

Tartu Ülikool
Maailma keelte ja kultuuride kolledž

Maarja Kask

**KOGUMIKU „DISCOURSE STUDIES: A MULTIDISCIPLINARY
INTRODUCTION“ SISSEJUHATAVA PEATÜKI TÕLGE EESTI KEELDE JA
TÕLKEPROBLEEMIDE ANALÜÜS**

Magistritöö

Juhendaja: dotsent Raili Marling, PhD

Tartu
2016

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Sihttekst	4
2. Tõlkeprobleemide analüüs	47
2.1. Lähtetekst ja selle autor	47
2.2. Tõlketeoreetilised lähtekohad	50
2.3. Kalkkiri ja jutumärgid	59
2.4. Asesõnad	61
2.5. <i>Discourse studies, discourse analysis, discourse analysts</i>	62
2.6. <i>Communication, interaction</i>	64
2.7. <i>Coherence</i>	68
2.8. <i>Mind</i>	70
2.9. <i>Accomplishment ja accomplish</i>	72
2.10. <i>On the one hand, on the other hand</i>	73
2.11. <i>However</i>	74
2.12. <i>Theoretically</i>	75
2.13. <i>In sum</i>	76
Kokkuvõte	77
Kasutatud kirjandus	79
Summary	87

Sissejuhatus

Eesti keeles on diskursusuuringuid käsitlevaid kirjutisi avaldatud vähe, ehkki tegemist on alaga, mille rakendusväli võiks ka Eestis olla väga laialdane.

Käesoleva magistritöö eesmärk on anda võimalus erinevate erialade eestikeelsetele üliõpilastele ja huvilistele tutvuda kriitilise diskursusanalüüsi suurkuju Teun A. van Dijki diskursusuuringute alase tekstiga eesti keeles ja luua selgust tõlkija tõlkemeetodite valiku küsimuses.

Tõlkisin Hollandis sündinud ja Hispaanias elava diskursusanalüüsi isaks nimetatud professor Teun A. van Dicki koostatud kaheköitelise kogumiku „Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction“ esimese köite esimese peatüki „The Study of Discourse“, mis on kirjutatud van Dijki enda poolt ja mis vaatamata oma esmaavaldamise aastale – 1997, on ülevaatlik ja annab diskursusanalüüsile hea raamistiku.

Enne tõlkimist võis eeldada, et probleemiks osutub valdkonna terminoloogia tõlkimine, kuna olin sellega eelnevalt kokku puutunud diskursuse mõistet ja selle rakendusvõimalusi käsitleva õppeaine kodutööde tegemise käigus ning leidnud, et diskursusanalüüsivaldkonna terminite tõlkimisel tavapärastest sõnaraamatutest abi pole, sest nendes vajalikke eestikeelseid vasteid ei leidu. Seega oli ette näha, et sobivaid vasteid tuleb leida eesti- ja võõrkeelseid tekste kõrvutades ning analüüsides.

Magistritöö jaguneb kaheks suuremaks osaks. Töö esimese osa moodustab sihttekst, teise tõlkeanalüüs, milles kirjeldan lähteteksti ja selle autorit, käsitlen tõlketeooriaid ja

-meetodeid, mis annavad aluse sihtteksti tõlkimiseks. Samuti toon välja suuremad tõlkeprobleemid ja nende lahenduse leidmise mõttekäigud ning põhjendan oma valikuid. Tõlkeprobleemid esitan enda kui tõlkija poolt vaadatuna nende esilekerkimise järjekorras, võiks ka öelda nende tähtsuse või lahenduse leidmise pakilisuse järjekorras. Loomulikult võinuks neid probleeme ka liigitada. Näiteks terminite laias tähendusväljast tulenevad tõlkeprobleemid ja terminite kitsast kasutusviisist tulenevad tõlkeprobleemid, kuid antud magistritöö tegija ülesanne ei ole täiendavaid liigitusi luua, vaid teatud olemasolevate osas selgust tuua.

1. Sihttekst

Diskursusuuringud

Teun A. van Dijk

Mis on diskursus?

Kaheköiteline sissejuhatuse annab üksikasjaliku vastuse lihtsale küsimusele: 'Mis see diskursus täpsemalt on?', mida algajad kipuvad küsima, märgates terminit 'diskursus' kõikjal humanitaar- ja sotsiaalteadustes ning isegi massimeedias.

Oleks tore, kui võiksime ühte tarka määratlusse mahutada kõik, mida diskursusest teame. Kahjuks on diskursuse mõiste olemuselt segane, nagu ka diskursusega seotud mõisted 'keel', 'kommunikatsioon', 'interaktsioon', 'ühiskond' ja 'kultuur'. Nagu keerulisi nähtusi tähistavate mõistete puhul sageli, määratleb põhimõisted tegelikult terve distsipliin, antud juhul uus transdistsipliin *diskursusuuringud* (nimetatakse ka 'diskursusanalüüs').

Kusagilt peame siiski alustama ja tavaliselt alustame uuritava nähtuse lühikese ja üldise iseloomustusega. See on käesoleva peatüki ülesanne. Diskursusuuringute erinevate valdkondade täpsem kirjeldus ja viited esitatakse järgnevates peatükkides. Pärast diskursuse peamiste omaduste kokkuvõtet visandan lühidalt diskursusuuringute distsipliini arengu ning sõnastan seejärel mõned üldpõhimõtted, mis on paljudes kaasaegsetes diskursuse käsitlustes ühised. Mõnes mõttes on käesolev peatükk seega raamatu ülejäänud osa sissejuhatuseks.

Tervest mõistusest teooriani

Enne kui alustame diskursuse teoreetilise kirjeldamisega, mida diskursusuuringute distsipliinilt oodata võiks, mõni sõna mõiste 'diskursus' kohta, nagu seda teame igapäevasest keelekasutusest ja sõnastikest. Siin on termin 'diskursus' tavaliselt

keelekasutuse, avaliku kõne või üldisemalt kõnekeele vorm või kõnelemise viis, näiteks kui ütleme 'endise presidendi Ronald Reagani diskursus'.

Teine, üha populaarsem, kuid siiski mitteametlik termini kasutusviis on leitav meedias ja mõnes sotsiaalteaduses, näiteks kui viidatakse 'neoliberalismi diskursusele'. Sel juhul ei viita 'diskursus' mitte üksnes neoliberalismi pooldajate või poliitikute keelekasutusele, vaid ka nende propageeritud ideedele ja filosoofiatele. Tõepoolest, neoliberalistliku diskursuse uuringud ei tarvitse tegelikult keelekasutusele üldse tähelepanu pöörata.

Diskursusanalüütikud püüavad niisugusest argimõistuslikust määratlemisest kaugemale minna. Nad nõustuvad, et diskursus on keelekasutuse vorm. Aga kuna see on ikka üsna ebamäärane ja mitte alati piisav, siis pakuvad nad välja 'diskursuse' teoreetilise määratluse, mis on täpsem ja samal ajal laiemalt kasutatav. Nad tahavad määratlusele lisada teisi olulisi osasid, nimelt *kes, kuidas, miks ja millal* keelt kasutab.

Diskursust iseloomustab *kommunikatiivne sündmus*, mis sisaldab mõnda *funktsionaalset* aspekti. See tähendab, et inimesed kasutavad keelt, et kommunikeerida ideid või uskumusi (või väljendada tundeid) ja nad teevad seda keerukamate ühiskondlike sündmuste osana, näiteks sellistes olukordades nagu kohtumine sõpradega, telefonikõne, õppetund klassiruumis, tööintervjuu, arsti juures käimine või uudise kirjutamine ja lugemine.

Need näited osutavad ka, et mis iganes nende mõnikord keeruliste kommunikatiivsete sündmuste ajal juhtub, siis osalejad *teevad* midagi, see tähendab teevad midagi enam kui lihtsalt kasutavad keelt või kommunikeerivad ideesid või uskumusi – nad mõjutavad üksteist. Et rõhutada diskursuse interaktsioonilist aspekti, on seda mõnikord kirjeldatud ka kui *verbaalse interaktsiooni* vormi.

Isegi juba pärast esmast diskursuse mõiste käsitlemist oleme kokku puutunud diskursuse kolme peamise mõõtmega: (a) *keele kasutamine*, (b) *uskumuste kommunikeerimine* (tunnetus) ja (c) *interaktsioon* sotsiaalsetes olukordades. Pärast nende kolme mõõtmega väljatoomist ei ole üllatav, et diskursusuuringutega tegelevad mitmed teadusharud, näiteks lingvistika (keele ja keelekasutuse uurimine), psühholoogia (uskumuste ja nende kommunikeerimise uurimine) ja sotsiaalteadused (sotsiaalsetes situatsioonides toimuva interaktsiooni analüüs).

Tavaliselt on diskursuse kolme peamise mõõtme integreeritud kirjeldamine diskursusuuringute ülesanne: kuidas keelekasutus mõjutab uskumusi ja interaktsiooni või vastupidi, kuidas interaktsiooni aspektid mõjutavad seda, kuidas inimesed räägivad, või kuidas uskumused kontrollivad keelekasutust ja interaktsiooni? Veel enamgi – diskursusuuringutelt võime peale süstemaatilise kirjelduse eeldada keelekasutuse, uskumuste ja interaktsiooni vahelisi seoseid *selgitavate teooriate* sõnastamist.

Tekst ja kõne

Kuigi meil on nüüd esmane kirjeldus, mida diskursusanalüütikud ‘diskursuse’ all mõistavad, jäävad mõned lahendust vajavad küsimused. Esiteks ei piirdu keele kasutamine ainult suulise kõnega, vaid hõlmab ka *kirjalikku* (või trükitud) keelt, kommunikatsiooni ja interaktsiooni nagu seda on ajalehtede, õpikute, (paberkandjal või elektrooniliste) kirjade või meie akadeemilise või muu tööga seotud mustmiljoni tekstiliigi lugemine. Kuigi paljud diskursusanalüütikud keskenduvad suulisele keelele ehk *kõnele*, on kasulik diskursuse mõistele lisada kirjalikud *tekstid*. Kui inimesed kasutavad keelt oma ideede edastamiseks, on kõnelemisel ja kirjutamisel palju sarnasusi ning sama kehtib ka suulise ja kirjaliku diskursuse kuulamise või lugemise kohta.

Ent selline mõiste laiendamine ei ole komplikatsioonideta. Kõne, nagu me seda igapäevastest vestlustest, parlamendi aruteludest või tööintervjuudest teame, on tavaliselt interaktsiooni vorm, kus keelekasutajad osalevad kõnelejate ja vastuvõtjatena. See on vähem ilmne sellist liiki tekstide nagu kirjade, uudiste, õpikute, seaduste või teadustekstide puhul nagu käesolev tekst. Need tunduvad olevat pigem verbaalsete tegude *objektid* või tulemid, kui interaktsiooni vormid.

Ja siiski on tekstil nagu kõnelgi ‘kasutajad’ – autorid ja lugejad. Nii võime rääkida ka ‘kirjalikust kommunikatsioonist’ või isegi ‘kirjalikust interaktsioonist’, kuigi osalejad siin tavaliselt näost-näku ei kohtu ja lugejad tunduvad olevat interaktsiooni passiivsemalt kaasatud, välja arvatud kirjavahetuse korral või meediadebati puhul, kui nad vahel kirjutajatele vastu kirjutavad. See ei tähenda muidugi, et nad lugedes ja aru saades oleksid vähem aktiivsed kui kuulajaid. Seega vaatamata mitmele märkimisväärsele erinevusele on suulisel ja kirjalikul keelekasutusel,

kommunikatsioonil ja interaktsioonil küllalt sarnasusi, et õigustada diskursuse mõlema vormi lisamist ühte üldisesse mõistesse 'diskursus'.

On tõsi, et ka diskursusanalüütikud kasutavad mõnikord enda mõisteid mõneti juhuslikult. Kuigi nad võivad iseloomustada diskursust kui kommunikatiivset sündmust või verbaalse interaktsiooni vormi, keskenduvad nad sageli verbaalsetele mõõtmetele, st sellele, mida keelekasutaja sündmuse või toimingu osana tegelikult ütles või kirjutas. Seega, nagu 'teksti' kasutatakse peamiselt kirjutamise tulemile viitamiseks, siis 'kõnet' uuritakse sageli kui kõnelemise tulemit või käimasolevat interaktsiooni, pööramata eriti tähelepanu kaasatud keelekasutajatele või kommunikatiivse sündmuse muudele aspektidele. Teoreetiliselt on siiski rõhutatud, et diskursusuuringud peaksid tegelema nii teksti kui kõne omadustega, mida nimetatakse tavaliselt *kontekstiks*, st sotsiaalse olukorra või kommunikatiivse sündmuse teiste omadustega, mis võivad teksti või kõnet süstemaatiliselt mõjutada. Arutelu kokku võttes võib tõdeda, et diskursusuuringutes uuritakse *kõnet ja teksti kontekstis*.

'Diskursuse' mitmetähenduslikkus

On veel üks komplikatsioon. Siiani olen kasutanud terminit 'diskursus' nagu ka 'keel' ja 'kommunikatsioon' üsna *abstraktselt*. Näiteks diskursust kui kommunikatiivset sündmust kirjeldades räägime diskursusest *üldiselt*. Sarnasel, kuid veidi erineval viisil võime üldjuhul viidata ka keelekasutuse teatud tüüpidele või sotsiaalsetele valdkondadele, näiteks kasutades termineid 'meditsiiniline diskursus' või 'poliitiline diskursus'.

Teisalt kasutame sõna 'diskursus' loendatava nimisõnana *konkreetsemalt* ja viitame ühele, *kindlale* vestlusele või uudisloole sõnadega 'see diskursus' või 'diskursus ... esilehel'. Kui viitame teksti või kõne mitmele juhtumile, võime kasutada isegi mitmust 'diskursused'.

Tavaliselt ei ole selline mitmetähenduslikkus probleem: kontekstist või ümbritsevast tekstist ('kaastekst') võime tavaliselt järeldada, kas kasutati üldist või konkreetset tähendust. Siiski peaksime olema teadlikud 'diskursuse' abstraktse kasutamise (kui viidatakse sotsiaalse nähtuse *tüübile* üldiselt) ja konkreetse kasutamise

(kui meil on tegemist kõne või teksti konkreetse näite ehk sõnega (*token*)) vahelisest teoreetilisest erinevusest.

Kahjuks mitmetähenduslikkus siin ei lõpe. Eelpool puutusime juba kokku 'diskursuse' teise kasutusviisiga (nt 'liberalismi diskursus'), mis ei piirdu ainult keele kasutamise või kommunikatiivse interaktsiooniga, vaid mida võib pigem või samuti kasutada ideede ja ideoloogiate puhul. Kuigi me leiame sellist kasutamist ka diskursusuuringutes, on selge, et see muudab termini veelgi segasemaks, kui see juba on, ja paljud diskursusanalüütikud seda seetõttu väldivad. Vahel nimetatakse seda diskursuse ja ideede väga üldist süsteemi *diskursuse korra*ks, s.o lahendus, mida võime leida filosoofilisematest diskursusuuringutest.

Diskursuste piiritlemine

On ka kolmas komplikatsioon. Enamuses olukordades oleme suutelised kindla diskursuse identifitseerima ja piiritlema: nii interaktsiooni kui kommunikatiivse sündmuse korral me teame, millal see algab ja millal lõpeb või kas tegemist on ühe või mitme diskursusega. Kuid on olukordi, kus see ei ole nii ilmne. Kui (üht) vestlust saab identifitseerida ja piiritleda, siis kuidas on lood teatud teemal peetava pika parlamendidebatiga, mis võib katkestuste ja 'edasilükkamistega' vältida päevi? On see üks diskursus või paljudest osadest (eri päevadel) koosnev liitdiskursus või diskursuste sari (parlamendiliikmete kõned) või mis? Sama kehtiks ka ajalehe toimetajaveeru arutelu või televisioonis filmi osade kaupa näitamise või entsüklopeedia või käesoleva raamatu eri 'artiklite' kohta.

Teisisõnu, niipea kui hakkame diskursuse igapäevareaalsust veidi lähemalt vaatama, kohtame komplikatsioone, mida me ei suuda diskursuse argimõistuslike mõistete abil lahendada. Sel juhul võime vajada teoreetilisi mõisteid, mis määratlevad teksti ja kõne alguse või lõpu, nende terviklikkuse ehk koherentsuse, erinevate diskursuste intertekstuaalsed seosed, kõnelejate või kirjutajate kavatsused, tausta, aja, koha ja kommunikatiivse konteksti muud aspektid. Seega, pärast just esitatud näiteid võiksime teha vahet 'lihtsatel' ja 'liit-' diskursustel või diskursustel ja 'diskursuste kogumil'.

Teoreetiline kirjeldus

Siinkohal näitab eelpool toodud diskursuse intuitiivsema ja informaalsema iseloomustuse piiratus, et vajame teksti ja kõne paljude omaduste arvestamiseks selgemat ja teoreetilisemat käsitlust.

Selle asemel, et lihtsalt öelda, näiteks, et diskursus on 'keelekasutuse' vorm, peame täpsustama, mida see tähendab, näiteks kirjeldades, millest selline keelekasutus koosneb, mis on selle *komponendid*, kuidas need komponendid on *järjestatud* või kuidas neid võib kombineerida suuremateks konstruktideks. Sarnaseid küsimusi võib küsida kommunikatsiooniprotsessi või diskursuses osalevate inimeste diskursuse käigus teostatud tegude kohta.

Siinkohal keskenduvad diskursuse kirjeldused erinevatele *struktuuridele*. Näiteks võib grammatika kirjeldada lauseid kui kindlas järjestuses olevaid sõnade seeriaid. Mõned laused moodustavad mõtestatud, koherentseid ja vastuvõetavaid diskursusi, teised mitte. Samamoodi võiksime diskursuse struktuuriliselt kirjeldust tehes alustada diskursuse käsitlemisest lausete jadana, st lausetena, mis järgnevad üksteisele kindlas järjekorras. Mõned neist lausetest moodustavad mõtestatud, koherentse ja vastuvõetava diskursuse, kuid teised mitte. Teisisõnu, struktuuriline kirjeldus peaks väljendama neid mitmesuguseid seoseid ja tingimusi, mis määravad lausete järjestuste 'diskursiivsuse'.

Siit alates ei piisa enam tervest mõistusest ega koolis omandatud mõningastest keele ja grammatika alastest teadmistest, et vastata täpsematele ja tehnilistele küsimustele diskursuse nende ja teiste struktuuride kohta. Meil on vaja rohkem teada lausete omaduste ning diskursuse muude komponentide ja konstruktide, samuti nende omavaheliste seoste ja reeglite kohta, mis reguleerivad seda, kuidas need võivad või peavad ühendatud olema või muude potentsiaalselt seotud tingimuste või konstruktide kohta. See kehtib mitte ainult diskursuse kui keelekasutuse kirjelduse, vaid ka diskursuse teiste peamiste mõõdetega, nimelt diskursusuuringute kui uskumuste kommunikeerimise või kui sotsiaalse interaktsiooni vormi kohta, samuti ka selle kohta, kuidas keelekasutus, kommunikatsioon või interaktsioon on sotsiaalse kontekstiga seotud.

Ilmselgelt pole selline ettevõtmine lihtsalt killast. Seega, nagu seda tehakse spetsialiseerumisel teistes distsipliinides, võivad diskursusanalüütikud keskenduda

teksti või kõne ühele aspektile, tasandile või mõõtmele või isegi ühele diskursuse põhiklassile (nt meediadiskursus). Selline töö jaotamine võib järgida teoreetilisi eristusi, mis on tehtud diskursuse eri omaduste vahel, nagu ma juba tegin väga üldiselt diskursuse *keelekasutuse, kommunikatsiooni (tunnetuse) ja interaktsiooni* mõõdet eristades.

Kõik need mõõtmed võivad väljendada erinevaid omadusi. Näiteks kui keskendume diskursusele kui keelekasutuse vormile, st lausungite verbaalsele aspektile, eristab lingvistika tavaliselt metafoorselt lausungite eri tasandeid, nagu oleksid need hooned või muud ehitised. Sarnaselt alustan sellega, mida on üsna piltlikult nimetatud *väljendiga* 'pealispinna' või 'jälgitav' tasand ja seejärel liigun 'alla' *vormi, tähenduse ja tegevuse* 'sügavamate' või 'alus-' tasandite poole. Kui saame diskursuse kui keelekasutuse kohta veidi rohkem teada, liigume selle kommunikatiivsete ja interaktsiooniliste mõõdete iseloomustamise poole. Analüüsi selline järjekord on üsna meelevaldne: võiksime sama hästi alustada viimastest mõõdetest, eriti kuna neid on sageli kasutatud selgitamaks, miks keelekasutusel on need omadused, mis tal on.

Diskursus kui verbaalne struktuur

Heli, pilt ja keha

Nagu varasemalt kaasaegne keeleteadus, võib ka diskursusanalüüs alustada jälgitavate väljendusvormide või *väljendite* eri tasandite – kuuldavate *helide* ja paberil, tahvil või arvutiekraanil olevate visuaalsete *märkide* (tähtede, numbrite, värvide jne) (või muidugi arvuti kõvaketta elektrooniliste jälgede) – analüüsiga. S.t sellega, kuidas keelt kasutatakse, kui me diskursusi räägime või kirjutame, kuulame või loeme. Võime keskenduda kõneldava diskursuse helide abstraktsetele struktuuridele, nagu seda teeb fonoloogia, ja uurida, kuidas hääldus, rõhk, intonatsioon, tugevus ja kõne muud omadused diskursuse tüüpilist helide struktuuri mõjutavad. Näiteks võivad helid siduda lauseid (nt kontrastiivse rõhu abil), anda märku kõnetegudest (nt küsimused), tähistada diskursuse segmendi algust või lõppu või kõnelejate vahetumist.

Eraldi peatükki diskursuse helistruktuuri fonoloogilise uurimise kohta, mis on tegelikult diskursusuuringute sissejuhatuse osa, sellesse raamatusse kahjuks ei

mahtunud. Küll aga on siin diskursuse kirjutatud, trükitud või graafilisi aspekte käsitlev peatükk (vt 1. köide, 10. peatükk, Gunther Kress, Regina Leite-García ja Theo van Leeuwen). Ka seetõttu, et traditsioonilises keeleteaduses kalduti uurima kõnekeelt, ignoreeriti (ja ignoreeritakse) diskursusuuringutes tihti diskursuse *visuaalset* aspekti. Siiski on lähedases distsipliinis semiootikas (märkide uurimine) välja selgitatud, et eriti praegusel multimeediakommunikatsiooni ajal on diskursuse visuaalsete mõõtme analüüs hädavajalik. Reklaami, õpikute või telesaadete uurimisel on ristmeedia või *multimodaalne* analüüs ilmselgelt vajalik.

Suuline diskursus pole ainult heli: kõnega kaasnevad tavaliselt mitut liiki asjakohased *mitteverbaalsed tegevused* (nt žestid, miimika, kehaasendid, lähedus, aplaus ja naer), mida on vaja kommunikatiivse sündmuse osadena analüüsida. Jällegi, seda diskursusanalüüsi valdkonda pole eriti uuritud. Ometi on näost-näku suhtlemisel (või muidugi mõista filmide diskursustest arusaamisel) mitteverbaalsel tegevusel koos helidega diskursuse tähenduste ja funktsioonide tõlgendamisel oluline roll. Vihast olekut näitab mitte ainult sõnade valik või hääle helikõrgus või intonatsioon, vaid ka vihane nägu või viha väljendavad žestid. See on selge näide, et kommunikatiivne sündmus koosneb enamast kui ainult sõnad.

Diskursuse kuuldavaid, nähtavaid ja kehalisi aspekte puudutav arutelu eeldab, et keelekasutajad ja diskursusanalüütikud eristavad diskursuse hästi tuntud eri vorme: *kõnet* ja *teksti*. Kõne või suuline diskursus hõlmab igapäevaseid vestlusi ja muud liiki dialooge nagu parlamendarutelud, juhatause koosolekud või arsti ja patsiendi suhtlemine. Teksti või kirjaliku diskursusena, nagu see, mida praegu loete, saab määratleda suure hulga diskursuse tüüpe (nt ajaleheuudised, teaduslikud artiklid, romaanid, õpikud, reklaam). Diskursusanalüüsis on terminit 'tekst' mõnikord kasutatud tehnilisemas mõttes, viitamaks näiteks diskursuse abstraktsetele ('alus-') struktuuridele või kõne transkriptsioonidele. Siin aga kasutame seda terminit ainult 'kirjaliku diskursuse' igapäevases tähenduses.

Just koostatud eri diskursusetüüpide nimekirjad näitavad ka midagi muud. Diskursuse *tüpoloogia* kriteeriumitena võime kasutada diskursuse omadusi (näiteks kas diskursus on suuline või kirjalik), mis määratlevad diskursuse tüüpide kogumid või klassid. Kriteeriumite kombinatsioone võib kasutada diskursuse 'loomulike' tüüpide või

žanrite määratlemiseks, s.t selliste tüüpide jaoks, mida keelekasutajad ka sellistena tunnevad ja kasutavad (nt vestlused, reklaamid, luuletused ja uudised ajalehes).

Järjekord ja vorm

Diskursust võib eri tasanditeks või mõõtmeteks jagada ka muudes teksti ja kõnet iseloomustavates aspektides. Grammatikale mõeldes võime näiteks eeldada, et diskursusanalüüs pöörab tähelepanu ka diskursuse lausete abstraktsetele *vormidele*, nagu sõnade, fraaside või osalause *järjekord*, või lausete muudele omadustele, mida uuritakse *süntaksis*.

Erinevalt traditsioonilistest keeleteadlastest lähevad diskursusanalüütikud antud juhul lausepiiridest edasi ja keskenduvad sellele, kuidas tekstis ja kõnes mõjutavad lausete vorme neid ümbritsevad laused. See tähendab, et diskursiivses grammatikakäsitluses on lausete korrektne ülesehitus või grammatilisus *suhteline*. Näiteks ainult verbist koosnev isoleeritud lause oleks tavaliselt mitte ainult grammatiliselt vale, vaid osaliselt ka arusaamatu. Kuid diskursiivse lausete sarja osana võib selline *ebatäielikkus* olla täiesti normaalne, sest 'puuduva' grammatilise (ja muu) informatsiooni saab eelmisest lausest.

Sõnade või fraaside järjekord lauses ei ole meelevaldne. Sellel võib olla seoses diskursuse teiste lausetega erinevaid funktsioone. Näiteks inglise keeles ja paljudes teistes keeltes väljendab lause esimene nimisõnafraas (NP) tavaliselt informatsiooni, mis on saajale juba teada ('antud') (näiteks on see eelmistest lausetest või kontekstist tuletatav), samas kui lause viimased osad väljendavad enamasti 'uut' informatsiooni. Sõnade järjekorral võib olla ka muid funktsioone, näiteks võib see anda märku kontrasti või rõhu või eri valikute olemasolust. Samamoodi võib lause 'normaalne' sõnajärg eelmiste lausete informatsiooni struktuuri tagajärjel muutuda.

Üks diskursuse süntaksis enam uuritud nähtusi on see, kuidas lause vormid annavad märku *informatsiooni* jaotumisest läbi kogu diskursuse. Võime rääkida lugu naisest ja alustada seda tema nimega, näiteks 'Jane Doe', või kasutada isiku identifitseerimiseks täielikult määramata nimisõnafraasi, näiteks 'üks advokaat'. Siis

võime hiljem samale isikule viidata määratud nimisõnafrasiga nagu 'see naine' või 'see advokaat' või ainult asesõnadega nagu 'ta' või 'tema'.

Kokkuvõttes pole diskursuse lausete formaalne struktuur ülejäänud diskursusest (või kontekstist) sõltumatu. Huvitaval kombel ei mängi rolli mitte ainult eelmiste lausete vorm, vaid ka informatsioon, mida lausetega edastatakse, millele või kellele lausetes viidatakse, mida vastuvõtjaid eeldatakse juba teadvat või millele nad oma tähelepanu suunavad. Kõik need mõisted kuuluvad pigem diskursuse semantilisest või kognitiivsesse käsitusse (vt allpool). See näitab, et diskursuse süntaktiline uurimine (nt sõnajärje diskursiivsed funktsioonid, kindlad nimisõnafrasisid või asesõnad) tuleb integreerida diskursuse teiste tasandite ja mõõtmete uurimisega. See on ka põhjus, miks diskursuse neid aspekte detailsemalt kirjeldava Susanna Cummingi ja Tsuyoshi Ono kirjutatud esimese köite neljanda peatüki pealkiri ei ole mitte 'Diskursuse süntaks', vaid laiemalt 'Diskursus ja grammatika'.

Tähendus

Paljudes diskursuse kirjeldustes on ülioluline tähenduse tasand, nagu seda tavaliselt semantikas analüüsitakse. Siiski on 'tähendus' väga segane mõiste, millel endal on palju tähendusi. Siinkohal peame silmas sõnade, lausete, lausete sarjade ja kogu diskursuste abstraktset, kontseptuaalset tähendust. Keeleteadlased nimetavad diskursuse abstraktset tähendust sageli *semantiliseks representatsiooniks*.

Psühholoogide ja kognitiivlingvistide tähendusekäsitus on empiirilisem ja nad rõhutavad, et mitte niivõrd diskursus ise ei 'oma' tähendust, vaid tähendus on midagi, mille keelekasutajad diskursusele *omistavad*. Tähenduse omistamise protsessi tunname me kõik terminite 'arusaamine', 'mõistmine' või 'tõlgendamine' kaudu. Antud juhul on tähendus seotud pigem keelekasutajate *psüühikaga*. Tähenduse psühholoogilisemates käsitlustes kasutatakse ka mõistet *informatsioon*, kuigi peab rõhutama, et informatsioon on üldisem mõiste: inimestel on palju informatsiooni (sealhulgas teadmisi), mis ei pruugi diskursuse tähenduses väljenduda.

Samuti võivad mõned sotsiaalteadlased väita, et tähendused on jagatud ja sotsiaalsed ning seetõttu peavad olema seotud mitte niivõrd psüühikaga, vaid pigem interaktsiooni või sotsiaalsete gruppide või sotsiaalsete struktuuridega. Tähenduse

kognitiivsete ja sotsiaalsete käsitluste ning diskursuse muude aspektide juurde tuleme tagasi allpool.

Pange tähele, et igapäevakeeles (ja sotsiaalteaduses) kasutatakse diskursuse tähenduse või diskursuses sisalduva informatsiooni kohta sageli ka terminit *sisu*. Seda üsna ebamääraalt terminit, mida 'sisuanalüüsiks' nimetatavas tekstianalüüsi meetodis (meetod, mis tegelikult tegeleb rohkem diskursuse vaadeldavate aspektide – enamjaolt sõnade – kui tähendusega) siiani kasutatakse, diskursusanalüütikud tavaliselt väldivad.

Diskursuse kirjelduse igal tasandil on oma tüüpilised mõisted. Semantikas on meil spetsiaalne termin kogu osalause või lause tähenduse kohta, nimelt *propositsioon*. Seega, kui diskursuse süntaks keskendub lausete formaalsele struktuurile, siis diskursuse semantika uurib pigem propositsioonide struktuuri ja eriti diskursuse propositsioonide vahelisi seoseid. Nii nagu kõigilt teistelt diskursusanalüüsi tasanditelt leiame siin *diskursiivse relatiivsuse* põhimõtte: propositsioone mõjutavad teksti või kõne eelmised propositsioonid. Tõepoolest – ei pea olema diskursust uuriv keeleteadlane teadmaks, et lause tähendus sõltub sellest, mida on öeldud (mõeldud) enne.

Ühel semantilisel mõistel, mida ülal juba lühidalt mainiti, on sellises analüüsis oluline roll, nimelt *koherentsus* näitab, kuidas lausete tähendused – s.o propositsioonid – diskursuses 'kokku sobivad'. Võime uurida koherentsuse seoseid üksteisele vahetult järgnevate lausete puhul (*mikrotaseme* analüüs), aga ka diskursuse kui terviku tähenduses (*makrotasandi* analüüs). Mõlemal juhul me tegelikult selgitame, mis teeb diskursuse *tähendusrikkaks* ja kuidas diskursus suvalisest (mittekoherentsest) lausete kogumist erineb.

Mikrotasandil täidavad diskursuse propositsioonide vahelised tähendusseosed mitmeid koherentsuse tingimusi. Seosed võivad olla *funktsionaalse* iseloomuga. Näiteks üks propositsioon võib eelmise propositsiooni suhtes toimida kui täpsustus, üldistus, selgitus või vastandus. Lihtsas sarjas 'John hilineb. Ta hilineb alati' väljendab teine lause propositsiooni, mis on esimeses lauses väljendatud propositsiooni üldistus.

Teise funktsionaalse seose tüüpiline näide on täpsustus, mida leiame iga päev ajaleheuudistest. Tavaliselt algavad uudised lausetega, mis väljendavad väga üldisi propositsioone (pealkirjas ja juhtlausel), millele järgnevad üha detailsemate propositsioonidega laused. Samamoodi kasutatakse selle raamatu peatükkides sageli

näite või selgituse funktsionaalset seost: pärast diskursuse üldise omaduse märkimist võidakse esitada üks või mitu näidet (nagu mina tegin eelmises lõigus).

Samamoodi võib diskursuse semantiline analüüs ütelda, kuidas tähendust või teavet rõhutatakse või *fookusesse* asetatakse või fookusest välja jäetakse. Ka diskursiivsest 'keskkonnast' sõltuvalt võivad tähendused toimida kui lause *teema*, s.t mille/kelle 'kohta' lause on. Nii näiteks on eelmises lõigus mõiste 'John' (väljendatud sõnadega *John* ja *ta*) kahe lause teema. Kõigil neil juhtudel sõltuvad tähenduse erinevad funktsioonid diskursuse eelmise osa tähendusest või informatsioonist (või pigem teadmistest, mille keelekasutaja neisse on pannud või neist tuletanud).

Diskursuse semantika ei piirdu proportsioonide vaheliste funktsionaalsete või muude *tähendussuhetega*. See vajab ka teist mõistet, milleks on *referents* – s.o viisid, kuidas diskursus ja diskursuse tähendused on seotud tõeliste või kujutletavate sündmustega, mille 'kohta' inimesed räägivad, nii nimetatud referentidega. Üks pealtnäha lihtne reegel diskursuse lokaalse koherentsuse kohta on, et diskursuse propositsioonid peavad viitama sündmustele või olukordadele (olema nende kohta), mis (vähemalt kõneleja ütluse kohaselt) on omavahel seotud. Seega võib diskursus olla koherentne, kui tema laused viitavad faktidele, mis on põhjuslikult seotud, nagu näites 'Jean hilines. Tema lennuki väljalend lükati edasi. Ta pidi ootama mitu tundi.'

Nagu öeldud, selline koherentsus sõltub kõnelejatest ja nende teadmistest. See toob sisse kognitiivse aspekti, millega tegeleme edaspidi. Sageli tähendab selline koherentsuse tingimus ka, et diskursuse propositsioonid käivad samade inimeste ja objektide kohta, mida mõnikord nimetatakse *diskursuse referentideks*. Nägime süntaksi alapeatükis, et diskursuse referentidele võib viidata erinevate väljenditega, sõltuvalt sellest, kas eeldatakse, et vastuvõtja referenti teab või temast mõtleb. Diskursuse uue referendi identifitseerimiseks (või eelnevalt mainitu meeldetuletamiseks) võib olla vajalik täielik kirjeldus, kuid hiljem piisab ainult asesõnast (ja mõnikord pole sedagi vaja), et teada, millest või kellest räägime. (Esimese köite kolmas peatükk, mille on kirjutanud Russell S. Tomlin, Linda Forrest, Ming Ming Pu ja Myung Hee Kim, sisaldab diskursuse tähenduse eelnimetatud ja paljude muude aspektide kohta üksikasjalikumaid teavet).

Diskursuse tähenduse *makrotasandit* kirjeldades jätame traditsioonilise keeleteaduse ja grammatika seljataha ning puutume kokku diskursusele tüüpilise

mõistega nagu *teema*. Diskursuse teemad (mis ei ole sama, mis lause teemad) on niiöelda diskursuse üldised tähendused, millega määratletakse üldine (makro-) koherentsus. Kui formuleerime teksti või kõne teema(sid), siis vastame sellisele tavalisele küsimusele, nagu 'Mille kohta kõne/tekst oli?'. Antud juhul on see küsimus diskursuse lõpptulemuse või põhisisu, s.t *kõige olulisema informatsiooni*, kohta. Teksti ja kõne puhul on teemad väga olulised. Ilma nendeta me ei tea, millest räägime või loeme. Need määratlevad diskursuse üldise 'ühtsuse' ja tavaliselt väljendatakse neid diskursuse osades ja pealkirjades, kokkuvõtetes ja järeldustes. Need on ka sedalaadi teave, mis meil diskursusest tavaliselt kõige paremini meelde jääb. Kokkuvõttes on üldised tähendused või teemad kommunikatsiooniprotsessis väga olulised.

Näiteks tänase ajalehe esimese uudise peateema võib olla, et 'Bosnia rahuleping on sõlmitud'. Selline teema kehastab ülejäänud uudise üksikasjalikuma teabe tähenduse abstraktset ja kõrgemat tasandit ja määrab seega ka sellise teksti üldise koherentsuse. Mõnes mõttes teema 'võtab kokku' diskursuse üksikasjalikumad tähendused. Samamoodi võib ka teadusartiklites, igapäevastes vestlustes ja parlamendiaruteludes olla teemasid üks või mitu.

Stiil

Enamus grammatikaid piirduvad väljendustasandite (heli ja vorm) ja lausete tähendustega. Oleme läinud grammatikate piiridest kaugemale ja pöörame tähelepanu ka lausete tähendusele ja referentsiseostele ja isegi tervete diskursuste (üldisele) tähendusele. Kuid diskursusel on palju rohkem omadusi ja neid grammatika ega isegi mitte keeleteadus tavaliselt arvesse ei võta.

Diskursuse üks selline aspekt on näiteks selle *stiil* – mõiste, mida on määratleda äärmiselt raske. Üks võimalus määratleda stiili on teha seda variatsioonide kaudu. Näiteks Bosnia kodusõja kirjeldamisel võime viidata erinevate osalejate gruppidele terminitega 'võitlejad', 'mässajad', 'mässulised', 'terroristid' jne. Antud juhul võib konkreetse sõna valik sõltuda diskursuse tüübist (näiteks uudis, toimetaja veerg või poliitiline propaganda) või kõneleja või kirjutaja rühmakuuluvusest, ametist või arvamusest. See tähendab, et samadele inimestele viitamisel võime kasutada erinevaid

leksikaalseid ühikuid. Kui selline variatsioon tuleneb konteksti funktsioonist (kõneleja, perspektiiv, publik, rühm jne), siis nimetame seda tavaliselt diskursuse stiili omaduseks.

Samade sündmuste kirjeldamiseks võime kasutada ka erinevat hääldust, kirja, visuaalseid elemente, žeste, sõnade või lausete järjekorda ning selline funktsionaalne varieeruvus võib olla ka stiili osa. Kokkuvõttes on stiil tavaliselt diskursuse *väljendamine* tasandi kontekstiga seotud variatsioon. Tähendused jäävad sel juhul samaks – kui ei jää, siis me ei räägi erineva stiiliga diskursusest, vaid erinevast diskursusest. Kuid isegi siis võime leida stiili variatsioone: võime rääkida samal teemal või samadest sündmustest (referendid) ja teha seda erinevate kohalike tähendustega (üksikasjad), nagu seda tehakse ‘sama’ sündmust kajastades tõsisest ‘kvaliteetlehtedes’ ja ‘kollases ajakirjanduses’. Ilmselt kaks erinevat uudist, mis asuvad samas ajalehes üksteise kõrval ja mille teemad või sündmused erinevad, ei ole üksteise stiililised teisendid. Teisisõnu eeldatakse stiili mõiste puhul tavaliselt, et vähemalt midagi (tähendus, teema, sündmused) jääb samaks, nii et meil on võimalik võrrelda, kuidas diskursused ‘sama asja ütlevad’.

Stiilianalüüsiga saab määratleda ka žanri (lugu vs aruanne), kõneleja (rahulik vs emotsionaalne), rühma (naised vs mehed), sotsiaalse olukorra (ametlik vs mitteametlik), kirjandusperioodi (klassitsism vs romantism) või isegi kogu kultuuri (angloameerika vs ladinaameerika) jne *tüüpiliste* diskursiivsete omaduste kogumi. Tavaliselt keskendume mitte ainult sõnade või lause vormide kontekstuaalsetele variatsioonidele, vaid ka paljudele teistele diskursuse omadustele, millest tuleb juttu allpool (nt jutustamise tüüpilised viisid või viisakusstrateegiad). Stiilil on palju muid aspekte, mida siin ei mainitud ja mida käsitlevad Barbara Sandig ja Margret Selting esimese köite viiendas peatükis (stiili kultuuriliste erinevuste kohta vt ka teise köite üheksandat peatükki, mille kirjutasid Cliff Goddard ja Anna Wierzbicka; ka teistes peatükkides viidatakse regulaarselt stiilile).

Retoorika

Stiilianalüüsiga on tihedalt seotud diskursuse teine dimensioon, mida võime nimetada *retooriliseks*, kuigi retoorikal oli algselt palju laiem tähendus, nimelt veenva avaliku diskursuse kunst või teadus (vt esimese köite kuuendat peatükki, mille kirjutasid Ann

M. Gill ja Karen Whedbee). Selles laiemas mõttes, mis ulatub tagasi antiikaega, võib retoorikat pidada selle eelkäijaks, mida nüüd nimetame diskursusuuringuteks. Sellise klassikalise retoorika üks keskne element keskendub konkreetsetele vahenditele, mis teevad diskursuse meeldejäavamaks ja seega *veenvamaks*, ja mida nimetatakse *figura* 'ks ehk kõnekujundiks. Kuigi stiil on tingimata kogu diskursusel, ei pea sellel olema kõnekujundeid, mida võime nimetada ka '*retoorilisteks struktuurideks*': alliteratsioon, riim, iroonia, metafoor, hüperbool jne.

Seega, üldisemalt öeldes keskendub retooriline analüüs tavaliselt sellistele veenvatele 'vahenditele', st kogu diskursuse kõikide tasandite erilistele struktuuridele, mis äratavad tähelepanu näiteks ootamatu korduse, vastupidise järjekorra, puudulike struktuuride või tähenduse muutuste tõttu. Kuigi seda on traditsiooniliselt uuritud eriti lausesisestes struktuurides, on ütlema tagi selge, et ka sarjad või diskursused tervikuna võivad olla rohkem või vähem liialdavad, iroonilised või metafoorsed. Ja kuigi need retoorilised struktuurid on tavaliselt seotud diskursuse veenvusega, siis vaevalt on vaja rõhutada, et teksti või kõne veenmise *funktsioon* ei piirdu retoorikaga, vaid võib sõltuda ka stiilist või tähendusest või koherentsusest.

Skeemid

On veel üks diskursuse tasand, mida sageli eraldi ja homogeenselt ei käsitleta, nimelt diskursuse üldised formaalsed struktuurid, mida nimetatakse ka *skemaatilisteks struktuurideks* või *superstruktuurideks*. Sellegipoolest ei ole seda eraldi tasandit raske määratleda. Kui me näiteks tunnistame, et diskursustel on üldine tähendus või teema, siis sellel tundub siiski puuduvat abstraktne üldine *vorm*, kuhu need globaalsed tähendused sobiksid. See tähendab, et samamoodi nagu lausete vormi kirjeldatakse sõnajärgjega (süntaks), võime terviklikud tekstid ja kõned lammutada kindlateks, *tavapärasteks osadeks* või *kategooriateks* ja sõnastada nende iseloomuliku järjekorra reeglid. Tõepoolest, ka ilma teoreetiliste teadmisteta skemaatiliste struktuuride kohta oleme tavaliselt võimelised kindlaks tegema diskursuse 'alguse' ja 'lõpu' või uudise pealkirja või vestlust avavad tervitused või vaidluse järeldused. Tuleb jällegi rõhutada, et need on *formaalsed* mõisted: mis iganes on uudise tähendus (sisu), on tal alati pealkirja kategooria, mille funktsioon on uudist alustada ja kokku võtta. Ja ükskõik

mida me vestluse või kohtumise lõpus ütleme või artikli lõpus kirjutame, siis tavaliselt *toimib* see lõpetamise kategooriana.

Kokkuvõtlikult öeldes võime diskursust analüüsida abstraktses mõttes, lähtudes paljudest tüüpilistest formaalsetest *kategooriatest* ning nende *järjekorrast* ja *funktsioonist*, nagu me teeme, kui analüüsime lause teemat, objekti jne. Seega palju diskursuse liike algab kokkuvõttega ja lõpeb järelduse kategooriaga. Argumendid võivad koosneda erinevatest eellausestest ja järeldusest ning lood võivad olla abstraktselt kokku pandud kategooriatest, mille hulgas on olulised konflikt ja lõpplahendus. See tähendab, et eri žanre võib kirjeldada nende stiili ja tüüpiliste skeemi kategooriate abil. Kui uudised ja teised lood, nagu ka paljud akadeemilised diskursused algavad tavaliselt kokkuvõttega ja lõpevad mingi järeldusega, siis luuletuste, reklaami ja muud tüüpi diskursuste puhul see nii ei ole.

Pange tähele, et nagu mujalgi, tegeleme siin senini *abstraktsete* struktuuridega. Kui tahame teada, kuidas keelekasutajad tegelikult oma konkreetseid tekste ja vestlusi konstrueerivad ning kuidas 'teostavad' koherentsuse, teemad, kokkuvõtted, pealkirjad või lõppsõnad, on vajalik teistsugune analüüs. Veelgi enam, loos võivad tavaliselt olla narratiivi struktuurid, kuid ilmselt on seal palju rohkem omadusi kui skemaatiline ülesehitus, näiteks tegevuste üle arve pidamine ja tegevuste selgitused, tegelaste ja olukordade kirjeldused, ajatelg ning muutuv stiili ja perspektiiv, mis kõik sõltuvad kontekstist ja narratiivi žanrist. Narratiivi ja argumenteeritud teksti neid ja teisi aspekte käsitletakse vastavalt esimese köite seitsmendas peatükis, mille kirjutas Elinor Ochs, ning esimese köite kaheksandas peatükis, mille kirjutasid Frans H. Van Eemeren, Rob Grootendorst, Sallu Jackson ja Scott Jacobs.

Diskursus kui tegevus ja interaktsioon ühiskonnas

Diskursuse määratlemise ja analüüsimise igal järgmisel sammul kohtame struktuure, mida traditsiooniline lingvistika ei uuri. Tõepoolest, me siseneme nüüd valdkonda, mis on lähemal sotsiaalteadustele, nimelt *tegevuse* ja *interaktsiooni* valda. See tähendab, et diskursused ei koosne mitte ainult helist ja graafikast (heli ja graafika struktuuridest) ning abstraktsetest lausevormidest (süntaks) või kohaliku või üldise tähendusega kompleksstruktuuridest ja skemaatilistest vormidest. Neid võib kirjeldada ka läbi

keelekasutajate sotsiaalse tegevuse, kui keelekasutajad suhtlevad omavahel *sotsiaalsetes olukordades* ning laiemalt *ühiskonnas* ja *kultuuris*. See on ka põhjus, miks diskursuse kui tegevuse ja interaktsiooni peatükid on koondatud selle raamatu eraldi köitesse.

Kõnetead

Keelekasutuse kui tegevuse uurimise esimene käsitus, mis sai alguse keelefilosoofias, on üsna abstraktne. See rõhutab fakti, et kui inimesed kasutavad keelt, siis nad teevad samal ajal mitmeid asju. Seega, helide abstraktse struktuurina kirjeldatut võib aktiivsemalt kirjeldada ka kui lokutiivset tegu, so mingis keeles lausungi tootmine. Samal ajal saab 'tähendust' aktiivsemalt iseloomustada kui verbi ja mitte nimisõna, st kui *semantilist* (või *propositsioonilist*) *tegu*. Uus oli selles käsitluses siiski keskendumine *sotsiaalsele* mõõtmele: mida me teeme, kui toodame tähendusega lausungi mingis kontekstis, st teeme *kõneteo* või *illokutiivse teo*, nagu väide, küsimus, lubadus, ähvardus või õnnitlus.

Kuna lausete abstraktsed vormid järgivad süntaksireegleid, mis reguleerivad lausete korrektset ülesehitust ja semantikal on oma tähenduslikkuse tingimused, siis peavad ka kõnetead vastama mitmetele tüüpilistele tingimustele, mida kutsutakse *kohasuse tingimusteks*. Need tingimused puudutavad mitte ainult väljendeid (sõnad, süntaks jne) või lausungi tähendust, vaid ka nende situatsioonilist *konteksti*, nagu kõneleja kavatsused, teadmised või arvamused. Näiteks lubaduse kõneteo kohasuse üks tingimus on, et kõneleja kavatseb midagi teha, ja usub, et selline tulevane tegu on kuulajale meelepärane. Selliste kõnetegude ja nende tingimuste teoreetilise seletamisega tegeleb tavaliselt valdkond, mida üldiselt nimetatakse *pragmaatikaks*, mis peamiselt keskendub keelekasutuse kui tegevuse uurimisele sotsiokultuurilises kontekstis. Kuna see on ka diskursusuuringute üks peamisi eesmärke, siis võime pragmaatikat pidada diskursusuuringute alldistsipliiniks (täpsemalt vt 2. köide, 2. peatükk, Shoshana Blum-Kulka).

Kui kõnetegude algsed uuringud keskendusid eraldiseisvatele kõnetegudele, järgides traditsioonilise keeleteaduse ja lingvistilise filosoofia ja keelefilosoofia tavalist

kalduvust eelistada lauseid, siis diskursiivne käsitlus on muidugi huvitatud jälle teksti ja kõne abil tehtavate kõnetegude *jadadest*. Ka sellel tasandil võime täpsustada jadade *pragmaatilise koherentsuse* tingimusi, näiteks kui kõnetegu väljendab kohasuse tingimust, nagu eelneva või järgneva kõneteo vastuvõetav põhjus (näiteks ‘Kas te sulgeksite palun akna? Siin on nii külm’, kus teise lause abil teostatud väide selgitab eelnenud palve põhjendatust).

Analoogselt diskursuse semantilise tähendusega võime oletada, et kõnetegude jadasid võib abstraktsemal tasandil ‘kokku liita’, saades ühe globaalse kõneteo ehk *makrokõneteo*. Tõepoolest, uudislugu võib toimida kui liitväide, juhtkiri kui üks suur süüdistus ja lunarahanõue kui suur ähvardus, isegi kui kõneteod nende sees on erinevat laadi (lunarahanõue võib koosneda ainult väidetest). See tähendab, et makrokõnetegu võib siin määratleda diskursuse kui terviku üldise illokutiivse funktsioonina, määratledes samal ajal selle üldise pragmaatilise koherentsuse.

Vestlus kui interaktsioon

Kui hakkame tegelema diskursuse kui tegevuse ja interaktsiooni analüüsimisega, leiame huvitaval kombel, et tekst ja kõne on erinevate tegude keerulise hierarhia osad. Seega – eelnevalt tutvustatud kõnetegude kõrval osalevad inimesed eri liiki *interaktsioonis*, nagu vooruvahetused vestluses, teiste ründamine ja enda kaitsmine, dialoogide alustamine ja lõpetamine, läbirääkimised, üksteisega nõustumine ja mittenõustumine, vastamine vestluse eelmisele voorule või järgmise vooruvahetuse ettevalmistamine, enda positiivne esitlemine, nn näo säilitamine, viisakas olemine, üksteise veenmine, õpetamine jne. Paljusid nendest tegudest võidakse teostada samaaegselt. See tähendab, et lisaks tegude järjestikusele analüüsile peame tegema ka ‘vertikaalse’ analüüsi kõigi nende tegude kohta, mida võime teostada teiste tegude ‘kaudu’. Näiteks ostame maja lepingu allkirjastamise *kaudu*.

Vestlusanalüüsi tohutu valdkond ning laiemas mõistes kõik diskursuse kui interaktsiooni uuringud tegelevad sotsiaalsete tegude erinevate tüüpidega, nagu neid nende sotsiaalses ja kultuurilises kontekstis tehakse. Seega järgitakse vestluse ‘lihtsas’ vooruvahetuses paljusid reegleid ja strateegiad, et kõne teatud kohtades järgmine kõneleja valida. Samuti teevad inimesed keerulisi tegusid, et ‘olla’ viisakas, näiteks

selleks, et vältida oma vestluskaaslase 'näo' kahjustamist. Vestlusi ei peatata lihtsalt, vaid osalejad teevad koos 'tööd', et kõne sobivalt lõpetada. Sama kehtib teemade algatamise, lõpetamise või muutmise kohta. Sotsiolingvistika, diskursusanalüüsi, etnograafia ja sotsioloogia piiril on tehtud 'kõne' kui 'asetatud' sotsiaalse interaktsiooni, olgu selleks mitteametlik sõprade vaheline vestlus baaris või ametlikum vestlus ametiasutustes, nende ja paljude muude omaduste kohta hulgaliselt üksikasjalikke uuringuid. Rohkem informatsiooni antud mõjuka diskursusekäsitluse kohta leidub teise köite kolmandas peatükis, mille on kirjutanud Anita Pomerantz ja BJ Fehr, ning teise köite neljandas, mille on kirjutanud Paul Drew ja Marja-Leena Sorjonen.

Abstraktsed struktuurid versus tegelik keelekasutus

Diskursuse kui interaktsiooni analüüsimine ei keskendu väljendite, vormide ja tähenduste kõrval mitte ainult verbaalsete lausungite teisele 'tasandile'. Tegelikult võib see võtta arvesse *kõik* eelpool kirjeldatud tasandid, kuid alati osana sellest, mida keelekasutajad kõnes osalejatena aktiivselt teevad ehk *teostavad*. Teisisõnu, diskursuse läbiviimine on tegevus, mis võib sisaldada nii kontekstuaalselt olulist, strateegilist helide, žestide, semantiliste representatsioonide tekitamist või kõnetegude tegemist, kui ka vooruvahetuse interaktsioonilisi vorme, mulje tekitamist, läbirääkimisi, veenmist või rassistlike eelarvamuste taastootmist. Kuid võime öelda, et mõnes mõttes on verbaalse tegevuse varasemad tasandid suunatud asjakohaste *sotsiaalsete* tegude teostamisele. Keelekasutajad räägivad, et neid mõistetakse ja et mõtteid edastada ning nad teevad seda nii üksikisikutena kui ka sotsiaalse grupi liikmetena, et teisi teavitada, veenda või teistele muljet avaldada või muid sotsiaalseid tegusid sotsiaalsetes olukordades, institutsioonides või sotsiaalsetes struktuurides teostada.

Erinevalt paljudest varasematest lingvistikast inspireeritud diskursuse uuringutest, mis on sageli abstraktsemad, esitavad strukturealseid kirjeldusi ja sõnastavad üldiseid reegleid, näiteks koherentsuse või narratiivi struktuuride kohta, sobitub interaktsiooniline käsitlus küllaltki hästi sotsiolingvistilise *tegliku keelekasutuse* uuringutega.

Seega on diskursusanalüüsi üldine tendents (ka väljaspool vestlusuuringuid) vältida abstraktsete või ideaalsete struktuuride uurimist ja keskenduda sellele, kuidas

inimesed sotsiaalsetes situatsioonides tegelikult kõnelevad ja kirjutavad. See võib tähendada, et lausevormid on puudulikud või ei ole päris tähenduslikud, et kõnetead on tegelikult sobimatud või et läbirääkimised, teema muutmine või vestluse lõpetamine näivad ebaõnnestuvat. Me võime leida ebaõnnestunud algusi, kordusi, vastuolusid, asjakohatuid ütlusi, kordamist ja teisi asjakohase diskursuse normatiivsete reeglite rikkumisi. Kokkuvõttes – tegelik keelekasutus, eriti tavalises, spontaanses igapäevasuhtluses, võib olla väga ‘segane’.

Ja siiski, selle asemel, et käsitleda korratuse ilminguid lihtsalt ‘vigadena’ või ‘kõrvalekalletena’ üldeeskirjadest, peame neid endid uurima. Tõepoolest, millelgi, mis võib tunduda mingi reegli või korrapära rikkumisena, võib olla väga spetsiifiline interaktsiooni või *kontekstuaalne funktsioon*. See tähendab, et keele ja diskursuse ‘normatiivsete’ aspektide kõrval, nagu grammatika reeglid, hea uudisloo tegemise reegleid või kõnetegude abstraktsed tingimused, võtab see realistlikum ja ‘empiirilisem’ lähenemine teksti ja kõne sellistena, nagu need tegelikult on.

Siiski otsib enamik teadlasi *korrapära*, isegi selles, mis esmapilgul võib näida korrapäratuse ja segadusena. Seega, isegi spontaanse kõne või kirjutamise käigus järgivad keelekasutajad reegleid ja efektiivseid strateegiaid, kui moodustavad lause, teema või pealkirja, lõpetavad kohtumist, õnnitlevad kedagi või pole millegagi nõus. Need reeglid ja strateegiad ei ole isiklikud, vaid kõnelejaskonna hulgas sotsiaalselt jagatud ning implitsiitselt tuntud ja kasutatud. Isegi ilmseid vigu, puudusi, probleeme, vastuolusid, kõrvalekaldeid ja teisi reeglite rikkumisi võib hallata tähendusrikkalt ja korrapäraselt. See võimaldab mitte ainult osalejail endil, vaid ka diskursusanalüütikuil toimuvat *mõtestada*.

Tunnetus

Mõtestamine, arusaamine, tõlgendamine, tähendus ja paljud teised eespool kasutatud mõisted ei kuulu mitte ainult diskursuse struktuuri ja sotsiaalse interaktsiooni valdkonda, vaid ka *psüühika (mind)* valda. Näiteks nii abstraktne kui ka realistlikum sõnajärg, lause tähendus, koherentsus, narratiivi skeem, kõnetead või vestlus eeldavad alati, et keelekasutajatel on *teadmisi*. Nad teavad reegleid, mis reguleerivad selliseid struktuure, nad teavad strateegiaid ja konteksti, milles neid kohaldatakse. Lause

mõistmine, lausete vahelise koherentsuse loomine või teksti teema tõlgendamine eeldab, et keelekasutajatel on palju ühiseid sotsiokultuurilisi *uskumusi*. Nii leksikaalsete üksuste valik, stiili varieerimine kui retooriliste vahendite kasutamine eeldavad, et keelekasutajad väljendavad *arvamusi* või *ideoloogiad* ning aitavad seega nende vastuvõtjatega kaasa uute loomisele või olemasolevate muutmisele.

Seega, kuigi mõnikord on kasulik diskursust ja kommunikatsiooni kirjeldades eralduda grammatika, reeglite, normide, teadmiste või arvamuste mentaalsest olemusest, on ilmselge, et diskursuse täielik teooria oleks ilma mentaalse (kognitiivse või emotsionaalse) komponendita väga puudulik. Eriti kognitiivne psühholoogia on keskendunud keelekasutuse mentaalsetele dimensioonidele, näiteks erinevatele mentaalsetele *protsessidele* ja *representatsioonidele*, mis asuvad tavaliselt keelekasutaja *mälus*. Neil on oma osa nii teksti ja kõne tootmises kui mõistmises.

Ühel analüüsi tasandil on sellised protsessid ja representatsioonid unikaalsed, kuna nad iseloomustavad individuaalseid keelekasutajaid konkreetsetes kommunikatiivsetes kontekstides. Selline unikaalsus selgitab kõikide diskursuste *personaalset varieerumist*: diskursused on üldjuhul üksteisest erinevad, isegi kui need on toodetud sarnastes sotsiaalsetes olukordades, kuna eri keelekasutajad kasutavad sama sotsiokultuuriliste teadmiste repertuaari erinevalt.

Teisalt on veel huvitavam, et teadmised, mida keelekasutajad grammatika ja diskursuse reeglite kohta omavad, on muidugi sotsiaalselt jagatud, nii et *vastastikune mõistmine* on võimalik. Sotsiaalsed tegutsejad jagavad nii norme, väärtusi ja kommunikatsioonireegleid kui ka *sotsiaalseid representatsioone*, nagu teadmised ja arvamused, teiste oma grupi, kogukonna või kultuuri liikmetega. Teisisõnu, lisaks individuaalsele tunnetusele hõlmab diskursus *sotsiokultuurilist tunnetust*.

Diskursuse interaktsiooniline käsitlus tegeleb abstraktsete reeglite ja teadmiste teiste vormide mentaalsete representatsioonidega, kuid kognitiivne käsitlus nendega ei piirdu. Ka siin on analüütikud huvitatud sellest, kuidas keelekasutajad *tegelikult* diskursust toodavad ja mõistavad. Psühholoogid on huvitatud eelkõige tegelikest, mitte niivõrd ideaalsetest keelekasutajatest. Seetõttu nad keskenduvad peale reeglite ka *strateegilistele protsessidele*, mida keelekasutajad lausete, teemade või lugude tootmisel teadlikult või alateadlikult kohaldavad.

Interaktsioonilise käsitlemisega sarnaselt rõhutab kognitiivne diskursusanalüüs, et sellised mentaalsed protsessid on *konstruktiivsed*. Teksti lugemisel saadud mentaalsed representatsioonid ei ole lihtsalt teksti või teksti tähenduse koopiad, vaid konstrueerimise või mõtestamise strateegiliste protsesside tulemus, mis võib kasutada teksti elemente ja elemente, mida keelekasutajad teavad konteksti kohta ja uskumuste elemente, mis neil enne suhtlemise alustamist olemas olid.

Taas, nagu interaktsioonigi puhul, on sellised protsessid on *kontekstitundlikud*: näiteks võivad sõltuda keelekasutaja eesmärkidest, huvidest, ootustest või teistest mentaalistest representatsioonidest. Erinevalt grammatikareeglitest ei pruugi need protsessid olla süstemaatilised ning võivad sisaldada vigu, toimida puuduliku informatsiooni korral ja samaaegselt eri tasanditel *juhul, kui nad on piisavalt kiired ja tõhusad*, et saavutada kommunikatsiooni ja interaktsiooni eesmärged, nagu vastastikune mõistmine ja soovitud tegude asjakohane teostamine konkreetses olukorras.

Teisisõnu võib mingit fonoloogilist või graafilist informatsiooni kombineerida süntaktilise, semantilise või kontekstuaalse informatsiooniga, et kiiresti (ühe või kahe sekundi jooksul) järeldada, mis kõneteo või muu teo on kõneleja teostanud. Muidugi eeldab see ka, et vigu võib hiljem korrigeerida, protsess, mida tunneme vestluses parandusliigendusega .

Kokkuvõttes on tegelik mõistmine alati jätkuv ebakindel protsess, mis võimaldab lakkamatut taastõlgendamist. Seega tekstifragmendi osaline mentaalne analüüs võib vastastikku mõjutada mälus olevate üldiste teadmiste ja arvamuste aktiveerimist ja kontekstiga kohandamist. Sõnadest ja lausetest arusaamise alt üles protsesse võib kombineerida abstraktsete ülalt alla 'oletustega' oodatavate lausestruktuuride, loo või vestluse kohta. Erinevad moodulid võib panna tegema spetsiaalset tööd, nagu sõnade, osalause struktuuri, semantilise koherentsuse või kõnetegude töötlemine või vestluse lõpetamine.

Arusaamise käigus keelekasutajad ehitavad järk-järgult mitte ainult teksti ja konteksti representatsiooni, vaid ka representatsioone – niinimetatud mentaalseid *mudeleid* – sündmustest või tegevustest, mille *kohta* diskursus käib . Mida me tavaliselt tekstist või kõnest mäletame, ei ole mitte niivõrd täpne sõnastus ega isegi mitte tähendused või tegevused, vaid pigem mudel, s.t meie (subjektiivse) uskumuse skemaatiline representatsioon mõne sündmuse või olukorra kohta. Kui räägime teistele,

mida hommikul ajalehest lugesime, siis me mitte niivõrd ei taasesita uudislugu, kui kommunikeerime uudise põhjal loodud oma (mõnikord kallutatud) mudeleid.

Ja vastupidi, kui me tahame midagi öelda, siis toimib mudel diskursuse tootmise lähtepunktina. Valitakse välja mõned uskumused, mis on käesoleva konteksti raames kommunikatsiooniks olulised ja mis on diskursuse (lokaalse ja globaalse) tähenduse konstrueerimise sisendiks.

Sama kehtib interaktsiooni kohta: keelekasutajad aktiveerivad või ehitavad ja ajakohastavad pidevalt mudelit käesolevast kontekstist ja tegevustest, millega nad aktiivselt või passiivselt tegelevad. Teksti või kõne mõtestamine hõlmab mudeli ehitamist, mis põhineb diskursuse semantilisel tähendusel ja samuti selle interaktsioonilistel tähendustel või funktsioonidel koos üldisemate, sotsiaalselt jagatud teadmiste ja arvamuste spetsiifilise rakendamisega. Need on vaid mõned diskursuse kognitiivsed aspektid: vt täpsemalt köide 1, peatükk 11, Arthur C. Graesser, Morton A. Gernsbacher ja Susan R. Goldman.

Kuigi diskursuse töötlemise kognitiivse analüüsi peamised tõekspidamised on psühholoogias laialdaselt aktsepteeritud, eelistavad mõned interaktsioonilised käsitlused keskenduda jälgitavale ja sotsiaalsele, seega mentaalsete representatsioonide ja protsesside diskursiivsetele konstruktsioonidele. Psüühikat peetakse siin interaktsiooniliselt ja sotsiaalselt oluliseks ainult siis, kui seda tekstis ja kõnes tegelikult esile tuuakse. Selle asemel, et spekuloida nähtamatu psüühika väljanägemise või tegemiste üle, tehakse siin ettepanek uurida põhjalikult läbi psüühika diskursiivne olemus (vt täpsemalt köide 1, peatükk 12, Susan Condor ja Charles Antaki).

Diskursus ja ühiskond

Enamik diskursusuuringuid tehakse ühes või enamas ülalkirjeldatud põhivaldkonnas: vorm, tähendus, interaktsioon ja tunnetus. Samas oleme näinud ka, et *kontekst* mängib teksti või kõne kirjeldamisel ja selgitamisel peamist rolli. Ehkki ei ole olemas üksikasjalikku konteksti teooriat ning eri teadlased kasutavad mõistet paljudes erinevates tähendustes, võime konteksti lühidalt defineerida kui sotsiaalse olukorra kõikide diskursuse tootmise või vastuvõtu koha pealt oluliste omaduste, struktuuri.

Kontekst mõjutab diskursust, kuid ka vastupidi: diskursus võib samuti tavaliselt määratlada või muuta konteksti omadusi.

Samamoodi nagu me eristasime diskursuse lokaalseid ja globaalseid struktuure, võime rääkida ka konteksti *lokaalsetest* ja *globaalsetest* struktuuridest. Diskursuse lokaalsete kontekstuaalsete piirangute hulgas leiame näiteks tausta (aeg, koht, asjaolud), osalejad ja nende erinevad kommunikatiivsed ja sotsiaalsed rollid (esineja, juhataja, sõber jne), kavatsused, eesmärgid jne. Globaalne kontekst muutub oluliseks niipea, kui oleme identifitseerinud käimasoleva diskursuse või muu tegevuse kui organisatsioonilise või institutsionaalse tegevuse ja protseduuride (õigusaktid, kohtuprotsessi, õpetamine, uudiste edastamine, jne) osa ja kui osalejad on interaktsioonis sotsiaalsete rühmade, gruppide või institutsioonide liikmetena (naised vs mehed, mustad vs valged, noored vs vanad, ülemused vs alluvad või haridussüsteemi, parlamendi, kohtu või politsei erinevad osapooled) (vt täpsemalt 2. köide, 4. peatükk, Paul Drew ja Marja-Leena Sorjonen ja 2. köide, 7. peatükk, Dennis K. Mumby ja Robin P. Clair).

Kokkuvõttes võib öelda, et niipea kui võtame sellist kontekstuaalset lähenemist diskursusele tõsisemalt, kaasame oma analüüsi mitmeid ühiskonna ja kultuuri aspekte. Näiteks kindla asesõna valimine enam-vähem viisaka pöördumisvormi (nagu *tu* ja *vous* prantsuse keeles) jaoks eeldab, et keelekasutajad (ja diskursusanalüüs) tunnevad sotsiaalseid suhteid. Leksikaalne variatsioon (näiteks ‘terrorist’ ja ‘vabadusvõitleja’) tähendab seda, et kõnelejatel on erinevad arvamused ja ideoloogiad. Käsklus kõneteona eeldab erinevat võimu ja autoriteeti. Seega leiame kõigil diskursuse tasandil konteksti ‘jälgi’, milles osalejate sotsiaalsed omadused (nt sugu, klass, rahvus, vanus, päritolu, positsioon või teised grupikuuluvuse vormid) mängivad olulist rolli.

See ei tähenda, et sellised sotsiaalsed kontekstid on alati ‘antud’ või ‘staatiliselt’ ning et keelekasutajad ja nende diskursused passiivselt ‘kuuletuvad’ oma grupi, ühiskonna või kultuuri piirangutele. Vastupidi, diskursusel ja selle kasutajatel on kontekstiga ‘dialektiline’ suhe: konteksti sotsiaalsete piirangute subjektiks olemise kõrval nad panustavad, tõlgendavad või muudavad konteksti. Paindlikud läbirääkimised võivad teatud kontekstis toimida kui nõudmised ning kultuuri ja ühiskonna üldisemad piirangud. Diskursuses võidakse grupi võimule kuuletuda, kuid ka seda vaidlustada.

Sotsiaalseid norme ja reegleid võidakse loovalt muuta või lõhkuda ja sellised rikkumised võivad tekitada uusi sotsiaalseid korraldusi.

Sugu

Paljud mehed – mõnikord jämedalt, mõnikord peenemalt – räägivad (naistega või naistest) seksistlikult viisil, mis on nende grupis valdav. Nõnda aktiivselt käitudes panustavad nad ühtaegu soolise ebavõrdsuse taastootmisse. Muidugi võivad nad ka (osaliselt) muuta selliseid sotsiaalsed piirangud ja esitada *status quo*'le väljakutse, näiteks valides mitte kontrollida kommunikatiivse sündmuse kõiki teksti, kõne või konteksti aspekte (nt žanr, teema, stiil, vooruvahetus või jutustamine) naissoost osalejate arvelt (täpsemalt soo rollist diskursuses ja kommunikatsioonis vt 2. köide, 5. peatükk, Candace West, Michelle M. Lazar ja Cheris Kramarae).

Rahvus

Sarnased märkused kehtivad muidugi ühelt poolt teksti ja kõne ning teiselt poolt 'rassi' ja rahvuse kohta ning üldisemalt kultuurisisesest ja kultuuride vahelise diskursuse ja kommunikatsiooni kohta. Seega, orjuse ja segregatsiooni ajalugu, jätkuv rassism ning ka kultuurilised tegurid on loonud tingimused eriliste diskursuse mustrite tekkeks Ameerika Ühendriikide afroameerika kogukonnas. Üldiselt etnilised või 'rassilised' rühmad arendavad oma spetsiifilise rääkimise viisi, mis võib põhjustada vastastikust mõju ja kohanemist, kuid ka kultuuridevahelise suhtlemise ja arusaamise probleeme. Kultuuride ja rahvuste vahelised suhted võivad võtta ka domineerimise vormi: inimesed võivad taastoota etnotsentrismi ja rassismi, rääkides lõuna etnilistest või 'rassilistest' vähemustest ja (teistest) immigrantidest (täpsemalt vt 2. köide, 6. peatükk, Teun A. van Dijk, Stella Ting-Toomey, Geneva Smitherman ja Denise Troutman).

Kultuur

Mida siin on kokkuvõtlikult öeldud diskursuse rolli kohta ühiskonnas, kehtib ka laiemalt diskursuse rolli kohta *kultuuris*. Peaaegu kõigi eelpool kirjeldatud diskursuse vormide puhul tõdesime, et sotsiaalsed tegutsejad ja eriti rühmad on erinevad. Sama

kehtib ka kultuuriliste omaduste ja variatsioonide kohta. Lugu jutustades, käsku täites, viisakas olles ja teemat muutes ei kohaldata (ainult) üldiseid universaalseid reegleid: inimesed kogu maailmas võivad neid asju teha erinevalt.

Need kultuurilised erinevused võivad olla seotud kultuuri teiste aspektidega, näiteks normide ja väärtuste, sotsiaalsete suhete või institutsioonidega. Oleme näinud, et kui selliste etniliste rühmade või kultuuride liikmed suhtlevad teiste rühmade või kultuuride liikmetega (või räägivad nendest), siis võidakse diskursuse erinevusi ühiselt ja tolerantset aktsepteerida või tekitada arusaamatusi ja konflikte, isegi nõrgemate üle domineerimise, tõrjumise ja rõhumiseni välja. Seega on kultuurisisese ja kultuuridevahelise kommunikatsiooni uurimine multidistsiplinaarse diskursusuurimise oluline valdkond (vt täpsemalt mitmest selle raamatu peatükist, eriti 2. köide, 9. peatükk, Cliff Goddard ja Anna Wierzbicka).

Sotsiaalne diskursusanalüüs

Ülevaadet diskursuse uurimisest ühiskonnas ja kultuuris laiemalt võib vaadelda kui diskursusuuringute haripunkti. Sellises äärmiselt keerulises raamistikus saame minna kaugemale kui lihtne diskursiivsete lausekombinatsioonide, koherentsuse, kõnetegude, vooruvahetuste või teemamuutuste uurimine. Kui nende struktuuride ja strateegiate mõned omadused on suhteliselt autonoomsed ja kontekstivabad, siis paljud suhestuvad lokaalse ja sotsiaalse konteksti paljude omadustega, millest eespool lühidalt juttu oli.

Tõepoolest, kui tahame *selgitada*, mis diskursus on, ei piisa vaid diskursuse sisemise struktuuri, tehtud tegude või keelekasutuse kognitiivsete toimingute analüüsimisest. Peame arvestama asjaolu, et diskursus kui sotsiaalne tegevus osaleb mõistmises, kommunikatsioonis ja interaktsioonis, mis omakorda on laiemate sotsiokultuuriliste struktuuride ja protsesside osa. Seega võib jutustamine olla ärikultuuri osa, argumentatsioon ja retoorika parlamendis võivad olla seadusandliku tegevuse lahutamatu osa ja haridusdiskursus võib määratleda koolihariduse andmise sotsiaalse protsessi. Oleme näinud, et jutud sisserändajate kohta võivad aidata kaasa rassismi taastootmisele. Meeste tekst ja kõne võivad väljendada ja kinnitada soolist ebavõrdsust, kuid selle võib vaidlustada feministlik diskursus. Poliitilist võimu kuritarvitatakse tavaliselt diskursuse erinevate omaduste kaudu, kasutades diskursiivse

kommunikatsiooni tüüpe ja funktsioone nagu propaganda, manipuleerimine või seadusandlus, kuid sama kasutatakse ka poliitilises vastupanus (üksikasju vt 2. köide, 8. peatükk, Paul Chilton ja Christina Schäffner). Kokkuvõttes – kõne ja tekst, mis tunduvad olevat vaid kohaliku tähtsusega, kehtestavad ja moodustavad mitmeti üldise, sotsiaalse tasandi keerukaid protsesse ja struktuure.

Ilmselt ei ole sellised *sotsiaalse diskursusanalüüsi* vormid just lihtsad. Need nõuavad kõigi seni käsitletud tasandite ja mõõtmete terviklikku analüüsi. Kuigi isegi siin võime keskenduda vaid diskursuse mõnele omadusele, nagu asesõna või kõneteo kasutamine (ja väärkasutamine) või kuidas teemasid kontrollitakse. Diskursuse ja sotsiaalsete struktuuride suhe on sageli kaudne ja väga keeruline. Näiteks võib olla vaja siduda asesõnad lause struktuuri, tähenduse, interaktsiooni, mentaalsete mudelite, identiteedi ja sotsiaalselt jagatud uskumustega, enne kui neid võib siduda rühmade (liikmete) võimuerinevustega või institutsioonide struktuuri ja rutiiniga.

Kokkuvõtteks võib öelda, et kui diskursusanalüüs on multidistsiplinaarne, siis on seda kindlasti sotsiaalne diskursusanalüüs. See kehtib kõikide *rakenduslike diskursusanalüüsi* vormide kohta, mis käsitlevad diskursusuuringute praktilist kasutamist, näiteks hariduses, meedias, poliitikas, õiguses ja muudel aladel, kus teksti ja kõne eri vormid ja kasutusviisid mängivad olulist rolli (vt 2. köide, 11. peatükk, Britt-Louise Gunnarsson).

Kriitiline diskursusanalüüs

Isegi sotsiaalset diskursusanalüüsi võivad diskursusanalüütikud teha distantseeritud ja erapooletul viisil, püüdes olla 'objektiivsed', nagu teaduse valitsevad normid nõuavad. Kuid nad võivad olla uuritavatesse teemadesse ja nähtustesse ka aktiivsemalt kaasatud, nagu tõenäoliselt tehtaks (kas tahtlikult või mitte), kui uuritaks võimu kuritarvitamist, domineerimist ja ebavõrdsust, nagu seda diskursuses väljendatakse või taastoodetakse. Kriitilised teadlased väljendavad selgelt oma sotsiaalset ja poliitilist seisukohta; nad asuvad ühe või teise poolele ja osalevad aktiivselt, et diskursusanalüüsiga domineerimist avastada, demüstifitseerida või muul viisil vaidlustada.

Selle asemel, et ainult oma distsipliinile ning selle teooriatele ja paradigmadele keskenduda, keskenduvad kriitilise diskursusanalüüsi tegijad asjakohastele

sotsiaalsetele *probleemidele*. See tähendab, et nende töö on orienteeritud pigem probleemile kui teooriale. Analüüsil, kirjeldusel ja teooria loomisel on oma osa eriti siis, kui need võimaldavad paremini mõista ja kritiseerida *sotsiaalset ebavõrdsust*, mille aluseks on sugu, rahvus, klass, päritolu, usk, keel, seksuaalne orientatsioon või muud inimeste vahelisi erinevusi määravad kriteeriumid. Nende ülim eesmärk pole mitte ainult teaduslik, vaid ka sotsiaalne ja poliitiline, nimelt *muutmine*. Sel juhul valitakse sotsiaalse diskursusanalüüsi kriitilise diskursusanalüüsi vorm.

Üha suurem hulk diskursusanalüütikuid on näidanud üles huvi teksti ja kõne sellise kriitilise käsitlemise vastu. Jälgimise, süstemaatilise kirjeldamise ja selgitamise kõrval on nad otsustanud teha olulise sammu edasi ja käsitleda diskursusanalüüsi ka vastutustundlike teadlaste poliitilise ja moraalse ülesandena. Nad rõhutavad, et alati ei ole võimalik või soovitatav teha selget vahet ühelt poolt 'väärtusvabal' ja tehnilisel diskursusanalüüsil ning teiselt poolt osalemisel sotsiaalses, kultuurilises või poliitilises kriitikas. Nad väidavad, et rassistlikku diskursust ei saa uurida, omamata moraalset seisukohta rassismi kohta, nagu meditsiiniteadlane ei saa uurida kasvajat või AIDSi, võtmata seisukohta haiguste laastava iseloomu suhtes, või sotsioloog uurida rõhutatud talupoegade ülestõusu, olemata teadlik nende rõhumise olemusest ja nende vastupanu legitiimsusest.

Kokkuvõttes on diskursus ühiskonna lahutamatu osa ning osaleb ühiskonna kogu ebaõigluses, aga ka võitluses selle vastu. Kriitilise diskursusanalüüsiga tegelevad teadlased mitte ainult ei jälgi diskursuse ja ühiskonna struktuuride seoseid, vaid nende eesmärk on olla *muutuste põhjustajad* ja teha seda koos nendega, kes vajavad sellist muutust kõige enam (vt täpsemalt 2. köide, 10. peatükk, Norman Fairclough ja Ruth Wodak).

Diskursusuuringute tüübid

Pärast seda diskursuse erinevate struktuuride, tasandite ja dimensioonide ning diskursusuuringute vastavate käsitluste esmast sissejuhatust võime korraks astuda sammu tagasi ja vaadelda saadud raamistikku üldisemalt. Nagu näeme allpool, kui vaatleme mõningaid diskursusuuringute tegemise põhiprintsiipe, võime eristada mõningaid analüüsi üldisi *tüüpe, stiile* ja *viise*.

Üks levinum on *teksti* ja *kõne* uuringute erinevus. Tekstianalüüs kaldub sagedamini tegelema kirjaliku diskursuse kui kindla objekti (abstraktsete) struktuuridega, samas kui kõneuuringud keskenduvad pigem spontaanse interaktsiooni dünaamilisematele aspektidele. Esimene põhineb rohkem lingvistikal ja teine sotsiaalteadustel. Kuid vaatamata nende käsitluste suurtele erinevustele, tegelevad mõlemad teksti ja kõne *struktuuride* ja *strateegiate* üksikasjalikus analüüsis *korra*, *reeglite*, *seaduspärasustega*. Mõlemad on rohkem kirjeldavad, vähem selgitavad ja kalduvad laiemat (nt kognitiivset või sotsiaalset) konteksti ignoreerima.

Samamoodi võiksime eristada abstraktsemaid formaalseid uuringuid, nagu näiteks grammatika ja tehisintellekti uurimine, ning *konkreetsemaid*, kus uuritakse tegelikku teksti ja kõnet kindlas ühiskondlikus, ajaloolises kontekstis ehk seda, kuidas tegelikud keelekasutajad ja sotsiaalsed tegutsejad (sageli üsna ebatäiuslikult) räägivad, mõtestavad ja sõnadega asju teevad.

Teine tuntud eristamise viis on ühelt poolt teoreetilised ja kirjeldavad ning teisalt *rakenduslikud* ja *kriitilised* käsitlused. Viimased keskenduvad pigem sotsiaalsetele küsimustele, asjakohasusele ja diskursusanalüüsi kasutamisele ühiskonnas.

Võime eristada isegi uuringute 'stiile', mis on omased ülal toodud mitmesugustele eristustele, ning teha kindlaks ühelt poolt *empiirilisemate* uuringute, kus töötatakse konkreetse diskursiivse andmestiku korpuste ja nende analüüsi või eksperimentidega, ja teiselt poolt *filosoofilisemate*, spekulatiivselt või impressionistlikult diskursusest kirjutamise viiside erinevused.

Teine erinevate käsitluste ilmne kriteerium põhineb diskursuse žanritüüpidel. Tõepoolest, paljud diskursusanalüütikud keskenduvad ainult vestlusele, samas kui teised eelistavad teksti- ja kõnemaailma paljude muude žanrite ja valdkondade seas uurida uudiseid, reklaame, narratiive, väitlusi või poliitilist diskursust. Iga käsitlus võib olla välja töötanud oma mõisted, meetodid ja protseduurid.

Saab teha ka teistsuguseid eristusi või liigitusi. Need kõik võivad olla praktilised ja, nagu algajad või mittespetsialistid, teevad ka kogenud diskursusanalüütikud neid sageli oma igapäevaelus. Nad seovad end rohkem ühe suuna või orientatsiooni kui teisega. Mõned teadlased kalduvad põhjalikult analüüsima tegelikku kõnet, samas kui teised eelistavad keskenduda abstraktse teooria loomisele.

Aga samas paljud teised võivad vähemalt põhimõtteliselt olla valdkonna suundadeks, käsitlusteks või koolkondadeks jaotamise vastu. Nad võivad olla just nimelt selle poolt, et valdkonna pidev uuenemine tuleneb käsitluste, alldistsipliinide, meetodite, teooriate või uuritavate nähtuste liikide uutest kombinatsioonidest. Nad võivad teooria, kirjelduse ja rakenduse kunstlikust eristamisest keelduda ning uurida sama nähtust nii tekstis kui kõnes ja teha seda nii abstraktses mõttes kui ka tegelikku keelekasutust ja interaktsiooni empiiriliselt uurides. Arvestades nende üldist suunitlust võivad kriitilise diskursusanalüüsiga tegelevad teadlased näiteks soovida arvestada *kõiki* tasandeid ja ning kõiki meetodeid ja käsitlusi nii kaua, kui need aitavad kaasa meie arusaamisele diskursuse osast ühiskonnas ja ebavõrdsuse taastootmisel. Just see on kaasaegse diskursusanalüüsi üks ahvatlevamaid omadusi.

Samal ajal, nagu näeme allpool, võib käsitluste *integreerimine* toimuda varieerumise ja alldistsipliinide spetsialiseerumisega paralleelselt. Ülal mainitud erinevate uurimissuundade hulgas määratles see peatükk kolm peamist käsitlust: (a) need, mis keskenduvad diskursusele 'endale', s.t teksti või kõne struktuurile; (b) need, mis uurivad diskursust ja kommunikatsiooni kui *tunnetust*; ja (c) need, mis keskenduvad *sotsiaalsele struktuurile ja kultuurile*. Selles diskursuse-tunnetuse-ühiskonna kolmnurgas leiab aset multidistsiplinaarne diskursusanalüüs.

Kuid eespool nägime, et kolmnurga iga punkt on kahe ülejäänuga seotud. Me ei saa selgitada teksti struktuuri ja interaktsiooni mõistmata, et teadmised ja muud uskumused omandatakse ja neid kasutatakse diskursuses ja sotsiaalses kontekstis; samas kui tunnetus, ühiskond ja kultuur, nagu ka nende taastootmine, vajavad keelt, diskursust ja kommunikatsiooni. Seega, ükskõik, millisest kolmnurga punktist alustame, avastame peagi, et süstemaatiline kirjeldamine, analüüs ja selgitus peavad järgima transdistsiplinaarsuse neid külgi, mis on seotud kolmnurga teiste punktidega. Igasugune väljajätmine või vähendamine viib peagi probleemideni, kui nähtust ei ole võimalik uurida 'nagu see on'. Kokkuvõttes võib öelda, et adekvaatne diskursusanalüüs, isegi kui ajutiselt uuritakse diskursuse kolmnurga vaid üht osa, peab peatselt muutuma multidistsiplinaarseks ja integreerituks.

Diskursusuuringute teke

Kaasaegsed diskursusuuringud, nagu eespool lühidalt kirjeldati, tekkisid erinevate nimede all 1960ndatel enam-vähem samal ajal mitmes humanitaar- ja sotsiaalteaduse distsipliinis. Muidugi on teksti ja kõnet analüüsitud ka varem, näiteks kirjandusteaduses, ajaloo- ja massikommunikatsiooniuringutes, ja vähemalt sellest peale, kui iidne retoorika andis avaliku esinemise omaduste üksikasjaliku ülevaate.

Etnograafia

Kuid alles 1960ndate keskel hakkas diskursuse uurimise uue ja süstemaatilisema ning selge transdistsipliini idee kuju võtma. Antropoloogia valmistas pinnase ette 'kommunikatiivsete sündmuste' või 'kõnelemise viiside' esimeste etnograafiliste uuringutega nende kultuurilises kontekstis. See rõhutas, et keelekõnelejad teavad mitte ainult grammatikat, vaid neil on kultuuri liikmetena ka laiem kommunikatiivne pädevus. Nad jagavad ka kultuuripõhist teadmist reeglite kohta, kuidas koos sobivalt rääkida, näiteks kuidas kedagi hoiatada, kuidas lugu jutustada või kuidas vaidlustes ja poliitilistes debattides osaleda.

Strukturalism ja semiootika

Inspireerituna nn formalistidest ja teistest 1920ndate ja 1930ndate aastate vene teadlastest, pakkus strukturalism esmalt Prantsusmaal ja hiljem ka mujal narratiivide, müütide, kirjanduse, filmide ja muude semiootiliste praktikate uurimiseks laiema raamistiku. Nendel käsitlustel oli suur mõju peale kirjanduslike tekstide või lugude strukturalistliku analüüsi ka muule, näiteks meediauuringutele. Tavaliselt ei arvestata nendes uuringutes ei kognitiivseid protsesse ega ka sotsiaalset interaktsiooni ja sotsiaalseid struktuure.

Diskursuse grammatika

Mõned keeleteadlased, peamiselt väljaspool generatiivgrammatika põhivoolu, hakkasid mõistma, et keeleuuringud sisaldavad enam kui üksiklausete formaalsete grammatikate kirjapanemist. Nad hakkasid mõtlema teksti või diskursuse grammatikatele ja diskursuse muudele lingvistilistele käsitlustele ning keskendusid eriti lausete vahelistele semantilistele ja funktsionaalsetele seostele, näiteks, kuidas tekst on koherentseks muudetud ning kuhu informatsioon või fookus on tekstides paigutatud. Nagu strukturalistlike (kirjanduslik, semiootiline) diskursuse käsitluste puhul tehakse, eiras see lingvistiline käsitlus tegelikku keelekasutust ja seega ka diskursuse sotsiaalset mõõdet. Teisalt löid need diskursuse grammatikad seose diskursuse töötlemise ideedega psühholingvistikas ja kognitiivses psühholoogias.

Sotsiolingvistika ja pragmaatika

Samal ajal kerkisid keeleteadustes uute uurimissuundadena esile sotsiolingvistika ja pragmaatika, mille mõned tööd keskendusid ka keelekasutuse, kõnetegude ja verbaalse interaktsiooni diskursiivsele olemusele. Sarnaselt eespool mainitud 'kommunikatsioonietnograafia' uuringutega ei rahuldunud need käsitlused diskursuse struktuuride formaalsete kirjeldustega, vaid rõhutasid vajadust uurida tegelikku keelekasutust selle sotsiaalselt ja kultuuriliselt varieeruvates kontekstides.

Etnometodoloogia

1960ndate lõpus hakkas ka fenomenoloogilise mikrosotsioloogia käsitlus nimega 'etnometodoloogia' keskenduma igapäevase suhtlemise rikkalikule valdkonnale ja eelkõige vestlusele. See uuris üksikasjalikult näiliselt tavalist nähtust, kuidas inimesed vesteldes voore vahetavad ja millist sotsiaalset interaktsiooni sellise kõnega teostatakse, nagu ülal selgitati. See areng mõjutas järgnevalt tugevalt mitmeid teisi distsipliine: vestlusanalüüsist sai uue distsipliinideülese diskursusuuringute distsipliini üks peamine valdkond. See käsitlus lõi mõningaid seoseid formaallingvistiliste ning kognitiivsete

teksti ja kõne uuringutega, jäädes samal ajal kaugemale sotsiaalsete struktuuride klassikalisematest (makro)sotsioloogilistest seletamise viisidest.

Kognitiivne psühholoogia

Mõni aasta hiljem 1970ndate alguses, õppimise ja teadmiste omandamise küsimustest inspireerituna, alustasid kognitiivne ja koolipsühholoogia oma edukat ja mõjukat teksti mõistmise mentaalsete protsesside uurimist. Eriti laiemas raamistikus, mida hiljem hakati nimetama 'tunnetusteaduseks', toimus see areng tihedas koostöös teksti mõistmise arvutisimulatsiooniga ja teadmiste rolli uurimisega tehisintellekti valdkonnas. Nagu eespool öeldud, integreeriti mõnedes nendest töödest ka tekstilis-lingvistilise käsitluse vaateid.

Sotsiaalpsühholoogia ja diskursiivne psühholoogia

Üllatavalt hilinevalt, vaatamata tähelepanu pööramisele paljudele diskursuse olulistele nähtustele (nt sotsialiseerumine, veenmine ja omistamine), järgis sotsiaalpsühholoogia eelnimetatute eeskuju alles 1980ndate lõpus. Samas, arvestades diskursuse ilmset olulisust sotsiaalses interaktsioonis ja sotsiaalsete representatsioonide konstrueerimisel, töötasid mõned sotsiaalpsühholoogid, peamiselt Suurbritannias, välja oma 'diskursiivse psühholoogia'. Lähtudes domineerivast kognitiivsest paradigmat ja inspireerituna etnometodoloogia põhimõtetest rõhutasid nad eriliselt psühholoogiliste nähtuste (nt mõistmine, selgitamine, arvamused ja ideoloogiaid) interaktsioonilist teostamist.

Kommunikatsiooniuringud

1970ndatel ja 1980ndatel suurenes kommunikatsiooniuringute eri harudes aeglaselt teadlikkus üksikasjaliku diskursusanalüüsi kasulikkusest näiteks massimeediasõnumite ning ka inimeste, kultuuride või ärikommunikatsiooni vallas. Tõepoolest võime eeldada, et diskursuse ja kommunikatsiooniuringute paljud kattuvused viivad tulevikus kommunikatsiooni ja keelekasutuse eri käsitluste suurema integratsiooni või isegi ühinemiseni.

Teised distsipliinid

Sama võib öelda diskursusanalüüsi ilmutumise kohta humanitaar- ja sotsiaalteaduste teistes distsipliinides. Nõnda, huvitaval kombel juhtis kohtusaalis tehtud interaktsiooniuuring tähelepanu mitte niivõrd *õigusteadusele*, kui kõnele ja interaktsioonile sotsioloogias ja sotsiaalpsühholoogias. Teisalt on ajaloolastele vaevalt vaja meelde tuletada enamiku nende allikate ülimalt tekstilist laadi ja *historiograafia* narratiivseid aspekte, nagu seda on *teoloogias* Piibli või teiste pühade tekstide uurimine. Selles pikas diskursuse erinevate suundade nimekirjas tundub tegelikult järjekindlalt puuduvat ainult *politoloogia*. Siiski ei vaja erilist tõestamist, et tekst ja kõne on poliitilise protsessi kesksed koostisosad. Poliitilise teksti ja kõne üksikasjaliku diskursusanalüüsi asemel on siin aga poliitilise kommunikatsiooni ja retoorika uurimise rikas traditsioon – traditsioon, mis ulatub tagasi vähemasti Aristotelese ja teiste klassikaliste retoorikute arutlusteni.

Mitmekesisus ja integratsioon

Nagu teistes uutes teadusvaldkondades (nt biokeemia või tunnetusteadus), toob transdistsiplinaarsus sageli kaasa teoreetilise uuenemise kõige huvitavamaid vorme. Nõnda leidsid diskursuse ja selle sotsiokultuuriliste kontekstide põneva maailma entusiastlikud avastused aset eelkõige väljakujunenud distsipliinide piiridel, kus vastastikune teoreetiline ja metodoloogiline rikastamine on kõige intensiivsem.

Siiski, arvestades 'emadistsipliinide' erinevaid põhimõtteid, käsitlusi ja meetodeid, pole diskursusanalüüsi erinevad arengud andnud kaugeltki sama tulemust. Tõsi – teksti uurivad keeleteadlased ja kognitiivpsühholoogid mõistsid üksteist ja töötasid koos. Sama toimus peatselt mikrosotsioloogia, sotsiolingvistika ja etnograafiaga. Sellegi poolest jäid suured diskursusuuringute valdkonnad üsna erinevaks ja eraldatuks, nagu see algselt stilistika, retoorika ja argumentatsiooni uuringutega oli.

Ilmseid seoseid (nt psüühika ja interaktsiooni vahel) kindlaks ei tehtud, hoides seega diskursuse psühholoogiliste ja sotsiaalsete käsitluste enamikku kuni tänaseni üksteisest lahus. Kirjalike tekstide koherentsuse ideed ei kasutatud vestluse koherentsuse uurimisel ja vastupidi – teksti uurimisel ignoreeriti sageli

kontekstualiseeritud kõne interaktsiooni strateegiad. Põhimõisteid, nagu näiteks 'tähendus', käsitleti formaalses diskursuse semantikas, kognitiivses psühholoogias ning interaktsiooni sotsioloogias ja etnograafias täiesti erineval viisil.

Paratamatute keelepiiride tõttu esines ka muid kahetsusväärse killustatuse vorme, eriti inglise ja prantsuse keelt kõneleva diskursuse- ja diskursusanalüüsimaailma vahel. Mõne kuulsa prantsuse strukturalisti ja post-strukturalisti tööd olid (varem või hiljem) kättesaadavad inglise keeles ja said isegi rahvusvaheliselt moekaks, eriti diskursusuuringute kirjanduslikumal ja filosoofilisemal suunal. Itaalias, Hispaanias ja Ladina-Ameerikas olid diskursusuuringud algselt orienteeritud peamiselt prantsuse käsitletele. Enamikule ingliskeelsetest töödest omane analüütilisema ja empiirilisema suuna mõju oli romaani keelte aladel väike. Ning vastupidi – inglise keeles kirjutajad lugesid harva prantsuse, saksa või vene keeles kirjutatud uurimusi. Seetõttu väljendasid ja taastootsid sellised teadlased peamiselt USA-s ja Suurbritannias enamjaolt tahtmatult inglise keele ja ingliskeelse teaduse kultuurilist hegemooniat maailmas, nagu kahjuks ka selles raamatus tehakse.

Kuid suure diskursusuuringute 'transdistsipliini' mitmekesisusest hoolimata on viimane kümnend olnud ka paljude integratsioonikatsete tunnistajaks. Diskursuse 'mentaalse poole' uurimiseks lõi tunnetusteadus ühtse raamistiku keelelise, kognitiivse, neuroloogilise, loogilise ja formaalfilosoofilise käsitlemise integreerimiseks ja vastastikuseks inspireerimiseks. Sotsiokultuurilise poole jaoks on ühiseks tähelepanu keskpunktiks kontekstualiseeritud interaktsioon ja kõne ning see nõudis sünteesi ja soodustas pragmaatika, sotsiolingvistika, sotsioloogia ja etnograafia vallas töötavate teadlaste vastastikust huvi.

Mõned teadlased ei ole kunagi aktsepteerinud ühelt poolt tunnetuse ning teiselt poolt interaktsiooni, ühiskonna ja kultuuri täielikku eristamist, ning eelistavad diskursusuuringute alusena uurida kognitiivset antropoloogiat või sotsiaalset tunnetust, hõlmates nii sotsiokultuurilisi kui kognitiivseid mõõtmeid.

Kokkuvõttes, ühest küljest diskursusuuringud osaliselt taastootsid spetsialiseerumise või tööjaotuse ja huvide meelevaldse jaotamise hästi tuntud distsiplinaarseid piiranguid (nagu kognitiiv- ja sotsiaalpsühholoogide või sotsioloogide ja etnograafide vahel). Aga teisest küljest määratlesid need uurimise *valdkonna*, mis juba iseenesest suurendas valdkondadevahelist mõju ja integratsiooni. Tavalisest

spetsialiseerumisest hoolimata võime tulevikus oodata diskursusuuringute eri suundade edasist integratsiooni. See juhtub eelkõige siis, kui noored teadlased ei oma haridust enam mitte ainult ühes eespool mainitud emadistsipliinis, vaid on võimelised keskenduma diskursusuuringutele kui iseseisvale distsipliinile. Nende jaoks ei ole grammatikate kirjutamine, tunnetuse analüüsimine või interaktsiooni ja sotsiaalsete struktuuride uurimine täiesti erinevad asjad, vaid lihtsalt ühe, keerulise teadusliku ettevõtmise, nimelt diskursuse kirjeldamise ja selgitamise, eri aspektid.

Diskursusanalüüsi põhimõtted

Olles kirjeldanud erinevaid diskursuse omadusi ja diskursusanalüüsi vastavaid valdkondi, peame lõpuks esitama kokkuvõtte diskursusanalüüsi 'tegemise' mõnede põhimõtete kohta. Vaatamata käsitluste ja meetodite suurele hulgale on igal distsipliinil, isegi diskursusuuringute taolisel transdistsipliinil tavaliselt mitmeid norme, mida enamik teadlasi mingil moel järgib, et valdkonnas 'head' teadustööd teha. Mõned neist põhimõtetest on tekkinud kriitilise reaktsioonina varem diskursusuuringu vastavas emadistsipliinis domineerinud paradigmade vastu. See tähendab, et need on ajaloolised normid ja peavad muutuma. Vaatamata sellele, et kõik need normatiivsed põhimõtted nõuaks pikki selgitusi, esitan neist siin lihtsalt kokkuvõtte ja viitan käesoleva raamatu peatükkidele, kus on üksikasjalikum kirjeldus ja näited. Mõnel korral aga esitan lühidalt oma isikliku (kriitilise) vaatenurga praegu valitsevate põhimõtete kohta.

1 Loomulikult esinev tekst ja kõne Diskursusuuringutes ehk kõige levinum põhimõte on täielik keskendumine tegelikule ehk loomulikult esinevale kõnele ja tekstile. Erinevalt paljudest formaalse keeleteaduse ja filosoofia töödest välditakse väljamõeldud ja konstrueeritud näiteid (nagu eespool kasutasime) ja eelistatakse 'tõelisi' näiteid ja korpusi, näiteks vestluste heli- või videosalvestusi või tegelikke massimeedia või haridustekste. Andmeid põhimõtteliselt ei redigeerita ega 'puhastata' muul moel, vaid uuritakse 'nagu need on', st võimalikult lähedasena nende tegelikule esinemisele ja kasutamisel nende algses kontekstis.

2 Kontekst Diskursust peaks eelistatult uurima kui selle lokaalse ja globaalse, sotsiaalse ja kultuurilise konteksti olemuslikku osa. Tekst ja kõne annavad oma kontekstuaalsest relevantsusest mitmel viisil märku ning seetõttu tuleb kontekstistruktuure vaadelda ja

analüüsida põhjalikult, nagu ka diskursuse võimalikke tagajärgi: tausta, osalejaid ja nende kommunikatiivseid ja sotsiaalseid rolle, eesmärgi, asjaomaseid sotsiaalseid teadmisi, norme ja väärtusi, institutsioonilisi või organisatsioonilisi struktuure, ja nii edasi. Vaatamata kontekstianalüüsi olulisuse üldisele tunnustamisele on sellest põhimõttest kahjuks rohkem räägitud kui seda tegelikult praktiseeritud.

3 Diskursus kui kõne Kui varasemad diskursusuuringud (nt kirjanduses või meedias) keskendusid kirjalikule tekstile, siis kaasaegsed diskursusuuringud on suunatud mitteametlike vestluste ja ka teiste, ametlikumate või institutsionaalsete dialoogide verbaalse interaktsiooni analüüsimisele. Kõnet peetaksegi sageli diskursuse põhiliseks või ürgseks vormiks. Teisalt, kuigi varasem tavalise, igapäevase vestluse unarusse jätmine õigustas diskursusuuringute sellist suunda, ei tohiks see kaasa tuua sarnast hooletust ühiskonna tohutus kirjalike tekstide (mis mõnikord pole mitte vähem tavalised või igapäevased) valdkonnas.

4 Diskursus kui osalejate sotsiaalne praktika Suuline ja kirjalik diskursus on *mõlemad* sotsiaalse praktika vormid sotsiokultuurilistes kontekstides. Keelekasutajad osalevad diskursuses mitte ainult indiviididena, vaid ka erinevate rühmade, institutsioonide või kultuuride liikmetena. Keelekasutajad võivad oma diskursuse kaudu kehtestada, kinnitada või vaidlustada palju ulatuslikumaid sotsiaalseid ja poliitilisi struktuure ja institutsioone.

5 Osalejate kategooriad On muutunud levinud praktikaks, eriti vestlusanalüüsis, ettemoodustatud arvamusi ja analüüsikategooriaid mitte 'peale suruda', vaid (ka) austada viise, kuidas sotsiaalsed osalejad endid tõlgendavad, orienteerivad ning sotsiaalse maailma omadusi ja oma käitumist, sealhulgas diskursust, kategoriseerivad. Loomulikult ei tohiks sellist põhimõtet tõlgendada nii, et analüütikud ei lähe kaugemale keelekasutajate argimõistuse kategooriatest, ega tohiks arendada teooriaid, mis peavad diskursust süstemaatiliselt ja selgelt sotsiaalseks praktikaks.

6 Järjestikus Diskursuse teostamine on nii teksti kui kõne tootmisel ja mõistmisel suures osas lineaarne ja järjestikune. See tähendab eelkõige, et kõigil tasandil peab struktuuriüksusi (lauseid, propositsioone, tegusid) kirjeldama või tõlgendama eelmistega võrreldes, mis on kõige ilmsem koherentsuse eri vormide puhul. See diskursiivne suhtelisus võib hõlmata ka *funktsionaalsust*: järgnevatel elementidel võivad olla eelnevate suhtes erifunktsioonid. See tähendab ka, et keelekasutajad tegutsevad nii

mentaalselt kui interaktsiooniliselt '*seotult*' või '*jätkuvalt*', st katsetades, võib-olla ekslikult, kuid omades seniste tegevuste või arusaamade ümbertõlgendamise või parandamise võimalust.

7 Konstruktiivsus Lisaks järjestikususele on diskursused konstruktiivsed selles mõttes, et nende koostisüksusi võib *funktsionaalselt* kasutada, mõista või analüüsida kui suuremate osade elemente, luues seega ühtlasi *hierarhilised* struktuurid. See kehtib nii vormide kui tähenduse ja interaktsiooni kohta.

8 Tasandid ja mõõtmised Diskursusanalüütikud kalduvad diskursust teoreetiliselt eri kihtideks, dimensioonideks ja tasanditeks lahutama ning samal ajal neid tasandeid vastastikku *seostama*. Tasanditeks on diskursuses sisalduvad erinevad nähtused (nt helid, vormid, tähendused või tegevus). Teisalt haldavad keelekasutajad samaaegselt diskursuse mitut tasandit või mõõdet.

9 Tähendus ja funktsioon Nii keelekasutajad kui analüütikud huvituvad tähendusest: oma peas ja analüüsis küsivad nad näiteks 'Mida see siin tähendab?' või 'Kuidas sellest antud kontekstis aru saada?' Nagu teistegi põhimõtete puhul on sellelgi põhimõttel funktsionaalne ja selgitav mõju: '*Miks* seda nüüd öeldi/mõeldi?'

10 Reeglid Eeldatakse, et keelt, kommunikatsiooni ja diskursust reguleerivad reeglid. Teksti ja kõnet analüüsitakse kui sotsiaalselt jagatud grammatika-, teksti-, kommunikatsiooni- või interaktsioonireeglite ilminguid või rakendusi. Samal ajal keskendub tegeliku diskursuse uurimine aga sellele, kuidas reegleid saab rikkuda, ignoreerida või muuta ja millised on tegelike või näivate rikkumiste diskursiivsed või kontekstuaalsed funktsioonid.

11 Strateegiad Keelekasutajad teavad ja rakendavad efektiivseks mõistmiseks ja diskursuse teostamiseks, oma kommunikatiivsete või sotsiaalsete eesmärkide saavutamiseks peale reeglite ka sobivaid mentaalseid ja interaktsionaalseid strateegiaid. Seda strateegiate olulisust võib võrrelda malemänguga: male mängimiseks peavad maletajad teadma eelkõige reegleid, kuid nad kasutavad üldise strateegia raames taktikat, gambiite ja erilisi võtteid, et end kaitsta või võita.

12 Sotsiaalne tunnetus Teksti ja kõne tootmisel ja mõistmisel on tunnetusel, st mentaalsetel protsessidel ja representatsioonidel üldiselt vähem tuntud, kuid mitte vähem tähtis roll. Väheseid diskursuse aspekte (tähendus, koherentsus, tegevus jne), millest eelnevalt rääkisime, saab hästi mõista ja seletada keelekasutajate psüühikat

arvestamata. Peale isiklike mälestuste ja sündmuste kogemuste (mudelid) mängivad ka keelekasutaja kui grupi liikme jagatud sotsiokultuurilised representatsioonid (teadmised, hoiakud, ideoloogiad, normid, väärtused) diskursuses olulist rolli, nagu ka selle kirjeldus ja selgitus. Tõepoolest – tunnetus seob diskursust ja ühiskonda mitmel moel.

Kokkuvõte

Kaasaegne diskursusanalüüs on läbinud pika tee varastest asesõnade ja semantilise koherentsuse lingvistilistest uuringutest, kõne vooruvahetuste esimestest vaatlustest, erinevates kultuurides 'kõnelemise viiside' esialgsetest etnograafilistest uuringutest ja varastest teksti mõistmise eksperimentidest tänapäevani. See on muutunud mitte ainult laiaulatuslikuks ja multidistsiplinaarseks, vähemalt pool tosinat distsipliini hõlmavaks, vaid mitmes oma valdkonnas ka üsna keeruliseks ettevõtmiseks. Isegi sedavõrd, et on toimunud vältimatu spetsialiseerumine ja vastastikune mõistmine ei ole alati tagatud. Selles suhtes on diskursusanalüüs täisealiseks saanud ning on nüüd paljuski nagu teised humanitaar- ja sotsiaalteadused, kuigi selle valdkondadevaheline olemus tagab praeguste teadmisvaldkondade piiridel pideva uuenemise ja inspiratsiooni. See tähendab, et vaatamata käsitluste ja meetodite tohutule erinevusele tehakse nüüd teksti ja kõne süstemaatilist analüüsi erinevates valdkondades alates formaalsest lingvistikast ja tehisintellektist kuni tunnetus-, sotsiaal- ja koolipsühholoogia, kirjandusteaduse, semiootika ja peaaegu kõikide sotsiaalteadusteni välja.

Selles esimese sissejuhatuses olen kirjutanud, et diskursus hõlmab sisuliselt kolme peamist mõõdet, nimelt keelekasutust, tunnetust ja interaktsiooni oma sotsiokultuurilistes kontekstides. Selle asemel, et diskursusest ähmast kokkuvõtet teha, diskursust parafraseerida või tsiteerida, nagu seda tihtipeale sotsiaalteadustes tehakse, eristab diskursuse analüütiline uurimine tasandeid, üksuseid või konstruktsioone iga mõõtme sees ning sõnastab nende normatiivse või tegeliku kasutuse reeglid ja strateegiad. Need seovad sellised üksused või tasemed omavahel funktsionaalselt ja ka seletavad, *miks* neid kasutatakse. Samal viisil ühendavad need funktsionaalselt diskursuse struktuure sotsiaalse ja kultuurilise konteksti struktuuridega ning mõlemaid jälle tunnetuse struktuuride ja strateegiatega. Diskursusanalüüs liigub seega kõne, teksti, konteksti või ühiskonna makrotasandilt mikrotasandile ja vastupidi. See võib uurida

käimasolevat diskursust ülevalt alla, alustades üldistest abstraktsetest mustritest, või alt üles, alustades tegelikult kasutatud helide, sõnade, žestide, tähenduste või strateegiate üksikasjalikest andmetest. Ja võib-olla on kõige tähtsam, et diskursusanalüüs pakub teoreetilisi ja metodoloogilisi vahendeid sotsiaalsete probleemide, võimu ja ebavõrdsuse uurimise kriitiliseks käsitlemiseks.

Mitmeid iseloomulikke põhimõtteid järgides on diskursusanalüüs humanitaar- ja sotsiaalteaduste seas oma koha sisse võtnud. Diskursusanalüüs on näidanud, et suudab pakkuda teadmisi paljude sotsiaalsete ja mentaalsete nähtuste kohta, mida teistes distsipliinides võidakse ignoreerida või tähelepanuta jätta. Selles mõttes diskursusanalüüs *ei ole* meetod, mida võiks psühholoogilisi, sotsioloogilisi, antropoloogilisi või poliitilisi teadusuuringuid tehes lihtsalt rakendada. Nagu ka teised olulised uued transdistsipliinid (nt tunnetus- ja neuteadus) või interdistsipliinid (nt molekulaarbioloogia ja biokeemia) peavad diskursusuuringud end iseseisvaks uurimisvaldkonnaks oma iseloomulike objektide ja nähtuste, teooriate, meetodite ja põhimõtetega. Lingvistidele ja psühholoogidele rõhutavad diskursusuuringud, et keelekasutus ja mõte avalduvad tavaliselt ja funktsionaalselt diskursiivses sotsiaalses interaktsioonis. Ühiskonnateadlastele rõhutab diskursusanalüüs, et sotsiaalsed ja poliitilised institutsioonid, organisatsioonid, grupisuhted, struktuurid, protsessid, rutiinid ja paljud teised asjakohased nähtused vajavad uurimist ka diskursuse kui keelekasutuse, kommunikatsiooni ja interaktsiooni tegelike ilmingute, väljenduste või kehtestamise tasandil.

On vähe distsipliine, mis pakuvad nii laia, multidistsiplinaarset, multikultuurset ja sotsiaalselt asjakohast inimkeele, tunnetuse, kommunikatsiooni ja interaktsiooni käsitlust. Vähesed distsipliinid võimaldavad üliõpilastel keskenduda teksti ja kõne väikestele, kuid olulistele üksikasjadele, aga ka sotsiaalse psüühika huvitavatele protsessidele ja representatsioonidele ning samal ajal meie ajastu olulistele sotsiaalsetele ja poliitilistele küsimustele ja probleemidele. Vähesed distsipliinid pakuvad nii palju võimalusi kombineerida formaalset täpsust ja laia selgitavat raamistikku selle kohta, kuidas inimesed keelt kasutavad, mõtlevad ja suhtlevad ning seega oma gruppe, ühiskondi ja kultuure loovad ja taastoodavad.

Lugemissoovitused

Viiteid ja lugemissoovitusi diskursusanalüüsi erinevate tasemete ja mõõtmete kohta leiate käesoleva raamatu vastavates peatükkides. Materjali diskursusuuringute ajaloo kohta, eriti lingvistika vallas, leiate Robert de Beaugrande kirjutatud 1. köite 2. peatükist ja seal toodud viidetest. Tavaliselt annavad ka teised peatükid diskursusanalüüsi vastavate valdkondade ja suundade ajaloolise ülevaate.

Diskursusuuringute uusi arenguid erinevates valdkondades leiate ajakirjast *Text*, diskursusanalüüsi sotsiaalsete, poliitiliste ja kriitiliste mõõtmete arutelusid ajakirjast *Discourse and Society*. Diskursuse pragmaatilised käsitlused ilmuvad ajakirjas *Journal of Pragmatics*. Diskursuse psühholoogilisi (aga ka teisi) uuringuid võite leida ajakirjast *Discourse Processes*.

Varasemad diskursusanalüüsi ja selle peamiste valdkondade hästi tuntud ülevaated ja sissejuhatused on järgmistes raamatutes.

Atkinson ja Heritage (1984): klassikaline artiklite valik vestluse interaktsiooni.

Rohkem viiteid leiate 2. köite peatükkidest 3 ja 4.

Beaugrande and Dessler (1981): klassikaline ja endiselt kasulik grammatika ja diskursuse muude keeleliste aspektide ajalugu ja sissejuhatus.

Brown ja Yule (1983): hästi tuntud sissejuhatus diskursusanalüüsi, kus keskendutakse eeskätt semantilistele aspektidele, nagu teema, fookus, informatsioon, koherentsus ja referents.

Coulthard (1994): suulise diskursusanalüüsi mitmete kogumike ja ülevaadete kõrval käsitletakse väljaandes eelkõige kirjalike tekstide aspekte, nagu arutlev diskursus, ajalehtede juhtkirjad, narratiiv ja teadusdiskursus.

Drew and Heritage (1992): selles väljaandes esitatakse mitteametlike vestluste ülevaadete ja valitud uuringute kõrval vestlusanalüüs laiendatuna kõneuuringutele institutsioonilisel taustal, näiteks meediaintervjuud, arsti ja patsiendi suhtlemine, tööintervjuud ning suhtlemine kohtusaalis.

Fairclough (1995): üks viimastest raamatutest, mis keskendub kriitilisema diskursuskäsitluse erinevatele aspektidele, nagu ideoloogia, võim ja hegemoonia.

- Renkema (1993): hollandi keelest tõlgitud raamat annab nii kirjaliku kui suulise diskursusanalüüsi esmase sissejuhatuse. See käsitleb ka teksti mõistmise psühholoogiat.
- Schiffrin (1993): see raamat on eriti kasulik sissejuhatusena diskursuse kui suhtlemise uurimisse (nt pragmaatika, vestlusanalüüs ja kõneetnograafia).
- Tannen (1994): vestlusest ning meeste ja naiste kõnelemise stiilide erinevusest palju kirjutanud autori üks viimastest raamatutest. Selle käsitluse arutelu ja täiendavaid viiteid vt 5. peatükk, 2. köide, Candace West, Michelle M. Lazar ja Cheris Kramarae.
- van Dijk (1985): see on kogu diskursusanalüüsi valdkonna üksikasjalik ülevaade, mis keskendub erinevatele distsipliinidele (1. köide), tasemetele (2. köide), vestlus (3. köide) ja ka diskursuse sotsiaalsetele funktsioonidele (4. köide).
- van Dijk and Kintsch (1983): üldine ja endiselt mõjukas arutelu diskursuse mõistmise erinevatest kognitiivsetest strateegiatest ning teadmiste ja mudelite osast selle juures.

Viited

- Atkinson, J.M. and Heritage, J. (eds) (1984) *Structures of Social Action: Studies in Conversation Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Beaugrande, de R. and Dessler, W.U. (1981) *Introduction to Text Linguistics*. London: Longman.
- Brown, G. and Yule, G. (1983) *Discourse Analysis*. London: Cambridge University Press.
- Coulthard, R.M. (ed.) (1994) *Advances in Written Text Analysis*. London: Routledge.
- Drew, P. and Heritage, J. (eds) (1992) *Talk at Work: Interaction in Institutional Settings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fairclough, N.L. (1995) *Critical Discourse Analysis: Papers in the Critical Study of Language*. London: Longman.
- Renkema, J. (1993) *Discourse Studies: an Introductory Textbook*. Amsterdam: Benjamins.
- Schiffrin, D. (1993) *Approaches to Discourse*. Oxford: Blackwell.
- Tannen, D. (1994) *Gender and Discourse*. New York: Oxford University Press.

- van Dijk, T.A. (ed.) (1985): *Handbook of Discourse Analysis*. (4 vols) London: Academic Press.
- van Dijk, T.A. and Kintsch, W. (1983) *Strategies of Discourse Comprehension*. New York: Academic Press.

2. Tõlkeprobleemide analüüs

2.1. Lähtetekst ja selle autor

Lähtetekstiks on kaheköitelise kogumiku „Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction“ esimese raamatu „Discourse as Structure and Process“ esimene peatükk „The Study of Discourse“. Raamat kirjastati esmakordselt aastal 1997 kirjastuses SAGE Publications, samal aastal ja järgneval ilmus kordustrükk ning aastal 2011 teine väljaanne.

Raamatus antakse ülevaate sellest, mis on diskursus ning kirjeldatakse diskursusuuringute arengut, selgitatakse nii suulise kui kirjaliku diskursuse ülesehitust, diskursuse ja tähenduse seoseid, stiili ja retoorika funktsioone suhtluskontekstis. „Discourse as Structure and Process“ sisaldab eri autorite kirjutatud 12 peatükki. Esimese peatüki „The Study of Discourse“ ülesanne on van Dijki sõnul uuritava nähtuse lühikese ja üldise iseloomustuse esitamine. Van Dijk nimetab diskursuse peamised omadused, kirjeldab lühidalt diskursusuuringute arengut ja esitab mõned diskursusekäsitluste ühised põhimõtted. Van Dijk nimetab oma kirjutatud peatükki raamatu ülejäänud osa sissejuhatuseks (van Dijk 1998: 1).

Teun Adrianus van Dijk sündis 1943. aastal Naaldwijkis Hollandis ja sai Amsterdami ülikoolis 1967. aastal magistrikraadiga võrdväärse hariduse prantsuse keele ja kirjanduse alal, kaitses samas 1972. aastal doktoritöö teemal „Some aspects of text grammars“. Peale doktorikraadi omandamist töötas Amsterdami ülikoolis kirjandusuuringute lektorina. Aastatel 1980 kuni 2004 oli Amsterdami ülikooli diskursusuuringute professor. Ta on olnud Saksamaa Bielefeldi ülikooli, Brasiilia Campina ülikooli, Hispaania Pompeu Fabra ülikooli külalisprofessor, valitud Buenos Airese, Tucumáni ja Mendoza ülikooli audoktoriks (Short Curriculum Vitae ... 2015).

Teun van Dijk on diskursusuuringute juhtiv teadlane maailmas (Teun van Dijk), üks kriitilise diskursusanalüüsi rajajatest (Johnston 2013; Kalmus 2005; Pinto-Coelho 2013: 73), asutanud kuus ajakirja: Poetics, Text (nüüd Text & Talk), Discourse & Society, Discourse Studies, Discourse & Communication ja Discurso & Sociedad ning

praegusel ajal (mai 2016) on ta ka nelja viimati nimetatu toimetaja (Comité editorial, Discourse & Communication, Discourse & Society, Discourse Studies).

Rahvusvahelise kirjandusteooria ajakirja Poetics asutas ta juba aastal 1971 ning oli selle toimetaja kuni aastani 1979. Huvikeskme nihkumine tekstistruktuuridele, teksti ja konteksti seostele ja diskursuse interdistsiplinaarsele uurimisele viis 1981. aastal ajakirja Text asutamiseni. Pärast Mehhikos viibimist hakkasid van Dijk rohkem huvitama maailma reaalsed probleemid ja ta keskendus rassismi uurimisele diskursuses. 1990ndatel jõudis van Dijk äratundmisele, et „diskursusanalüüs peaks omama kriitilist mõõdet – see tähendab, diskursuseuurijad peaksid oma probleemipüstitustes ja teemadevalikus aktiivselt osalema ühiskondlikes aruteludes ning teenima neid, kes ise ei suuda oma huvisid kaitsta“. Tema enda aktiivne sekkumine rassisimi diskursusesse oli aga üheks põhjuseks, mis van Dijk Hollandist 1999. aastal Hispaaniasse emigreerus. (Kalmus 2005: 437-440)

Van Dijk on väga produktiivne teadlane. Ta on rohkem kui 250 artikli ja raamatu autor (Teun van Dijk). Tema teoste nimekirju võib leida mitmes eri variandis Teun A. van Dijk'i kodulehelt Discourse in Society (olemas nii inglise- kui hispaaniakeelne versioon). Kodulehelt on võimalik alla laadida van Dijk'i artikleid ja üle kümne tema raamatu. Kodulehe alalehtede jaotuses esinevad ka Teaching ja Interviews, mille sisu on väga napisõnaline: ingliskeelse kodulehe intervjuude osas on nimetatud kaks intervjuud ja esimene neist on van Dijk'i raamatu „Ideoloogia: multidistsiplinaarne käsitus“ 2005. aastal eesti keeles ilmunuse puhul e-kirja teel Merit Karisele antu, mis avaldati ajalehes Sirp (Karise, 2005).

Eesti keeles ongi ilmunud ainult üks van Dijk'i suurem teos – Merit Karise tõlgitud van Dijk'i „Ideoloogia: multidistsiplinaarne käsitus“ (edaspidi „Ideoloogia“). Seoses kogumiku „Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction“ sissejuhatava peatüki „The Study of Discourse“ tõlkimisega tutvusin eelnimetatud tõlketeosega ning leidsin, et sealne jutt oli kirjutatud ladusas eesti keeles. Eestikeelne „Ideoloogia“ oli mul tõlketööd tehes kogu aeg käepärast, et kõrvutada sealseid termineid enda valitutega. Merit Karise kui tõlkija on lisanud raamatusse kommentaarid ainult ühe lehe alla (Dijk 2005: 8), mõlemad on seotud sõnaga *mind*. Üks on seotud termini *social mind* tõlkimisega ja teine on selline: „*Mind* – on tõlgitud vastavalt kontekstile kas „psüühika“, „inimvaim/vaim“, „mentaalsed representatsioonid“ või „mentaalne konstrueerimis- ja

representeerimistegevus“. *Mind* on eesti keelde tõlkimisel problemaatiline sõna, kuid antud juhul tahan tähelepanu pöörata Karise sõnadele, et ta on selle tõlkinud sõltuvalt kontekstist erinevalt. Sama kehtib „Ideoloogia“ tõlke puhul tõenäoliselt ka mitmete teiste terminite kohta.

Uurisin, kuidas *mind* on Karisel tõlgitud. Esitan siinkohal Dijki ingliskeelse teksti (2000: 16) ja Karise tõlke (Dijk 2005: 29) tsitaadid.

Many standard expressions and other forms of everyday talk provide the evidence for such conceptual meanings. People talk about ideas they have been 'walking around' with without as yet speaking about them, as ideas that are developing in their 'heads' or 'minds', as having or not 'having' an idea (sometimes meaning that they know or do not know something, as in 'I have no idea'), but also as the ideas (shared by the members) of a group, a movement, philosophers, a revolution, and so on. Thus, people may 'come up' with an idea, or an idea may 'come up' with them. Conversely, we may claim to have 'given her that idea, or 'put that idea in her head'.

Paljud stampväljendid ja muud argikõne vormid tõestavad ülaltoodud kontseptuaalsete tähenduste olemasolu. Inimese räägivad ideedest, mida nad on „endas kandnud“ enne neist rääkimist, seega kui ideedest, mis keerlevad „peas“ või mõlguvad „meeles“, mida kas on või ei ole (vahel tähenduses, et kõneleja teab või ei tea midagi, näiteks lausungis „Mul pole ühtegi ideed“); kuid samuti ka kui grupi (liikmete ühistest) ideedest ning kui konkreetse ühiskondliku liikumise, filosoofi, revolutsiooni jne ideedest. Seega saab inimene „idee peale tulla“, samuti saab inimesele „idee pähe tulla“. Ja vastupidi, inimene saab väita, et „andis kellelegi idee“ või „pani kellelegi idee pähe“.

Minds on siin tõlgitud kui *meeles*. Kuid uurigem tõlget põhjalikumalt. Kas van Dijk on väljendit *standard expression* kirja pannes tahtnud sellele lisada halvustavat varjundit, nagu see väljendub sõnas *stampväljend* (st sõnaühend, mida kasutatakse liiga sageli ja igal pool ning mis seetõttu on stiili poolest kulunud (Ametniku soovitussonastik))? Ei tea. Tõlkeks võiks olla *standardväljend*, kui normi väljendaja. *Walking around* on tõlgitud dramaatiliselt *endas kandnud*, ehkki tavaline väljend on eesti keeles *kõnnivad/käivad ringi*. Poeetiline on *ideas that are developing in their 'heads' or 'minds'* tõlge: *ideedest, mis keerlevad „peas“ või mõlguvad „meeles“*. Tavaliselt mõlguvad eestlastel küll mõtted meeles, mitte ideed. *I have no idea* tavapärase tõlge eesti keelde on *ma ei tea* ja nii peaks ka siin olema, arvestades eelnevat teksti (/.../ vahel tähenduses, et kõneleja teab või ei tea midagi /.../).

People may 'come up' with an idea tähendab, et inimesed võivad ideega “välja tulla” (Inglise-eesti seletav sõnaraamat 1995) (st. avalikustada oma idee, sellest rääkida näiteks), mitte aga “idee peale tulla” (mis on sisuliselt sama, kui “*idee pähe tulla*”).

Toodud lõik ei ole „Ideoloogia“ sihttekstis oma stiili (aga ka stiilist kõrvalekallete – kui muidu tõlkija on kirjutanud eestipäraselt, siis mis põhjusel eelpool toodud lõigus räägitakse ideest, aga mitte mõttest?) ega apsude poolest ainulaadne. Tõlget lugedes ja lähtetekstiga võrreldes on näha, et tõlkija on teksti kirjutanud eestikeelsele lugejale kergemini loetavaks: lisanud sõnu, kirjutanud värvikamalt. Kohati on aga algne mõte eestikeelses tekstis kaduma läinud.

„Ideoloogia“ tõlkija on teksti muutnud sujuvamaks, kuid ühtlasi muutnud seda, mida van Dijk on otse öelnud, nii sisu kui vormi poolest. Näiteks kui van Dijk räägib „This conclusion does not imply that /.../“ (van Dijk 1998: 132), siis eestikeelne tõlge on „Käesoleva järeldusega ei taha ma öelda“ (van Dijk 2005: 158). Karise on pannud van Dijki rääkima mina-vormis kogu tekstis, ehkki van Dijk ise seda ei tee. Teksti lisandunud tähendusvarjunditest ja emotsionaalsusest kirjutasin eelpool. Nõnda on tulemuseks sihttekstist erinev lähteteksti stiil.

Otsustasin tõlkida teisiti. Oma tõlkevaikuid tutvustan ja analüüsin järgmises peatükis.

2.2. Tõlketeoreetilised lähtekohad

Tavaliselt seatakse millegi saavutamiseks esmalt eesmärk ning seejärel määratakse kindlaks strateegia, mille abil eesmärki saavutada. Nii ka tõlkimise puhul: paika tuleb panna tõlke eesmärk ning seejärel valida tõlkestrateegiad ehk -meetodid. Meetodite valik sõltub eesmärgist. Tõlkimise juures tuleb arvesse võtta ka lähteteksti tüüpi ja sihtteksti lugejaskonda.

Tõlgitavaid tekste on teadlased (nt Jean Delisle, Otto Kade, Roda P. Roberts) jaganud lähteteksti funktsiooni alusel üldjoontes kaheks: pragmaatilisteks ja kirjanduslikeks ning teinud üksikasjalikumaid jaotusi. Reiss esitas oma 1971. aastal ilmunud teoses mitmete tõlketeoreetikute tekstitüpoloogiaid. Näiteks Elsa Tabernieg da Pucciarelli jagas tekstid kolmeks: tehnilised teaduslikud, filosoofilised, kirjanduslikud

(Pucciarelli 1964: 144ff, viidatud Reiss 2000: 17–18). J. P. Casagrande jaotas tekstid nelja erinevalt tõlgitavasse rühma: pragmaatilised, esteetilis-kunstipärase, lingvistilised ja etnograafilised. Otto Kade jagas tekstid sisu, eesmärgi ja vormi põhjal kitsamatesse alarühmadesse ning rõhutas vajadust lähtuda teksti tõlkimisel selle tüübist (Kade 1964: 62, viidatud Reiss 2000: 21). Karl Thieme eristas nelja ideaalset tekstitüüpi: religioossed, ametlikud, kirjanduslikud ja kommertstekstid, millest igaühel on oma peamine kasutajaskond ning mida tõlgitakse erinevalt. Georges Mounin (Mounin 1967: 113–159, viidatud Reiss 2000: 22) määratles religioossed tõlked sisu alusel, kirjanduslikud tõlked keele järgi, luuletõlked vormi järgi, lastekirjanduse tõlked sihtrühma järgi, lavatõlked esitamise meediumi järgi, kinotõlked tehniliste eritingimuste järgi ja tehnilised tõlked sisu alusel. (Reiss 2000: 17–22)

Andrei Fjodorov jagas tekstid kolmeks: 1) ajalehe- ja teaduslikud tekstid, 2) ühiskondlik-poliitiline kirjandus 3) ilukirjandus (Федоров 2002).

Reiss (2000: 22–23) tõi välja kaks asjaolu, mis eelmise sajandi teise poole tõlketeoreetikute töödes on selgelt välja tulnud:

- 1) valikute tegemine teksti tõlkimisel sõltub teksti tüübist;
- 2) seni loodud klassifikatsioonid ei ole adekvaatsed.

Reiss leidis, et on vaja luua korralik tekstitüpoloogia ja seda ülesannet püüdis ta ka lahendada. Reissi järgi peaks liigitus põhinema analüüsil ja analüüsi aluseks olema teksti meediumi – keele – funktsioonid. Reissi tekstitüpoloogia lähtub ilmselt Karl Bühleri keelefunktsioonide kolmesest – representatiivsed, ekspressiivsed ja köitvad – jaotusest, mille Bühler avaldas esmakordselt aastal 1918, siis küll oma kommunikatsioonimudeli, mida nimetatakse ka keelemudeliks, kahte osa kolmesest jaotusest teisiti nimetades: *Kundgabe* (*profession*), *Auslösung* (*triggering*) ja *Darstellung* (*representation*). Saatja sisemisi seisundeid antakse teada, vastuvõtja reaktsioone vallandatakse ja asju representeeritakse. 1938. nimetas Bühler oma *organoni* mudeli kolme osa terminitega *Ausdruck* (*expression*), *Appell* (*appeal*) ja *Darstellung* (*representation*) (Bühler 2011: 2, 35) ning need terminid on võtnud oma tõlketüpoloogiaid luues kasutusele mitmed teadlased (nt Reiss, Jakobson, Newmark, Roberts).

Tegelikus keelekasutuses on eri funktsioonid esindatud erineval määral. Kui üks keelefunktsioon on tekstis ülekaalus, siis uurimisel ilmneb, et

representatsioonifunktsioon on ülekaalus sisule keskendunud tekstides, ekspressiivne funktsioon vormile keskendunud tekstides ja veenmisfunktsioon kõitvusele keskendunud tekstides. Reiss liigitas tekstid neljaks: sisule (e informatiivsed), vormile (e ekspressiivsed) ja mõjutamisele keskendunud (operatiivsed) ning audiomediaalsed tekstid. Sisule keskendunud tekstide eesmärk on esitada informatsiooni (representatiivne keelefunktsioon), vormile keskendunud tekstidel on küll sisu olemas, kuid pöhirohik on vormil (ekspressiivne keelefunktsioon). Kõitvusele keskendunud tekstide eesmärk on tavaliselt mitte-keeleline, mille tõlge peab säilitama, s.o kuulaja või lugeja teksti kõitvuse ajal tegutsema panemine. (Reiss 2000: 17–23)

Kui Reissi kolm esimest tekstitüüpi on välja toodud keelefunktsioonide põhjal, siis neljanda tekstitüübi – audiomediaalsed tekstid – eristamise aluseks on nende seotus tehniliste vahenditega ning graafiline, akustiline ja visuaalne väljendamine (Reiss 2000: 43). Seega on ka Reissi tekstijaotuse alused erinevad.

Lähenedes tõlkimisele keelefunktsioonide määratlemise kaudu kirjutab Newmark (1998: 39), et meetodi valik sõltub eri keeleliste funktsioonide osakaalust lähtetekstis.

Newmark ütleb, et kõik tõlked põhinevad keeleteoorial ning sellega seoses peab tõlkimises üheks kõige sobivamaks Jakobsoni poolt kohandatud Bühleri funktsionaalset keeleteooriat. Newmark kirjutab, et kolm peamist keelefunktsiooni ekspressiivne, informatiivne (tuleneb algsest *representation*’ist) ja vokatiivne (tuleneb algsest *appeal*’ist). Newmark võttis need keelefunktsioonid oma tekstitüpoloogia aluseks.

Ekspressiivsed tekstitüübid on:

- 1) tõsine ilukirjandus (*serious imaginative literature*);
- 2) autoriteetsed tekstid (*authoritative statements*);
- 3) autobiograafiad, esseed, isiklik kirjavahetus (*autobiography, essays, personal correspondence*).

Autoriteetsete tekstide hulka liigitab Newmark igasugused tekstid, mille autorit peetakse autoriteediks. Tavaliselt on autoriteetseteks tekstideks ministrite või erakondade juhtide poliitilised kõned, põhikirjad, juriidilised dokumendid, teaduslikud, filosoofilised ja akadeemilised teosed. (Newmark 1998: 39)

Newmark märgib, et tõlkijal ei ole õigust autoriteetset teksti parandada, kuitahes eksitav, klišeelik, pentsik, tautoloogiline, uuenduslik, ebaloomulik lähteteksti keel ka

poleks. Tõlkija võib teha mõningaid mööndusi, arvestades sihtkeele stiilinorme, kuid peab säilitama originaali autori stiili, sest autori isiksus on tähtsam kui mis tahes keelenormid. (Newmark 1998: 204)

Informatiivsete tekstide alla kuuluvad kõik teadmisi sisaldavad tekstid, välja arvatud kirjanduslikud. Informatiivsed tekstid esitatakse sageli standardses formaadis, milleks on näiteks õpik, tehniline aruanne, artikkel ajalehes või teadusajakirjas, lõputöö, koosoleku päevakord. (Newmark 1998: 204)

Informatiivsed tekstid eeldatakse olevat piirkondliku-, klassi- ja isikukeele stiilist vabad ning neid jagatakse keeleerinevuste põhjal tavaliselt neljaks:

- 1) ametlikus emotsioonideta tehnilises stiilis akadeemilised tööd;
- 2) kindlate tehniliste terminitega neutraalses või mitteametlikus stiilis õpikud;
- 3) mitteametlikus soojas stiilis populaarteaduslikud raamatud;
- 4) tuttavlikus, hoogsas ja mittetehnilises stiilis rahvaajakirjandus.

Vokatiivse teksti eesmärk on mõjutada lugejat midagi tegema, tundma või mõtlema, st tekstile reageerima. Tüüpilised vokatiivsed tekstid on näiteks teated, juhiseid, reklaam, propaganda, taotlused jm veenvad tekstid ning ilukirjandus. (Newmark 1998: 41)

1995. aastal kirjutas Roda Roberts, et kuigi paljudes töödes on tõlketüpoloogiaid (äärmiselt osalisi ja algelisi) esitatud, siis ammendavat ja kindlaks kujunenud tüpoloogiat olemas ei ole (Roberts 1995: 69) ning tegi oma tüpoloogia, kus jagas tõlked lähteteksti ja sihtteksti alusel ning seejärel erinevatel alustel, nii et tal õnnestus seni tehtud ja enam viidatud tõlkejaotused oma tüpoloogiasse ära paigutada. Roberts eristab nagu Newmark informatiivseid, vokatiivseid ja ekspressiivseid tekste (Roberts: 73).

Kuna loodud tüpoloogiad siiski ei kata kõiki võimalusi (lähtealuseid tekstide klassifitseerimisel on mitmeid ning võimalikke kombinatsioone väga palju), siis klassifikatsioonide tegemine jätkus.

Kui varem olid teadlased tõlkeuuringuid määratlenud keele, lingvistika, sotsiaalsete süsteemide, funktsioonide, teksti, kirjanduse, ideoloogia ja muude kultuuriga seotud terminites, siis Maria Tymoczko (2014) käsitles tõlkeid kui kultuurivahetuse mooduseid. Ta esitas kolmese klassifikatsiooni, mis tema sõnul hõlmab enamiku tõlgetest: representatsioon, transmissioon ja transkultuuratsioon. Tymoczko lähtus asjaolust, et peaaegu kõik tõlked on representatsioonid ja tõlge kui

representatsioon esitab teist asja reaalsel moel, kuid sel on sümboolne tähendus ja see mõjutab vastuvõtjaid ning tõlkimine on võimukas tegu. Transmissiooni jälgimine võimaldab aru saada, miks teatud liiki või teatud kontekstis tõlked kannavad üle lähteteksti ühtesid ja mitte teisi aspekte, või miks ülekannete määr on erinev. Transmissiooni uurimine toob välja eri kultuurides kasutatavad tõlkemeetodid. Transkultuuratsioon tähendab ühe kultuuri osade esitamist teise kultuuri osadena ning sellega kaasneb teise kultuuri konkreetsete vormide või aspektide täitmine (Tymoczko, 2014: 111–121). Kultuuriuuringute kontekstis peetakse representatsiooni, transmissiooni ja transkultuuratsiooni kultuurivahetuse ja kultuurilise filtreerimise liikideks.

Kokkuvõttes võib öelda, et tekstide klassifikatsioone tõlkimise vaatenurgast on palju ja erinevaid, need pole süsteemsed ja sisemiselt kooskõlas. Tekstide esmane kahene jaotus (pragmaatiline ja kirjanduslik) kehtib ikka, kui neid ka samade sõnadega ei nimetata. Mitmed teadlased toovad eraldi lähenemist nõudva tekstitüübina välja teadusteksti.

Tõlkemeetoditest rääkides jagatakse need kõige üldisemalt kaheks: otse- ja vabaks tõlkeks (Reiss 2000: 23), Vinay ja Darbelnet sõnul otseseks ja kaudseks tõlkeks, mille omakorda võib jagada seitsmeks meetodiks, mida rakendatakse leksika, süntaksi ja sõnumi suhtes erineval määral. Ühte ja sama lauset tõlkides võidakse rakendada mitut meetodit ning mõne teksti kui terviku puhul kasutada kõiki nimetatud seitset, nõnda et neil on raske isegi vahet teha (Vinay, Darbelnet 2004: 84). Seega tõlkimisel kasutatakse läbisegi vastavalt tõlkija nähtud vajadusele ja valikule erinevaid meetodeid.

Ernst Merian-Genast (1958) on kirjutanud, et tõlkimiseks on kaks võimalust, mis eeldavad täiesti erinevaid tõlkemeetodeid: tõlkija võib otsustada viia lugeja võõramaaalasest autori juurde või vastupidi. Viimasel juhul kohandab tõlkija tõlke sihtkeele lugejate mõttemaailma ja harjumuspärase keelelise väljendamisega. (Merian Genast 1958, viidatud Reiss 2000: 23) Sarnase mõtte on kirja pannud Newmark (1998), tuues välja tõlkemeetodite klassifikatsiooni, mille aluseks on tõlke rõhk lähtetekstil või sihttekstil.

Tõlkemeetodid, kui rõhuasetus on lähtetekstil:

- sõna-sõnaline tõlge;
- otsetõlge;
- tõetruu tõlge;
- semantiline tõlge.

Tõlkemeetodid, kui rõhuasetus on sihttekstil:

- adapteerimine;
- vabatõlge;
- idiomaaatiline tõlge;
- kommunikatiivne tõlge.

Sõna-sõnalise tõlke puhul tõlgitakse sõnad kontekstiväliselt nende kõige tavalisemas tähenduses, sõnade järjekord jääb selliseks, nagu lähtetekstis oli. Otsetõlkes kasutatakse lähtekeele grammatiliste konstruktsioonide edastamiseks nende lähimaid ekvivalente sihtkeeles, kuid sõnu tõlgitakse üksikult, kontekstiväliselt. Otsetõlge aitab välja selgitada lahendamist vajavaid probleeme. Tõetruu tõlke korral püütakse reprodutseerida nii originaali täpset kontekstuaalset tähendust kui lähteteksti grammatilisi struktuure. Semantiline tõlge erineb tõetruust tõlkest selle poolest, et semantiline tõlge on paindlikum, lubab tõlkija mõningast loomingulisust, mis omakorda võimaldab paremini edastada lähteteksti esteetilist väärtust.

Adapteerimine on kõige vabam tõlkevorm, mida kasutatakse põhiliselt näidendite ja luule tõlkimisel, kui teemad, tegelased ja süžeed jäävad samaks, kuid kultuur muudetakse ja tekst kirjutatakse ümber. Vabatõlkes esitatakse lähteteksti sisu originaali vormi ja stiili säilitamata. Idiomaatilises tõlkes esitatakse originaali sõnum, kuid kaldutakse muutma tähendusvarjundeid, kuna eelistatakse kõnekeelseid väljendeid ja idioome, mida originaalis ei ole. Kommunikatiivse tõlke korral edastatakse lähteteksti kontekstuaalne tähendus sihtteksti lugejaskonnale sobivaimal viisil. (Newmark 1998: 45)

Newmark peab tõlkimise kaheks peamiseks eesmärgiks korrektsust ja ökonoomsust ning väidab, et need on saavutatavad ainult kommunikatiivset ja

semantilist tõlget kasutades. Semantilise tõlke aluseks on sihtteksti autori keeletase, kommunikatiivse tõlke aluseks sihtteksti lugejaskonna keeletase.

Semantilist tõlget kasutatakse ekspressiivsete tekstide, kommunikatiivset tõlget informatiivsete ja vokatiivsete tekstide tõlkimisel. (Newmark 1998: 40)

Tõlkides võtsin aluseks funktsionalistlikud käsitlused, kus tõlkimist vaadatakse kui kommunikatsiooniakti ja tähendust kui funktsiooni kontekstis. Funktsionalistlike tõlketeooriate põhimõtte alusel ei ole lähtetekst ega selle mõju lähteteksti vastuvõtjatele ega lähteteksti autori poolt sellele omistatud funktsioon need, mis määravad sihtteksti funktsiooni või lingvistilise ülesehituse, vaid sihtteksti funktsiooni määrab selle algataja (klient). (Schäffner 2009: 116) Kuna keegi minult antud tõlget ei tellinud, siis kliendi kui teise isiku vajadusi arvestama ei pidanud ning sihtteksti eesmärgi ja funktsiooni määrasin magistritöös sisalduva tõlke tegijana ise. Seega käesoleva tõlke puhul võiksid lähte- ja sihtteksti funktsioonid ühte langeda.

Enne van Dijk'i tõlkima asumist arvasin, et mu eesmärk on anda eestikeelsetele diskursusest huvitatud lugejatele, eelkõige erinevate erialade üliõpilastele, võimalus tutvuda diskursusanalüüsiga nende emakeeles – eesti keeles. Raamatu eessõnas kirjutas ka van Dijk, et raamat on kirjutatud eelkõige neile, kes on diskursusuuringute valdkonnas uustulnukad ehk siis üliõpilastele, kes õpivad diskursusanalüüsi lisaerialana või mõne üksiku kursuse raames, ning teadlastele, kes soovivad teada, mis diskursusuuringud on (Van Dijk 1998: xi). Diskursusuuringute esimese köite tagakaanel on East Anglia Ülikooli omaaegne professor Roger Fowler kirjutanud diskursusuuringute teose kohta: „See on diskursusuuringute mõistete ja meetodite esimene multidistsiplinaarne juhend ning on hindamatu väärtusega mitte ainult keeleteaduse, vaid ka kommunikatsioonist huvitatud teiste humanitaar- ja sotsiaalteaduste üliõpilastele.“ Mõtlesin, et kui autoriteedid on öelnud, et tekst sobib esmaseks tutvumiseks diskursusanalüüsiga, siis nii ka on. Tõlkimise käigus sai siiski selgeks, et sihttekstist ja selle autorist lähtudes tuleb tõlge teistsugune, kui eeldatavalt on üliõpilaste jaoks mõeldud tekst.

Van Dijk'i tekst kuulub eeltoodud tekstitüüpide klassifikatsiooni järgi informatiivsete ja autoriteetsete tekstide hulka. Vokatiivne keelefunktsioon on esindatud, kuid mitte valdav.

Newmarki järgi tuleb informatiivseid tekste tõlkida kommunikatiivset tõlkemeetodit kasutades, mis omakorda tähendab, et sihttekst peab saama lihtne, selge, loomulikus stiilis ja lähteteksti halvasti kirjutatud kohad peab tõlkija parandama (Newmark 1998: 47–48). Nõnda tõlkides võiks tulemuseks olla õppematerjaliks sobiv tekst, kuid lähteteksti parandamise eelduseks on teema suurepärane valdamine, kuid sellest ei tarvitse lähteteksti mitmetimõistetavuste korral piisata, sest tõlkija võib sel puhul ainult oletada, mida autor kirjutades silmas pidas, kui ta seda just autorilt ei küsi, kuid ka küsimise korral võib vastus olla erinev sellest mõttest, mida autor lähteteksti kirjutades mõtles.

Jaan Mikk kirjutab, et õppekirjanduse põhiomadus on arusaadavus, st keel peab olema selge ja ülevaatlik, lausete pikkus ja keerukus arvestama õpilase lugemis- ja mõistmisoskust, abstraktset materjali esitatakse konkreetsete näidete kaudu ning materjalis liigutakse tuntult tundmatule (Mikk 1995: 28).

Ühelt poolt võiks van Dijki teksti käsitleda (informatiivse) õppekirjandusena, kuna ta oma eessõnas kirjutab, et raamat on suunatud üliõpilastele. Tekstis sisaldub aga palju termineid, nii et teiselt poolt võiks teksti ka teadusteksti tüüpi kuuluvaks pidada.

Kasik kirjutab, et teadustekst peab olema sujuv, kergesti loetav ja täpne. Kasik näeb täpsusega kaasnevat liiga lihtsa stiili ja lihtlausete kasutamise ohtu, mille puhul on raskesti tuvastatavad asjadevahelised, näiteks põhjuse ja tagajärje vahelised seosed. Samas hoiatab ta raskesti jälgitavate liiga keeruliste lausekonstruktsioonide kasutamise eest. (Kasik 2007: 116)

Van Dijki tekst ei ole lihtne ja selge selle jaoks, kes valdkonnaga tuttav ei ole. Kommunikatiivse meetodi järgi eesti keelde tõlkimisel tuleks antud teksti palju muuta, lahti kirjutada, selgitada. Samas autoriteetset teksti ei tohiks muuta, vaid tõlkida, lähtudes teksti autorist ehk teisisõnu, kasutades semantilist meetodit. Kui tõlkija ei tõlgi nii, nagu lähteteksti autor kirjutab, siis ta ei järgi autori stiili.

Seega otsustasin seada tõlkimisel esiplaanile lähteteksti autori ja valida semantilise tõlkemeetodi. Sellega seoses muutus osaliselt ka tõlketöö eesmärk: rõhk sihtteksti lugejaskonnalt läks lähteteksti kirjutajale, kui valitud sai semantiline tõlkemeetod kommunikatiivse asemel.

Van Dijki kui autoriteetset autorit tõlkides teadvustasin, et otse, tõetruult või semantiliselt tõlkides (rõhuasetus lähtetekstil) pole lisaks muudele sihtteksti lugemist

raskendavatele asjaoludele väga paljude viitavate asesõnadega kirjaviis ning paljude lausete alustamine markeritega eesti keelele omane, pole loomulik. Newmark peab otsetõlget korrektseks ja leiab, et seda ei tohi vältida, kui tulemuseks on lähte- ja sihtteksti referentsiaalne ja pragmaatiline ekvivalentsus (Newmark 1998: 69). Ainsaks otsetõlke vastu kõnelevaks argumendiks on see, kui tõlke tulemus on ebaloomulik. Ebaloomulike tõlgetega seoses toob Newmark välja probleemi, et kui tõlkija on mõned korrad endamisi korranud pisut ebaloomulikku väljendit, siis tundub see juba üsna loomulik. Taoliste olukordade vältimiseks tuleks tõlkijal lähteteksti otse tõlkimisele eelistada kirjutamist oma stiilis. (Newmark 1998: 76) Ma ei saa nimetada seda tehtud van Dijki sihtteksti probleemiks, kuna olin teinud valiku tõlkida van Dijki teksti võimalikult originaalilähedaselt, kuid taoline mõju ilmnes ka minu puhul. Pärast van Dijki teksti tõlkimist täheldasin, et mu enda kirjutamisviis on muutunud eelnimetatud osas tehtud tõlkega sarnaseks. Paljude lausete alustamine samas tekstis näiteks sõnadega seega ja sellegi poolest ei tundu enam nii sobimatu. Sõna näiteks esinemine eelmises (ja võib-olla ka selles) lauses tuleneb otseselt van Dijki teksti tõlkimise mõjudest.

Kokkuvõtlikult öeldes jõudsin tekstitüpoloogiaid ja tõlkemeetodeid uurides analoogilisele järeldusele, millele tulin varasemalt tõlkeparadigmade suhtes: ühed tüpoloogiad ja tõlkemeetodid ei välista teisi, vaid need täiendavad üksteist ning uue tüpoloogia või meetodi tekkides vanad ei kao.

Kui tahta tõlkida teksti kommunikatiivselt, nii et see sobiks hästi üliõpilaste õppematerjaliks, siis tuleks luua lähetetekstist vormiliselt väga palju erinev tekst ning antud juhul oleks selle loomise eelduseks tõlkija laialdased taustateadmised (diskursusanalüütik) ja antud alal iseseisva originaalteoste loomise pädevus. Kuid esiteks, kuna van Dijki kui diskursuseuurija, kõnetegude tegija ja kõnetegude uurija lähteteksti ei või nii palju muuta, et sellest saaks korrektsete lausetega sidus ilus eestikeelne tekst, ja teiseks puudub mul diskursusanalüüsi vallas originaalteose loomiseks vajalik pädevus ja kolmandaks olekski sobivam, kui pädev inimene eesti keeles diskursusanalüüsist originaalteose kirjutaks, siis otsustasin tõlkida van Dijki teksti võimalikult originaalilähedaselt. Järgnevalt kirjeldan probleeme, mis tõlkimise juures ette tulid nende esilekerkimise järjekorras, esitan nende lahendamise mõttekäigud ning põhjendan valikuid.

2.3. Kaldkiri ja jutumärgid

Sõnade ja fraaside rõhutamiseks kasutab van Dijk kaldkirja ja teatud juhtudel eristab sõnu ühekordsete jutumärkidega. Tõlkimisel tuli otsustada, kuidas eestikeelses tekstis anda edasi kaldkirjas või jutumärkide vahele kirjutatud sõnu või fraase. Kaldkirja kasutamine olulise rõhutamiseks on levinud tava. Paljude teadusajakirjade stiiljuhendites on kirjas, et kaldkirja võib kasutada teksti põhiterminitele tähelepanu juhtimiseks ainult nende esmakordsel esinemisel tekstis ning edaspidi tuleb kasutada harilikku kirja. Nõnda on toiminud enamasti ka van Dijk. Mitmel juhul on termin ainult selle esmakordsel kasutamisel kaldkirjas, näiteks *speech act*, *pragmatics*, *discourse studies*, *coherence*. Kaldkirja on kasutatud sama termini puhul ka üle ühe korra (näiteks *mind*) (van Dijk 1998: 9, 17).

Van Dijk tähistab jutumärkidega peale tsitaatide ka sõnu või fraase, mida kuidagi tahab eristada. Need sõnad mõnikord on terminid (näiteks „/.../ for example with such terms as ‘medical discourse’ or ‘political discourse’ (van Dijk 1998: 4).), kuid alati ei ole need seda ei ole (näiteks „/.../ actual language use /.../ may appear very ‘messy’.

/.../ manifestations of messiness as ‘errors’ or ‘deviations’ from general rules /.../“ (van Dijk 1998: 16)).

Jutumärkide kasutamine sõnade eristamise eesmärgil (välja arvatud tsiteerimine ja naeruvääristamine) ei ole eestikeelses kirjasõnas aga eriti levinud, kuid näiteid võib leida. Kasik (2007: 17) kirjutab „Ilukirjandus, teater ja filmid kasutavad keelt nagu „tegelikus elus“ ja see on nende õigus /.../, olles ise samas raamatus kolm lehekülge varem taolise jutumärkide kasutamisele pigem halvasti vaadanud:

Kuigi visuaalsus võib sõnalise info kõrval mõjutada tõlgendatava sõnumi vastuvõtmist, ei muuda tüpograafilised võtted otse sõnade ja lausete tähendust. Mõni keelekasutaja paneb meelsasti jutumärkidesse argised või madalstiilsed väljendid, mis stiili poolest ei sobi neutraalsesse tarbeteksti. Ega sobimatu sõna ei muutu neutraalseks, kui see esitatakse jutumärkides. Kuna tähendus mingil juhul ei muutu, siis pole erilist põhjust kasutada jutumärke muidu kui osutamaks, et tegemist on tõepoolest teiselt inimeselt laenatud väljendiga (Kasik 2007: 14).

Eesti keele sõnaraamatus on kirjas, et jutumärkidesse pannakse kirjeldavad keelendid ning sõnad, millele on antud tavatu või pilkeline tähendus või mida tuntakse tugeva stiilihälbena (Erelt, Erelt, Ross). Raadik (2006: 176) ütleb, et „eesti keeles on

jutumärkide üks funktsioone pilkelisuse tähistamine, mistõttu võivad valesti pandud märgid teksti mõtte pea peale pöörata“.

Tõlkeprotsessi alguses tundus mulle kui Eesti kultuuriruumi inimesele jutumärkide kasutamine mujal kui tsitaatides väga võõras, täpsemalt öeldes naeruvääristasid jutumärgid sõnu ning muutsid sellega kogu teksti tõsiseltvõetavust. Olin endamisi sellise hulga jutumärkide kasutamise vastu. Otsisin allikaid, kus leiduks põhjendus jutumärkide kasutamisele sõnade eristamise eesmärgil, kuid praktiliselt ma neid ei leinud. Küll aga leidsin soovitusi kujundlike väljendite või kaudse tähendusega sõnade või fraaside puhul jutumärke mitte kasutada või teha seda ülimalt vähesel määral (Author Guidelines).

Järgides valitud autoriteetse ja informatiivse teksti tõlkimise meetodit, märgistasin sihttekstis kõik kaldkirjas ja jutumärkides olnud sõnad ja väljendid lähtetekstiga analoogiliselt.

2.4. Asesõnad

Van Dijk kasutab palju asesõnu järjest, mis kahjustab teksti selgust ja muudab mõttekäigu jälgimise raskeks. Kuna soovisin säilitada lähteteksti stiili, ei hakanud eesti keeles juurde kirjutama, mida *see* või *seda* all silmas peeti. Näide.

Unfortunately, the ambiguity does not stop here. Above we have already encountered another use of ‘discourse’ (as in ‘the discourse of liberalism’) which is not limited to language use or communicative interaction, but which may rather or also refer to ideas or ideologies. Although we find this usage also in discourse studies, it is obvious that it makes the term even more fuzzy than it already is, and many discourse analysts will therefore avoid it. Sometimes this very general system of discourse and ideas is called an *order of discourse*, a notion we may find in more philosophically inspired discourse studies. (Dijk 1998: 4)

Kahjuks mitmetähenduslikkus siin ei lõpe. Eelpool puutusime juba kokku ‘diskursuse’ teise kasutusviisiga (nt ‘liberalismi diskursus’), mis ei piirdu ainult keele kasutamise või kommunikatiivse interaktsiooniga, vaid mida võib pigem või samuti kasutada ideede ja ideoloogiate puhul. Kuigi me leiame **sellist** kasutamist ka diskursusuuringutes, on selge, et **see** muudab termini veelgi segasemaks, kui **see** juba on, ja paljud diskursusanalüütikud **seda** seetõttu väldivad. Vahel nimetatakse **seda** diskursuse ja ideede väga üldist süsteemi *diskursuse korra*ks, s.o lahendus, mida võime leida filosoofilisematest diskursusuuringutest.

Eelnevas lõigus on esimese *seda* all mõeldud tõenäoliselt ‘diskursuse’ teist kasutusviisi (nt ‘liberalismi diskursus’). Seega võinuks lõigu keskmise lause tõlkida ka nii: kuigi ka diskursusuuringutes kasutatakse ‘diskursust’ teist kasutusviisi, on selge, et **see** muudab termini veelgi segasemaks, ja paljud diskursusanalüütikud **seda** seetõttu väldivad.

Võiks asendada viimase lause *seda* ka väljendiga ‘*diskursuse*’ teist kasutusviisi, kuid siis tekiks jälle liigne kordamine.

2.5. *Discourse studies, discourse analysis, discourse analysts*

Van Dijk peatüki pealkiri *The Study of Discourse* ning sisu teises lõigus välja toodud terminid *discourse studies* ja *discourse analysis* nõudsid põhjalikku tööd kirjandusega, et selgusele jõuda, milline peaks olema nende vaste ja õigekiri eesti keeles.

Tahtsin teada, milliseid sõnu on kasutatud diskursuse uurimise kui distsipliini ja diskursuse uurijate kohta ning kas kasutatakse samu sõnu, sest pidin leidma õiged eestikeelsed vasted. Eestikeelsetes tekstides kasutatud mõisteid analüüsid täheldasin, et valitseb teatud variatiivsus, käesoleva peatüki pealkirjas nimetatatud terminite kirjpilt pole sama.

Raili Põldsaar kirjutas 2001. aastal artiklis „Kriitiline diskursuseanalüüs ja naisekäsitlus eesti meedias“ diskursuseanalüüsist, doktoritöö (2011) eestikeelse resümee pealkirjas esineb sõna diskursusanalüüs, resümee sisus diskursuseanalüüs.

Katrin Aava (2009) kasutas oma artiklis „Haridusalaste tekstide võrdlev diskursusanalüüs“, nagu pealkirjastki näha, sõna diskursusanalüüs, sõna diskursusanalüüsija ja ka sõna diskursuseuurijad.

2011. aastal ilmunud artiklis „Teadmuspõhise ühiskonna ja elukestva õppe diskursuste rekontekstualiseerimine Eestis“ oli Aava võtnud sõna diskursusanalüüs asemel kasutusele sõna diskursuseanalüüs ja ka 2012. a artiklis „Kriitiline kirjaoskus ning meediatekstide diskursuseanalüüs“ oli kasutusel diskursuseanalüüs.

Reet Kasik (2002) kasutas sõna diskursuseanalüüs ja artiklis „Uudistekstide struktuur ja keelekasutus“ sõnu diskursuseanalüüs ja diskursuseanalüütikud (2008: 46).

Silvi Tenjes, Ingrid Rummo ja Kristiina Praakli (2009) võrdlesid artiklis „Kommunikatiivse situatsiooni dünaamiline dimensioon“ sotsioloogide läbiviidud vestlusanalüüsi ja lingvistide diskursusuuringuid ning kirjutasid diskursusanalüüsist.

Tartu Ülikooli multimodaalse suhtluse uurimise rühma, mille koordinaatorid olid Tenjes ja Põldsaar, tööde põhjal 2010. aastal avaldatud artiklis „Multimodaalne suhtlus keeleõppe ja -kasutuse teenistuses“ (Tenjes, Lõbus, Kubinyi, Rummo, Kulakov, Ingerpuu 2010: 21–39) kasutati sõnu diskursusanalüüs ja diskursusuuringud.

Kersti Lepajõe (2011) kasutas oma doktoritöös „Kirjand kui tekstiliik. Riigieksamikirjandite tekstuaalsed, retoorilised ja diskursiivsed omadused“ sõna diskursuseanalüüs.

Kadri Koreiniku doktoritöö (2011) raames esinesid sõnad diskursusanalüüs ja diskursuseuuringud (viimase järele oli sulgudes lisatud ingliskeelne termin *discourse studies*). 2013. aastal kasutasid Kadri Koreinik ja Kristiina Praakli sõnu diskursusanalüüs ja diskursusuuringud (viimase järele oli sulgudes lisatud ingliskeelne termin *discourse studies*).

Veronika Kalmus (2015) kasutas sõnu diskursusanalüüs ja diskursuseuurimine.

Bakalaureuse, magistri- ja doktoritööde tegijad on kasutanud valdavalt sõnu nõnda kirjutatuna, kuidas nende juhendajad juhendamise ajal sõnu kasutasid.

Tegin kindlaks, et eestikeelses kirjanduses on kasutatud sõnu diskursusanalüüs, diskursuseanalüüs, diskursusuuringud, diskursuseuuringud, diskursuseuurimine, diskursusanalüütikud, diskursuseanalüütikud ja diskursuseanalüüsijad.

Termineid *discourse analysis* ja *discourse studies* on valdkonna spetsialistide poolt kasutatud nii üht- (diskursusanalüüs, diskursusuuringud) kui teistmoodi (diskursuseanalüüs, diskursuseuuringud). Sama teadlane on kasutanud esmalt üht- siis teistsugust sõna: Aava esmalt diskursuseanalüüs, hiljem diskursusanalüüs; Põldsaar esmalt diskursuseanalüüs, hiljem diskursusanalüüs, Koreinik esmalt diskursuseuuringud ja hiljem diskursusuuringud. Leidub kirjutisi, kus esineb nii diskursusanalüüs kui diskursuseanalüüsija.

Eeltoodust ei saa teha järeldusi selle kohta, kas nimetatud artikleid kirjutanud teadlased on juurelnud kõne all olevate sõnade kasutuse üle või ei ole seda teinud. Artiklite õigekirjale võivad oma mõju avaldanud olla erinevad keeleteoimetajad, kes on kehtestanud erinevaid norme. Silma hakkab sõnade ebajärjekindel kasutamine, millest võib järeldada, et diskursusanalüüsi valdkonnas ei ole välja kujunenud kõne all olevate terminite sama õigekirjaga ühtseid tõlkevasteid. Seega tuli mul kui tõlkijal otsustada, millist õigekirja ja milliseid sõnu kasutada: valiku tegin põhitermini *diskursusanalüüs* põhjal, mis mulle oli harjumuspärane, kuna olin seda korduvalt kuulnud oma juhendaja loengutes. Kui valitud sai *diskursusanalüüs*, siis on loogiline seda kasutada koos *diskursusuuringute* (mitte diskursuseuuringutega) ja *diskursusanalüütikutega* (mitte diskursuseanalüütikute ega diskursuseanalüüsijatega). Eesti keeles on olemas sõnad psühho-, süsteemi-, finants-, majandusanalüütik (ÕS 2013). Diskursusanalüütiku valisin -analüüsija asemel põhjusel, et eesti keeles on analüüsijate kohta üldlevinud sõna analüütik.

2.6. *Communication, interaction*

Dijk ütleb peatüki alguses: „It would be nice if we could squeeze all we know about discourse into a handy definition. Unfortunately, as is also the case for such related concept as ‘language’, ‘communication’, ‘interaction’, ‘society’ and ‘culture’, the notion of discourse is essentially fuzzy.“ (van Dijk 1998: 1) Viimase lausega on kokku võetud ka üks Dijki teksti tõlkimisega seotud tõlkeprobleemide rühm. Nimelt, kuidas tõlkida termineid, millele on omistatud eri tähendusi ja mida vastavalt ka eri tähendustes kasutatakse.

Üks selline termin on kommunikatsioon. Kommunikatsioonil on sadu määratlusi (Losee 1999: 7), peaaegu kõik, kes on kommunikatsioonist kirjutanud, on esitanud ka kommunikatsiooni definitsiooni (Hauser 2000: 6).

Juba kolmandal leheküljel mainib Dijk, et

So far, I have used the term ‘discourse’ in a rather *abstract* way, as was also the case for ‘language’ and ‘communication’ (van Dijk 1998: 3).

Abstraktselt tähendus õigekeelsussõnaraamatus on muuhulgas mittekonkreetne, mille vastand on konkreetne, mis minu kui lugeja ja tõlkija jaoks tähendab, et Dijk on neid sõnu kasutanud erinevates tähendustes. Kuna osadel mõistetel on lai tähendusväli ja mõisteid võib mõtestada abstraktselt või empiiriliselt, siis on olukord, kus samas tekstis kasutatakse sõnu eri tähenduses loomulik, kuid tõlkijale raskusi valmistav, eriti kui tõlkija peab lähtuma põhimõttest, et sama terminit tuleb läbi kogu teksti tõlkida sama moodi.

Eesti keeles on ingliskeelse *communication* vastena kontekstist sõltuvalt kasutatavad nii *kommunikatsioon* kui *suhtlus*. Sageli kirjutatakse eestikeelsetes kirjanduses suhtlusest, kus inglise keeles kirjutataks *communication*. Tenjes jt (2010: 25) kasutavad oma artiklis sõnatüve *suhtlus* 98 korral ja sõna kommunikatsioon 10 korral (põhiliselt kommunikatsiooni mõiste selgitamise juures) ning kirjutavad, et suhtlus on kommunikatsioon

Mõisted, mida [diskursusanalüüsi] uurimisvaldkonnas enim kasutatakse, on *kommunikatsioon* ja *modaalsus*. Suhtluse entsüklopeediline definitsioon seob meid ajas ladina keelega: *communicatio* – ‘suhtlus’, ‘side’, ‘ühendus’, ‘ühendustee’. Sõna *kommunikatsioon* kasutatakse äärmiselt laialt. Erinevad on kommunikatsiooni käsitlused sotsioloogias, majanduses või sõjanduses. Suhtluse

täpne definitsioon on väga kompleksne. Peaaegu igasugust mõjuvormi, mis mingil süsteemil on teise suhtes, võib nimetada kommunikatsiooniks nii loomade kui ajurakkude suhtlussüsteemi saab käsitleda kommunikatsiooni mõiste kaudu.

Ka Karlep (2003) kasutab oma raamatus põhiliselt sõna suhtlus (261 korral; kommunikatsioon neljal korral). Ta toob välja, et „Suhtlemisel toimub osalejate vastastikune mõjutamine, mitte lihtsalt teabe edastamine ...“ ja lihtsalt teabe edastamise korral on otstarbekam kasutada terminit *kommunikatsioon* (Karlep 2003: 25). Kui teadusteksti tõlkimise üks põhimõtetest on, et võõrkeelse termini vastena tuleb sihtkeeles kasutada läbivalt sama terminit, siis Dijki tõlkides oli kohe näha, et termini *communication* puhul see strateegia hästi ei sobi, kui tahaks tõlkevastena kasutada eesti omasõna suhtlus. Võtsin lähema vaatluse alla, kuidas kasutab Dijk terminit kommunikatsioon. Sõna *communication* esineb tekstis 36 korda, kuid siinkohal tuleb vaadelda ka sõna *communicate* (tekstis seitse korda) kasutamist. Toon mõned näited.

Even after this first approximation to the concept of discourse, we already have encountered its three main dimensions: (a) *language use*, (b) the *communication of beliefs* (cognition), and (c) *interaction* in social situations. (van Dijk 1998: 2)

Väljendis *communication of beliefs* ei saa *communication* tõlkida suhtluseks, kuid võiks tõlkida *uskumuste edastamine*. Selguse huvides säilitasin sõnatüve, mis oleks *edastamise* sõna valimisel kaduma lainud ja potentsiaalselt segadust suurendada võinud – tõlkisin *uskumuste kommunikeerimine*.

Lauses

So we may also speak of ‘written communication’ or even of ‘written interaction’ although the participant here do not usually interact face-to-face, and the readers seem to be more passively involved in the interaction: except for an exchange of letters or in a media debate they seldom react to writers by writing back. (van Dijk 1998: 3)

võiks *written communication* justkui tõlkida *kirjalik suhtlus*, kuid kuna samas kõrval lisandub väljend *written interaction*, siis kerkib esile küsimus, kuidas tõlkida *interaction*. On selgelt näha, et van Dijk eristab mõisteid *communication* ja *interaction*. Viimati esitatud van Dijki lausest saab järeldada, et ta kasutab siin sõna *interaction* sellises tähenduses, mida eesti keeles tähistatakse sõnaga *kommunikatsioon* või *suhtlus*: *interact face-to-face* vaste eesti keeles on tavapäraselt *suhtlevad näost-näkku*. kuid siin

otsustasin nõnda mitte tõlkida, et mitte kasutada *suhtlust* kord sõna *communication* ja siis jälle sõna *interaction* vastena – et hoida terminite *communication* ja *interaction* kasutamist võimalikult selgepiirilistena.

Seega tõlkisin lause nõnda:

Nii võime rääkida ka 'kirjalikust kommunikatsioonist' või isegi 'kirjalikust interaktsioonist', kuigi osalejad siin tavaliselt näost-näku **ei kohtu** ja lugejad tunduvad olevat interaktsiooni passiivsemalt kaasatud, välja arvatud kirjavahetuse või meediadebati korral, kui nad vahel kirjutajatele vastavad.

Korra tõlkisin väljendi *face-to-face interaction* kui näost-näku suhtlemise. Ka väljend *doctor–patient interaction* sai tõlgitud kui *arsti ja patsiondi suhtlemine*, kuna arsti-patsiendi interaktsioon oleks eesti keeles ebaloomulik.

Sõna kommunikeerima kui toorlaenu tahtsin tõlkes siiski võimalusel vältida. Seetõttu tõlkisin järgmises lõigus *communicate* kui *suhtlevad*, kuna siis sellest mingit eksitavat tõlgendamise võimalust juurde ei näi tulevat:

They also may be described in terms of the social actions accomplished by *language users* when they communicate with each other in *social situations* and within *society* and *culture* at large (van Dijk 1998: 14).

Neid võib kirjeldada ka läbi *keekekasutajate* sotsiaalse tegevuse, kui keekekasutajad suhtlevad omavahel *sotsiaalsetes olukordades* ning laiemalt *ühiskonnas* ja *kultuuris*.

Ka termini *communicative contexts* puhul ei kasutanud ma sõna kommunikatiivne, vaid tõlkisin suhtluskontekstideks, kuna viimane on eesti keeles levinum. Google'i otsingumootor andis sõnale suhtluskontekst 96 tulemust ja väljendile „kommunikatiivne kontekst“ pärast märksõnade *annaabi* ja *vihalemm* kõrvaldamist kaks sisulist tulemust.

At one level of analysis, such processes and representations are unique, in the sense of characterizing individual language users in specific **communicative contexts** (van Dijk 1998: 17).

Ühel analüüsisitasandil on sellised protsessid ja representatsioonid unikaalsed, kuna nad iseloomustavad individuaalseid keekekasutajaid konkreetses **suhtluskontekstides**.

Tenjes jt (2010: 22) kirjutasiid: „Diskursuse sõnastab T. van Dijk kui tegevuse ja vastasmõjuga suhtluse ühiskonnas (*discourse as action and interaction in society*) (van Dijk 1998: 13).“, seega on nad kasutanud *interaction* vastena *vastasmõjuga suhtlus*,

mida *interaction* sisuliselt tähendabki. Samas peetakse sotsioloogia valdkonna kommunikatsiooni definitsioonides oluliseks just teate mõju vastuvõtjale. Hauser uurib põhiliselt algelisemaid organisme, kuid ka tema välja toodud kommunikatsioonidefinitsioonide jaotuses peetakse enamikus definitsioonides oluliseks teate mõju vastuvõtjale (Losee 1999: 7).

Habicht, Keevallik ja Tragel (2006: 9) kirjutavad, et funktsiooni kaudu grammatikamuutusi seletades otsivad nad „vastuseid kolmest omavahel tihedalt seotud süsteemist: tunnetusest ehk kognitsioonist (lähtesüsteem), inimeste omavahelisest suhtlusest ehk **interaktsioonist** (väljundsüsteem) ja keelest (vahend, s.t keel kui süsteem).“

Dijki lause

Such a division of labor may follow the theoretical distinction being made between different properties of discourse, as I already did for the very general distinction between the *language use, communication (cognition) and interaction* dimensions of discourse (van Dijk 1998: 5).

annab selgelt teada, et Dijk on juba teinud vahet diskursuse *keelekasutuse, kommunikatsiooni (tunnetuse) ja interaktsiooni* mõõtmel.

Dijk võtab leheküljel 16 kokku

In sum, actual language use, especially in mundane, spontaneous everyday communication, may appear very ‘messy’. (van Dijk 1998: 16)

Seda lauset tõlkides kaldusin kõrvale sõna *communication* sõnaks kommunikatsioon tõlkimise põhimõttest, kuna sõnad *tavaline, igapäevane ja segane* kutsuvad eesti keeles kasutama oma- ja mitte võõrsõna. Tõlkisin „... tegelik keelekasutus, eriti tavalises, spontaanses igapäevasuhtluses, võib olla väga ‘segane’.“

Kokkuvõtlikult öeldes kasutasin ingliskeelse sõna *communication* vastena valdavalt kommunikatsiooni ja *interaction* vastena interaktsiooni, kuid esines ka erandeid, mida eespool kirjeldasin.

2.7. Coherence

Problemaatiline oli sõna *coherence* tõlkimine. Tuli otsustada, kas kasutada sihttekstis võõrsõna või omakeelset sõna. Kirjandust uurides ilmnes, et terminil *coherence* on lai tähendusväli ja sõna tõlgitakse erinevalt.

Sõna *coherence* esines tekstis korduvalt (23 korral). Van Dijki teksti sisusse süüvides jäi esialgu mulje, et *coherence* tuleks tõlkida sidususeks. Seda enam, et van Dijki raamatu „Ideoloogia. Multidistsiplinaarne käsitus“ eestikeelses tõlkes on *coherence* tõlgitud läbivalt kui *sidusus*. Ka *cohesion* vaste on seal *sidusus*.

Johannes Silveti (2002: 224) inglise-eesti sõnaraamatus on antud *coherence* vasteteks koherent(sus), sidusus, tihe seostatus, ühendus, kokkukuuluvus; (loogiline) järjekindlus. Lingvistika valdkonnas räägitakse teksti sidususest ja terviklikkusest, võõrsõnades väljendatuna vastavalt teksti kohesiivsusest ja koherentsusest (Lepajõe, Talsi, Tepp 2012: 96). Eesti õigekeelsussõnaraamatus on koherentsuse selgitusi mitmeid, kuid lingvistikavaldkonna tähendust pole esitatud. Võõrsõnade leksikonis on koherentsuse tähendus lingvistika valdkonnas teksti vormiline ühtsus ja kohesiooni tähendus sidusus, teksti sisuline ühtsus (Võõrsõnade leksikon 2012).

Karlepp (2003: 237) kirjutab van Dijki ja Kintschi (1983) lokaalse sidususe (koherentsuse) strateegiast, mis originaalis on *local coherence strategies*. Teksti sidususe ja teksti terviklikkuse kohta ütleb järgmist:

[Teksti sidusust] kajastab lausete **sisuline haakumine** (sama teema) tekstis ning **vormiline sidusus** ehk sisulist sidusust kindlustavad keelevahendid.

Teksti terviklikkuse ehk sihipärasuse üle otsustab tajuja. /.../ Terviklik saab olla ainult sidus tekst. /.../ Seega on sidusus ainult üks terviklikkuse eeldus. (Karlep 2003: 41)

Terminite selgusele jõudmiseks vaatasin, kuidas on *local coherence strategies* tõlgitud vene keelde. Venemaa Teaduste Akadeemia ühiskonnateaduste teadusinformatsiooni instituudi vanemteadur Smirenski tõlkis van Dijki ja Kintschi väljendi *local coherence strategies* kui *стратегии локальной когерентности (связности)* (Дейк, Кинч 1988), asetades väljendi lõppu venekeelsele lugejale selgituseks sõna *связности*, mida võib eesti keelde tõlkida kui sidusust.

Suhalova kasutas sõnadega *когезия* ja *когерентность* kõrvuti sõnu *связность* ja *цельность* (eesti keeles vastavalt *sidusus* ja *terviklikkus*) (Suhalova 2010: 45).

Kuna termin *coherence* esineb sageli koos terminiga *cohesion* ning nagu eelnevast näha, kasutatakse teksti sidususest rääkides termini *coherence* eestikeelse vastena nii terviklikkust kui sidusust, siis tuli mõlema tähendusse süveneda.

Lingvistika valdkonna kohesiooni mõiste pärineb Halliday ja Hasani (1976) töödest. Nad nimetavad kohesiooniks keeleliselt vormistatud leksikaal-grammatiliste seoste võrgustikku, mis teeb mittetekstist teksti. Lepajõe, Talsi ja Tepp (2012: 137) kirjutavad: „Sidusus ehk kohesioon on teksti leksikaal-grammatiliste seoste võrgustik, mis on keeleliselt vormistatud ehk sõnaliselt eksplitseeritud. Kohesioon esineb kõikjal, kus teksti ühe elemendi tõlgendamine sõltub sama teksti teise elemendi tõlgendamisest.“

Seda omadust, et tekst moodustab sisulise, tähendusliku terviku, nimetatakse tekstisidususeks e kohesiooniks. (Kasik 2007: 19)

Van Dijk antud tekstis termineid *cohesion* ja *coherence* koos ei kasuta. Tal esinevad ühes lauses kõrvuti sõnad *unity* ja *coherence* järgmisel moel:

In that case we may need theoretical notions that define the beginning or the end of text and talk, their **unity or coherence**, intertextual relations between different discourses, intentions of speakers or writers, settings, time, place, and other aspects of the communicative context.

Uurinud, mida autorid mõistavad kohesiooni ja koherentsuse all ning kuidas nimetatud termineid kasutavad, leidis Suhalova (2010: 45), et osa teadlastest ei erista koherentsust ja kohesiooni, teised jälle teevad neil vahet.

Kuna sõnade koherentsus ja kohesioon, sidusus ja terviklikkus tähendus varieerub, siis täiendava segaduse tekitamisest hoidumiseks otsustasin sihttekstis kasutada võõrsõna *koherentsus*.

2.8. *Mind*

Mind on sõna, mida inglise keeles laialt kasutatakse ning millel Oxfordi sõnastikus on ligi 20 tähendust ja mis esineb 25 eri tähendusega fraasis (*mind*).

Haldur Õim märgib oma 1997. aastal ilmunud artiklis „Eesti keele mentaalse maailmapildi allikaid ja piirjooni“, et „inglise keeles on olemas sõna *mind*, eesti keeles sellele vastet pole. Inglise nimisõna *mind* katab vastava naiivteooria uurijate väitel faktiliselt kogu inimese psüühika.“ Eesti keeles tähistatakse inimese mentaalsfääri nähtusi ja protsesse sõnadega *meel*, *hing* ja *vaim*. Kuigi nende kolme sõna tähendusväljad osaliselt kattuvad (Õim 1997: 262), on eesti keelt tundvatele eestlastele selge, millal mõnda nendest sõnadest kasutada või mida need väljendites tähendavad.

Samas artiklis esitab Haldur Õim küsimuse „Mida ma mõtlen mentaalse välja all?“ ja kirjutab järgnevalt, et „See on inimpsüühika, so. psüühilised struktuurid ja protsessid suhteliselt laias mõttes: mõtlemine ja arutlemine, tahe ja otsustamine, arvamused ja hinnangud, tunded, emotsioonid ja suhtumised.“ (Õim 1997: 255) Võib arvata, et see on vastus eelnevalt esitatud küsimusele ja ka seda, et Õim kaldub ingliskeelse *mind* vastena nägema eesti keeles *psüühikat*, kuid päris otsesõnu ta seda välja ei ütle.

2000. aastal kasutab Õim strukturaallingvistika antihistorismi printsiipi selgitades ingliskeelse mõiste *mind* tähistamiseks sõna *pea*: „...struktuur on keeles sellisena, nagu see on olemas mingil perioodil keelt kõnelevate inimeste „peas“.“ (Õim 2000: 13) Siin võib jutumärkide kasutamine ehk näidata, et ta pole selle vastega päris rahul.

2008. aastal avaldatud artiklis toob Õim ingliskeelse *mind* eestikeelse vastena artikli alguses otsesõnu välja termini *inimpsüühika* (Õim 2008: 6017), kuid rohkem seda terminit ei kasuta. Samas artiklis kirjutab ta korduvalt samast mõistest, kasutades ingliskeelset sõna *mind* kursiivkirjas.

Tenjes (2014: 117) esitab kognitsiooniuringutest kirjutades termini *mental entities* eestikeelse vastena *meeles paiknevad* ning *the operations of the mind* vastena *meeles teostatavad*:

Kognitsioon tähendab üldjoontes inimese mõtte- ja tundetegevust. Vastavalt Lenny Shedledsky laiaulatuslikule definitsioonile hõlmab see 1) mitmesuguseid mentaalseid entiteete (ingl *mental entities*, eesti keeles ka ~ meeles paiknevaid), nagu mõtted, tähendused, ideed, hoiakud, teadmised, uskumused, tajumused,

kavatsused, mälestused, kujutluspildid, unistused, meeleseisundid, teadvus ja alateadvus, ning 2) mentaalseid operatsioone (ingl *the operations of the mind*, eesti keeles ka ~ meeles teostatavaid), nagu seostamine, infootsing, võrdlemine, tähelepanu ja järeldamine (Shedletsky 2008: 541)

Antud lõigu puhul tasub tähele panna, et Tenjes markeerib sõnaga *ka* („eesti keeles ka“) siiski, et tegu on umbkaudse tähendusega, s.t ta proovib terminit kodustada, aga näitab, et see kodustus pole päris täpne.

Tartu Ülikooli kognitiiv- ja õiguspsühholoogia professor Talis Bachmann on kirjutanud töö „Microgenetic Approach to the Conscious Mind“, mis eesti keeles on „Mikrogeneetiline lähenemine teadvustatud psüühikale“ (Teaduspreemiad).

Ventsel, Kanger, Rattasepp, Salupere kasutasid Ingoldi tõlkides *mind* või *head* vastena sõna *mõistus*: „Väidetavalt kopeeritakse sotsiaalses või kultuurilises maailmas juba iseseisvalt eksisteerivad kontseptid inimeste **mõistusesse**, /.../ (Ventsel jt 2007: 284)

Ingoldi (2000: 37-223) tekinäiteid:

- /.../ information copied into one's head /.../
- /.../ information is copied into the head /.../
- /.../ copied into his mind /.../
- /.../ copied into an analogous structure in the mind /.../ jne.

Ka John Deely „Semiootika aluste“ tõlkes (tõlkija Kati Lindström, toimetajad Silvi Salupere ja Kalevi Kull) on *mind* vastena kasutatud läbivalt sõna *mõistus*, alljärgnevat tsitaati tõlkides aga esmalt *mõtlemine* ja seejärel *mõistus*.

/.../ an explicit search for the permanent structures of the mind itself, the organizational categories and forms through which the mind is able to experience the world, or to organize a meaning in what is in itself essentially meaningless'. /.../ (Jameson 1972: 209, viidatud Hawkes 1977: 18, viidatud Deely 2005: 6)

/.../ **mõtlemise** enda püsistruktuuride avatud otsing, nende korralduslike kategooriate ja vormide otsing, mille kaudu **mõistus** on võimeline maailma tajuma ehk korrastama tähendust selles, mis on oma olemuselt tähendusetu. /.../ (Deely 2005: 6)

Bruno Mölder (2014: 459) käsitleb filosoofia tõlkimist ning toob välja, et ingliskeelset sõna *mind* on filosoofiatekstides tõlgitud mitmeti, kuid viimasel paarikümnel aastal on eestikeelse tõlkevastena eelistatud sõna *vaim*.

Kui inglise keeles on ühel sõnal *mind* väga palju erinevaid tähendusi, siis eesti keeles antakse neid tähendusi edasi eri sõnadega. Konteksti alusel tuli teha valik, millist sõna eesti keeles kasutada. Valisin vasteks *psüühika*, kuna van Dijk kirjutab antud juhul diskursusest ja diskursusanalüüsist, ta töö on seotud sotsioloogia ja psühholoogiaga ning nendes valdkondades kasutatakse mentaalsete protsesside käsitlemisel terminit *psüühika*. Eraldi käsitlemist nõudis väljend *social mind*, kuna seda tuleb käsitleda kui eraldi terminit. *Social mind* sai tõlgitud kui *sotsiaalne tunnetus*, kuna Merit Karise (van Dijk: 2005: 8) on „Ideoloogia“ tõlkes joonealuses märkuses kirjutanud, et autor (van Dijk) soovitas samastada mõiste *social mind* mõistega *social cognition* ning sellest tulenevalt on tõlkevasteks on *sotsiaalne tunnetus*.

2.9. *Accomplishment ja accomplish*

Põhjalikumat järelemõtlemist nõudis sõnade *accomplishment* ja *accomplish* tõlkimine. Neid võib eesti keelde tõlkida kontekstist sõltuvalt erineval moel. Näiteks kui lähteteksti lause on

New in this approach, however, was the focus on the *social* dimension of what we do when we produce a meaningful utterance in some context, that is, the **accomplishment** of a *speech act* or *illocutionary act*, such as an assertion, a question, a promise, threat or a congratulation. (Van Dijk 1998: 14)

siis eesti keelde sobiks see tõlkida nii:

Uus oli selles käsitluses siiski keskendumine *sotsiaalsetele* mõõtmele: mida me teeme, kui toodame tähendusega lausungi mingis kontekstis, st **teeme kõneteo** või *illokutiivse teo*, nagu väide, küsimus, lubadus, ähvardus või õnnitlus.

Kuigi eesti keeles me **teeme tegusid**, mitte ei teosta tegusid, siis sellegi poolest otsustasin tõlkida eelpool toodud lõigu, kasutades sõna **teostama**:

Uus oli selles käsitluses siiski keskendumine *sotsiaalsetele* mõõtmele: mida me teeme, kui toodame tähendusega lausungi mingis kontekstis, st **teostame kõneteo** või *illokutiivse teo*, nagu väide, küsimus, lubadus, ähvardus või õnnitlus.

Põhjus selles, et kuna van Dijk kasutas lähtetekstis sõnu *accomplishment* ja *accomplish* samas kontekstis ja tähenduses 21 korral, siis pidasin õigeks ka tõlkes *accomplishment*

ja *accomplish* esinemisel kasutada läbivalt sama sõna. Ühel korral, kui oleks tekkinud eesti keelele väga ebaloomulik väljend, jätsin siiski sõna *teostavad* tõlkes ära.

They also may be described in terms of the social actions **accomplished** by *language users* when they communicate with each other in *social situations* and within *society* and *culture* at large (van Dijk 1998: 14).

Neid võib kirjeldada ka läbi *keelekasutajate* sotsiaalse tegevuse, kui keelekasutajad suhtlevad omavahel *sotsiaalsetes olukordades* ning laiemalt *ühiskonnas* ja *kultuuris*.

2.10. *On the one hand, on the other hand*

Tõlkides torkasid silma väljendid *on the one hand* ja *on the other hand*, millest esimest oli kasutatud kuus korda, teist 12 korda. Seda tundus olevat väga palju. Põhjus võis olla selles, et kõrvutamise on ingliskeelses argumentatiivses kirjanduses sagedasti kasutatav retooriline vahend, kuid eesti keeles mitte niivõrd sagedasti kasutatav. Asjaolu tekitas aga huvi, kas nende väljendite esinemissagedus ingliskeelses tekstis on tavapärane. Kaur Männamaa (2014) uuris Tartu Ülikooli ja Massachusettsi Tehnoloogiainstituudi magistritööde korpust ja leidis, et *on the other hand* on nende korpuste raames kõige levinum mitmest sõnast koosnev teksti sidususe tekitaja: 70000-sõnalises Massachusettsi Tehnoloogiainstituudi korpuses esines seda 16 korral ja 178000-sõnalises Tartu Ülikooli korpuses 43 korral. Magistritöö raames tõlgitavas umbes 15250-sõnalises van Dijki tekstis 12 korral, mis on 3,44 korda sagedamini, kui Massachusettsi Tehnoloogiainstituudi korpuses, ja 3,26 korda sagedamini kui Tartu Ülikooli korpuses. Dijki sõnakasutust otseselt muuta ei saa, sest muidu võib argumendis midagi kaduma minna, kuid see oli siiski koht, kus ma ei jäänud täpselt sama sõnakasutuse juurde igas kohas, kus lähtetekstis nimetatud väljendid olid, vaid kasutasin lisaks väljenditele *ühelt poolt ja teiselt poolt* ka väljendeid *ühest küljest ja teisest küljest* ning *teisalt*.

2.11. *However*

Ka diskursusemarkeri *however* kasutussagedus tundus väga suur. *However* esineb lähtetekstis 25 korral. Võrdluseks uurisin, kui sageli seda on veel kasutatud. Ula Lenk (1998: 105) kirjutab, et Lancaster-Oslo/Bergeni korpuses esineb *however* 566 korral. Kuivõrd korpuses on miljon sõna, siis on kõne all oleva sõna esinemissagedus 0,57. Eelpool nimetatud Kaur Männamaa (2014) uurimuses tuli välja, et *however* oli enim esinenud diskursusemarker Tartu Ülikooli korpuses: esinemissagedus 1,61 tuhande sõna kohta. Massachusettsi Tehnoloogiainstituudi korpuses esines enim *since* (1,87 tuhande sõna kohta) ja *however* (1,29 tuhande sõna kohta) oli sageduselt järgmine. Van Dijkil tõlgitavas tekstis 1,64. Seega van Dijki nimetatud diskursusemarkerikasutus ei eristu oluliselt eelnimetatutest, on sageduselt lähedasem Tartu Ülikooli magistrandide omale, mis võib tuleneda sellest, et inglise keel ei ole van Dijki esimene keel. Antud juhul on aga oluline, kuidas kõne all olevat diskursusemarkerit tõlkida. Eri diskursusemarkerid võivad täita sama funktsiooni, antud juhul vastandamise funktsiooni.

However tõlkevasteteks valisin seitsmel korral *siiski*, viiel *kuid*, neljal *aga* (lisaks ka kord *küll aga*), ühel korral *ent* ja *sellegi poolest*. Kolmel korral otsest sõnalist vastet *however* il pole, kuna vastandamine on lausungis selgelt näha.

Unlike traditional linguists, **however**, discourse analysts go beyond the sentence boundary in this case, and focus on the ways the forms of sentences are influenced by surrounding sentences in text and talk.

Erinevalt traditsioonilistest keeleteadlastest lähevad diskursusanalüütikud antud juhul lausepiiridest edasi ja keskenduvad sellele, kuidas tekstis ja kõnes ümbritsevad laused lausete vorme mõjutavad.

Interestingly, **however**, it is **not merely** the form of previous sentences that plays a role, but also what information is conveyed by these sentences, what or who they refer to, what the recipients are assumed to know already, or what they focus their attention on.

Huvitaval kombel ei mängi rolli **mitte ainult** eelmiste lausete vorm, vaid ka informatsioon, mida lausetega edastatakse, millele või kellele lausetes viidatakse, mida vastuvõtjaid eeldatakse juba teadvat või millele nad oma tähelepanu suunavad.

These conditions, **however**, pertain not only to the expressions (words, syntax etc.) or meaning of the utterance, but also to their situational context, such as the intentions, knowledge or opinions of the speaker.

Need tingimused puudutavad **mitte ainult** väljendeid (sõnad, süntaks jne) või lausungi tähendust, vaid ka nende situatsioonilist *konteksti*, nagu kõneleja kavatsused, teadmised või arvamused.

Mati Erelt (2010) on vastandavaid sidesõnu käsitlevas artiklis kirjutanud, et *ent* esineb tänapäeva eestikeelses kirjakeeles keskmiselt seitse korda vähem kui *kuid*. Huvitav on tähele panna, et intuitiivse tõlke tulemusel esinevad *kuid* ja *ent* sihttekstis Erelti märgitule ligilähedases proportsioonis.

Kuna diskursusemarkerid lausetes pole kohustuslikud, nad ei anna midagi juurde lausungi propositsioonilisele sisule ning nende eemaldamisel lausungi grammatiline korrektsus ei kannata (Degand 2009: 173), siis võib need lauses ka ära jätta, kui sellega ei muutu võrreldes lähtetekstiga sihtteksti sidusus, meeleolu, autori hoiakute väljendatus.

2.12. *Theoretically*

Probleemiks oli sõna *theoretically* tõlkimine lauses

Theoretically, it is however emphasized that discourse studies should deal both with the properties of text and talk and with what is usually called the *context*, that is, the other characteristics of the social situation or the communicative event that may systematically influence text or talk. In sum, discourse studies are about *talk and text in context* (Van Dijk 1998: 3).

Kui tõlkida *theoretically* siin *teoreetiliselt*, siis lause toon eesti keeles võib osade inimeste jaoks muutuda, kes on tähele pannud, kui sageli kasutatakse eesti keeles sõna *teoreetiliselt* ilma teoreetilise aluseta, kui parasiitsõna ehk nagu keeleteadlased väljenduvad – oletuslikult. Võiks arvata, et van Dijk pidas silmas, et *teoreetilistes käsitlustes* on rõhutatud või *teoorias* on rõhutatud, kuid kuna võtsin eesmärgiks anda lähteteksti edasi küll võimalikult täpselt, kuid vältida tõlgenduste kirjapanemist, mis põhinevad vaid oletustel, siis jäi *theoretically* vasteks ikka *teoreetiliselt*.

Teoreetiliselt on siiski rõhutatud, et diskursusuuringud peaksid tegelema nii teksti kui kõne omadustega, mida nimetatakse tavaliselt *kontekstiks*, st sotsiaalse olukorra või kommunikatiivse sündmuse teiste omadustega, mis võivad teksti või kõnet süstemaatiliselt mõjutada.

2.13. *In sum*

Väljendit *in sum* kasutab van Dijk eelnevalt esitatud arutelu mõtte kokkuvõtmiseks 13 korral. Lähteteksti autori stiili hoidmiseks olnuks hea tõlkida väljend läbivalt sõnaga *kokkuvõttes* (tõlkevastet *kokkuvõttes* kasutasin siiski valdavalt – 10 korral), kuid eesti keeles jäänuks ainult üht sõna kasutades laused mõnes kohas ebaloomulikud ning sellega seoses varieerisin kolmel korral väljendi tõlkeid. *In sum* (van Dijk 1998: 13) tahtnuks ma esmalt tõlkida *kokkuvõtlikult öeldes*, kuid kuna lähtetekstis käsitletakse kirjalikku ja suulist teksti, kirjutamist ja kõnelemist, siis *ütlemise* (versus kirjutamine) kui suulise väljendusvormi kasutamine tundus kohatu ja esialgu sai valitud väljend *Arutelu kokku võttes võib tõdeda*. Siiski ei vältinud ma tekstis *ütlemist* täielikult ja kasutasin eestlasele suupärast väljendit kahel korral (*kokkuvõttes võib öelda* ja *kokkuvõtteks võib öelda*) siiski.

Kokkuvõte

Magistritöö eesmärk oli anda eesti lugejale võimalus tutvuda diskursusanalüüsiga eesti keeles ja tutvustada kriitilise diskursusanalüüsi suurkuju Teun A. van Dijki tema teose kaudu. Selleks tõlkisin diskursusanalüüsi eri tahke kirjeldava kaheköitelise kogumiku „Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction“ esimese raamatu „Discourse as Structure and Process“ esimene peatüki „The Study of Discourse“. Hollandi päritolu keeleteadlane, tunnustatud tegutseja kriitilise diskursusanalüüsi vallas ja produktiivne teadlane Teun A. van Dijk on nii eelpool nimetatud peatüki autor kui ka terve kogumiku toimetaja. Van Dijk on kirjutanud üle 250 raamatu ja artikli, asutanud kuus ajakirja ja olnud nende toimetaja, olnud terve elu ka ülikoolide õppejõud. Raamatu eessõnas märkis van Dijk, et raamatu sihtgrupp on diskursusuuringute valdkonna uustulnukad, s.o üliõpilased ja teadlased, kes soovivad teada, mis diskursusuuringud on.

Seadsin paika tõlke eesmärgi, töötasin läbi tõlketeoreetilisi teoseid, et kindlaks teha, milline tõlkestrateegia sobib kokku eesmärgiga. Tekstitüpoloogiaid ja tõlkemeetodeid uurides tulin järeldusele, et ühed tüpoloogiad ja tõlkemeetodid ei välista teisi, vaid need täiendavad üksteist ning uue tüpoloogia või meetodi tekkides vanad ei kao. Ilmnes, et tõlkestrateegiate ehk -meetodite hulk on suur ning neid võib kombineerida.

Tõlkimisel seadsin esiplaanile lähteteksti ja selle autori ning kasutasin Newmarki kirjeldatud semantilist tõlkemeetodit. Püüdsin tõlkida võimalikult originaalilähedaselt, kuna lähteteksti autor on kõne all olevas valdkonnas autoriteet ja lähtetekst on informatiivne.

Tõlkeanalüüsis käsitlesin lähemalt mõningaid tõlkeprobleeme. Suuremaks tõlkeprobleemiks oli valdkonnale omaste terminite tõlkimine, kuna vastav eestikeelne terminoloogia on kinnistumata. Sobivad vasted tuli leida avaldatud eesti- ja võõrkeelseid tekste kõrvutades ja analüüsides lähtudes originaalteksti sisust ja kontekstist.

Töös käsitlesin antud tekstis võtmetähtsusega mitmetähenduslike terminite vastete leidmise probleeme (nt *communication*, *interaction*, *coherence*, *mind*). Nende tõlkimisel

järgisin segaduse suurendamise vältimise põhimõtet, st kuna originaalteose autor kasutab samu sõnu eri tähendustes ja peale selle kasutatakse neid samu sõnu omakorda võrreldes lähtetekstiga kohati teistes tähendustes, siis valisin üldjuhul vasteteks võõrsõnad, et sõnatüvest oleks kohe aru saada, mis sõna lähtetekstis oli. Esines ka erandeid, kui kasutasin omasõnu. Seda juhtudel, kui konteksti alusel oli ingliskeelse sõna tähendus üheselt tõlgendatav ja kui võõrsõna eestikeelses tekstis oleks tundunud täieliku võõrkehana.

Tähelepanu köitis lähteteksti stiil, mis tekitas küsimuse: kui tavapärane on selline keelekasutus inglise keele jaoks nii asesõnade kui diskursusemarkerite osas. Tekstis jäi silma diskursusemarkeri *however* ja väljendi *on the other hand* rohke esinemine. Kahjuks eesti ja inglise keele võrdlevaid uurimusi pole palju, millele teksti tavapärasuse hindamisel tugineda, et saaks teha kvantitatiivsel tekstianalüüsil põhinevaid otsuseid, missugune peaks olema sihttekst, et selle keeleline variatiivsus oleks kooskõlas lähtetekstiga.

Magistritööle järgnevak sammuks võiks olla diskursusanalüüsi mõne meetodi kirjelduse tõlkimine eesti keelde, mille potentsiaalne populaarsus keeleuurijate seas diskursuste eestikeelsete analüüside hulka märgatavalt suurendaks.

Kasutatud kirjandus

Aava, Katrin 2009. Haridusalaste tekstide võrdlev diskursusanalüüs. *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat* 5: 7–17. Kättesaadav http://www.rakenduslingvistika.ee/ul/files/Aava_ERYa5_pp7-17.pdf.

(12.03.2016)

— 2011. Teadmuspõhise ühiskonna ja elukestva õppe diskursuste rekontekstualiseerimine Eestis. *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat* 7: 5–18. Kättesaadav http://rakenduslingvistika.ee/ul/files/ERYa7.01_Aava_pp5-18.pdf.

(12.03.2016)

— 2012. Kriitiline kirjaoskus ning meediatekstide diskursuseanalüüs. *Oma keel* 1: 101–107. Kättesaadav http://www.emakeeleselts.ee/omakeel/2012_1/OK_2012-1_13.pdf.

(12.03.2016)

Author Guidelines s.a.. *Journal of Ethnology and Folkloristics*. Available <http://www.jef.ee/index.php/journal/about/submissions> (22.04.2016)

Bühler, Karl 2011. *Theory of Language: The representational function of language*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Comité editorial s.a.. *Discurso & Sociedad*. Available <http://www.dissoc.org/dissoc/comite/>. (12.05.2016)

Deely, John 2005. *Basics of semiotics = Semiootika alused*. Tartu : Tartu University Press.

Degand, Liesbeth. 2009. On describing polysemous discourse markers. What does translation add to the picture? – Stef Slembrouck, Miriam Taverniers, Mieke Van Herreweghe. *From will to well: Studies in Linguistics offered to Anne-Marie Simon-Vandenberghe*. Gent: Academia Press, 173–183. Available <https://books.google.ee/books?id=y2VNEnakZSoC&pg=PA1&lpg=PA1&dq=Studies+in+linguistics+offered+to+Anne-Marie+Simon->

Vandenberg&source=bl&ots=Q6lDaPzNYm&sig=PLf_AbrOjd3LcpBZMxpj76rMpkw&hl=et&sa=X&ved=0ahUKEwjnqqW51t3MAhUBEJoKHT3OCFQ Q6AEIGjAA#v=onepage&q=degand&f=false. (15.05.2016)

Discourse & Communication. Edited by Teun van Dijk. Available <http://dcm.sagepub.com/>. (12.05.2016)

Discourse & Society. Edited by Teun van Dijk. Available <http://das.sagepub.com/>. (12.05.2016)

Discourse Studies. Edited by Teun van Dijk. Available <http://dis.sagepub.com/>. (12.05.2016)

Erelt, Mati 2010. Vastandavatest sidesõnadest eesti keeles. *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri* 2: 55–68. Kättesaadav <http://jeful.ut.ee/public/files/erelt-esuka2.pdf>. (15.05.2016)

Erelt, Mati; Erelt, Tiiu; Ross, Kristiina i.a. Jutumärgid. *Eesti keele käsiraamat*. Kättesaadav <http://www.eki.ee/books/ekk09/index.php?p=2&p1=11&id=85>. (22.04.2016)

Habicht, Külli; Keevallik, Leelo, Tragel, Ilona 2006. Keele muutumine kasutuskontekstis. *Keel ja Kirjandus* 8: 609–625. Kättesaadav https://www.liu.se/ikk/medarbetare/leelo-keevallik/dokument/1.413454/language_change.pdf. (12.03.2016)

Hauser, Marc D. 2000. *The Evolution of Communication*. Cambridge: MIT Press.

Inglise-eesti seletav sõnaraamat. English Dictionary for Speakers of Estonian 1995. J.A. Reif, Y. Levy, Ants Pihlak (toim.) Tallinn: Tea.

Ingold, Tim 2000. *The Perception of the Environment. Essays on Livelihood, Dwelling and Skill*. London, New York: Routledge.

Johnston, Alexandra 2013. van Dijk, Teun A.. – Carol Chapelle (ed.). *The Encyclopedia of Applied Linguistics*. Wiley-Blackwell: 6035–6039.

Kalmus, Veronika 2015. Diskursusanalüüs. – Kadri Rootalu, Veronika Kalmus, Anu Masso, Triin Vihalemm (toim.). *Sotsiaalse analüüsi meetodite ja*

- metodoloogia õpibaas*. Kättesaadav <http://samm.ut.ee/diskursusanalyys>. (14.03.2016)
- Karise, Merit 2005. Ideoloogia on kõikjal. *Sirp* 09.12.2005. Kättesaadav <http://www.sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/ideoloogia-on-k-ikjal/>. (12.05.2016)
- Kasik, Reet 2002. Lingvistiline tekstianalüüs. – Renate Pajusalu, Ilona Tragel, Tiit Hennoste & Haldur Õim (toim.). *Teoreetiline keeleteadus Eestis*. Tartu: Tartu Ülikool, 74–88. Kättesaadav http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/33906/teoreetiline_pajusalu_2002_ocr.pdf?sequence=1&isAllowed=y. (14.03.2016)
- 2007. *Sissejuhatus tekstiõpetusse*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- 2008. Uudistekstide struktuur ja keelekasutus. – Reet Kasik (toim.). *Tekstid ja taustad V. Meediatekstide keelekasutus ja selle sotsiokultuurilised taustad*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 64. Kättesaadav http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/40070/kasik_tekstid_5_ocr.pdf?sequence=1&isAllowed=y. (03.03.2016).
- Karlep, Karl 2003. *Kõnearendus. Emakeele abiõpe II*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. Kättesaadav http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/51226/karlep_emakeele_ocr.pdf?sequence=1&isAllowed=y 06.05.2016
- Koreinik, Kadri 2011. *Language ideologies in the contemporary Estonian public discourse: With a focus on South Estonian*. Tartu: Tartu University Press. Kättesaadav <http://dspace.ut.ee/handle/10062/17925>. (12.04.2016)
- Koreinik, Kadri; Praakli, Kristiina 2013. Keele kestlikkuse ja kao konstrueerimine poolavalikes diskursustes. *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 9*: 131–148. Kättesaadav <http://www.rakenduslingvistika.ee/ajakirjad/index.php/aastaraamat/article/view/ERYa9.09/212>. (14.03.2016)

- Lenk, Ula 1998. *Marking Discourse Coherence: Functions of Discourse Markers in Spoken English*. Tübingen: Gunter Narr Verlag. Available https://books.google.ee/books?id=9OkoNXcZuN8C&pg=PP3&dq=def:++hypotactic+marker&hl=et&source=gbs_selected_pages&cad=3#v=onepage&q=def%3A%20%20hypotactic%20marker&f=false. (18.05.2016)
- Lepajõe, Kersti 2011. *Kirjand kui tekstiliik. Riigieksamikirjandite tekstuaalsed, retoorilised ja diskursiivsed omadused*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. Kättesaadav https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/22444/lepajoe_kersti.pdf?sequence=1&isAllowed=y. (03.03.2016).
- Lepajõe, Kersti; Talsi, Kärt; Tepp, Liisa 2012. Loodusteaduste õpikute keelest. *Emakeele Seltsi aastaraamat* 58: 126–147.
- Losee, Robert M. 1999. Communication Defined as Complementary Informative Processes. *Journal of Information, Communication and Library Science* 5 (3): 1–15. Available <http://www.ils.unc.edu/~losee/ci/comminfo.pdf>. (05.03.2016)
- Mikk, Jaan 1995. Mida hinnata õppekirjanduses? – *Haridus* 2: 27–32.
- Männamaa, Kaur 2014. *Rhetoric of Master's Theses of Estonian and Anglophone Economics Students*. Available http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/43565/Mannamaa_Kaur_2014.pdf?sequence=5&isAllowed=y. (15.05.2015)
- Mölder, Bruno 2014. Viis tõdemust filosoofia tõlkimisest. *Keel ja kirjandus* 6: 457–466. Kättesaadav <http://kjk.eki.ee/ee/issues/2014/6/509>. (15.05.2016)
- Newmark, Peter 1998. *A Textbook of Translation*. New York: Longman.
- Pinto-Coelho, Zara 2013. Interview with Teun Van Dijk. Pinto-Coelho, Z. & Carvalho, A. (Eds.). *Academics Responding to Discourses of Crisis in Higher Education and Research Braga*: CECS, Universidade do Minho, 73–79. Available

http://repositorium.sdum.uminho.pt/bitstream/1822/29920/1/ZPC_academic_crisis.pdf. (12.05.2016)

Põldsaar, Raili 2001. Kriitiline diskursuseanalüüs ja naisekäsitlus eesti meedias. *Ariadne lõng* 1/2: 99-106. http://enut.ee/files/ariadne_long_2001.pdf. (08.05.2016)

— 2011. *Critical Discourse Analysis of Anti-Feminist Rhetoric as a Catalyst in the Emergence of the Conservative Universe of Discourse in the United States in the 1970s-1980s*. Available <http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/176/poldsaaraili.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. (08.05.2016)

Raadik, Maire 2006. Lugu „ärakaotatud“ jutumärkidest. *Oma keel* 2: 164–183. Kättesaadav <http://keeleabi.eki.ee/pdf/164.pdf>. (15.03.2016)

Reiss, Katharina 2000. *Translation Criticism – The Potentials and Limitations: Categories and Criteria for Translation Quality Assessment*. Manchester: St. Jerome; New York: American Bible Society.

Roberts, Roda P. 1995. Towards a typology of translations. *Hieronymus Complutensis* 1: 69–77. Available http://cvc.cervantes.es/lengua/hieronymus/pdf/01/01_069.pdf. (14.03.2016)

Short Curriculum Vitae Teun A. van Dijk 2015. Discourse in Society. Available <http://www.discourses.org/cv/>. (12.05.2016)

Schäffner, Christina 2009. Functionalist Approaches. Routledge Encyclopedia of Translation Studies. – Mona Baker (Ed.). London & New York: Routledge, 115–121.

Silvet, Johannes 2002. *Inglise-eesti sõnaraamat*. 4. täiendatud ja ümbertöötatud trükk. Tallinn: Tea.

Teaduspreemiad *i.a.*. Haridus- ja Teadusministeerium. Kättesaadav <https://www.hm.ee/et/uudised/uudised/teaduspreemiad>. (21.03.2016)

Tenjes, Silvi 2014. Multimodaalne suhtlus ja kognitsiooniuringud pedagoogikas. Multimodaalsus pedagoogikas. *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri* 5–

3: 115–132. Kättesaadav

<http://jeful.ut.ee/index.php/JEFUL/article/view/jeful.2014.5.3.06/71>.

(04.03.2016)

Tenjes, Silvi; Rummo, Ingrid; Praakli, Kristiina 2009. Kommunikatiivse situatsiooni dünaamiline dimensioon *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 5*: 267–285. Kättesaadav http://www.rakenduslingvistika.ee/ul/files/Tenjes-et-al_ERYa5_pp267-285.pdf. (04.03.2016)

Tenjes, Silvi; Lõbus, Triin; Kubinyi, Leila; Rummo, Ingrid; Kulakov, Dmitri; Ingerpuu-Rümmel, Eva 2010. Multimodaalne suhtlus keeleõppe ja -kasutuse teenistuses. *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri* 1–1: 21–39

Teun van Dijk s.a.. Sage Publishing. Available <https://uk.sagepub.com/engb/eur/author/teun-a-van-dijk>. (12.05.2016)

Tymoczko, Maria 2014. *Enlarging Translation, Empowering Translators*. London, New York: Routledge. Available <https://books.google.ee/books?id=TvsJBAAQBAJ&pg=PA133&lpg=PA133&dq=%22typologies+of+translations%22&source=bl&ots=KheeHo243t&sig=VkM0WqNbpOfECvtKQXEKLCRF8w&hl=et&sa=X&ved=0ahUKEwjbkqW643MAhVMhywKHRUVAB4Q6AEIITAB#v=onepage&q=%22typologies%20of%20translations%22&f=false>

van Dijk, Teun A.; Kintsch, Walter 1983. *Strategies of Discourse Comprehension*. New York: Academic Press. Available <http://www.discourses.org/OldBooks/Teun%20A%20van%20Dijk%20%26%20Walter%20Kintsch%20-%20Strategies%20of%20Discourse%20Comprehension.pdf>. (06.05.2016).

van Dijk, Teun A. 1998. Preface. – Teun A. van Dijk (Ed.) *Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*. Volume 1, Discourse as Structure and Process. London: Sage, xi–xii

— 1998. The Study of Discourse. – Teun A. van Dijk (Ed.) *Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*. Volume 1, Discourse as Structure and Process. London: Sage, 1–34.

— 2005. *Ideoloogia: multidistsiplinaarne käsitus*: Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Ventsel, Andreas; Kanger, Liina; Rattasepp, Silver; Salupere, Silvi 2007. Teun A. van Dijk "Ideoloogia" neljast vaatevinklist. *Acta Semiotica Estica IV*: 272–298. Kättesaadav http://www.semiootika.ee/acta/ASE_4.pdf. (06.05.2016)

Vinay, Jean-Paul; Darbelnet, Jean 2004. A Methodology for Translation. – Lawrence Venuti (Ed.). *The Translation Studies Reader*. Available <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.464.601&rep=rep1&type=pdf>. (24.04.2016)

Võõrsõnade leksikon 2012. Kättesaadav <http://www.eki.ee/dict/vsl/index.cgi?Q=koherentsus&F=M&C06=en>. (18.02.2016)

Õim, Haldur 1997. Eesti keele mentaalse maailmapildi allikaid ja piirjooni. – Mati Erelt (toim.). *Pühendusteos Huno Rätsepale. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised* 7. Tartu: Tartu Ülikool, 255–268. Kättesaadav http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/40524/erelt_puhendusteos_ocr.pdf?sequence=1&isAllowed=y. (21.03.2016).

— 2000. Keeleuurimine ja keeleteooria läbi aegade. *Oma keel* 1: 7–17. Kättesaadav http://www.emakeeleselts.ee/omakeel/2000_1/OK_2000-1_01.pdf. (21.03.2016).

— 2008. Kognitiivne pööre. *Keel ja kirjandus* 9: 617–627. Kättesaadav <http://keeljakirjandus.eki.ee/617-627.pdf>. (21.03.2016).

Venekeelsed allikad

ван Дейк, Т. А.; Кинч, В. 1988. Стратегии понимания связного текста. *Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 23. Когнитивные аспекты языка*.

Суховалова, Елена Александровна 2010. Категории когезии и когерентности в контексте англоязычного политического дискурса. *Вестник*

Московского государственного лингвистического университета.
Москва: Рема. N 587. С. 40–49.

Федоров, А. В. 2002. *Основы общей теории перевода.* Москва Издательский Дом "ФИЛОЛОГИЯ ТРИ", Санкт-Петербург Филологический факультет СПбГУ.

http://samlib.ru/w/wagapow_a_s/osnowyobshejteoriiperewoda2002.shtml.
(14.04.2016).

Summary

UNIVERSITY OF TARTU

College of Foreign Languages and Cultures

Maarja Kask

Kogumiku „Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction“ sissejuhatava peatüki tõlge eesti keelde ja tõlkeprobleemide analüüs

Translation of the Introduction to *Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction* into Estonian and the Analysis of Translation Problems

Master's thesis

2016

88 pages

The aim of this thesis is to introduce discourse analysis and the work of Teun A. van Dijk, the recognized discourse analyst to the Estonian reader. For this purpose the first chapter The Study of Discourse of the first book Discourse as Structure and Process of the two volume collection Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction was translated from English into Estonian.

The thesis consists of two major parts. The first part of the thesis includes the translation of the chapter The Study of Discourse and the second part is the analysis of the translation problems.

The analysis first presents the background of the translation, i.e. a description of the source text and its author. This is followed by the analysis of translation and translation theory and methods used. Teun A. van Dijk is an authority in the field of discourse analysis and writes in his own distinctive style. Therefore, the semantic translation method, most suitable for the translation of authoritative statements, was chosen. The last part of the thesis presents the major translation problems from the point of view of the translator. The biggest translation problems were finding appropriate equivalents to terms with a wide range of meanings and translating the terminology of

discourse analysis. Suitable equivalents were found by analysing and comparing terminology in different texts written about discourse analysis in Estonian and English.

Key words: translation, translation methods, translation strategies, translation problems, Teun van Dijk, discourse analysis.

Lõputöö autori kinnitus

Olen magistritöö kirjutanud iseseisvalt. Kõigile töös kasutatud teiste autorite töödele, põhimõttelistele seisukohtadele ning muudest allikaist pärinevatele andmetele on viidatud.

Autor: Maarja Kask

.

20.05.2016

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Maarja Kask,

Annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose
Kogumiku „Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction“ sissejuhatava peatüki
tõlge eesti keelde ja tõlkeprobleemide analüüs,

Mille juhendaja on dotsent Raili Marling, PhD,

- 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil,
sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse
kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu,
sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja
lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega
isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus 20.05.2016